GAGAUZ DİLİ

10

ГАГАУЗЬКА МОВА

УДК 811.512.165(075.3)
В 27

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 31.05.2018 №551)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Веліксар Л. Г., Курогло Н. І., Кіор І. Ф., Мілков А. М.

В 27 Гагаузька мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою / Л. Г. Веліксар, Н. І. Курогло, І. Ф. Кіор, А. М. Мілков. – Чернівці: Букрек, 2018. – 152 с.

ISBN 978-966-399-986-9 **УДК 811.512.165(075.3)**

Veliksar L. G., Kuroglo N. İ., Kior İ. F., Milkov A. N.

B 27 Gagauz dili (standart uuru) : üüretmäk kiyadi 10-cu klaslarina deyni cümnä üüredici kurumnari için ukrain dilindä üürenän / L. G. Veliksar, N. İ. Kuroglo, İ. F. Kior, A. N. Milkov. – Çernovţı: Bukrek, 2018. – 152 c.

ISBN 978-966-399-986-9 **УДК 811.512.165(075.3)**

ISBN 978-966-399-986-9

© Веліксар Л. Г., Курогло Н. І., Кіор І. Ф.,
Мілков А. М., 2018
© Видавничий дім “Букрек”, 2018

Paalı üürenicilär!

Sizin önünüzdä kiyat gagauz dilini üürenmää deyni. Aktarın onu, bakın onun içindekisini hem düzüntülüünü. Siz bilersiniz, ani dokuzuncu klasta biter üürenmäk gagauz dilin kursu. Büük klaslarda çekeder eni kurs, bizim eni gezi: "Stilistika", "Söz kulturası" hem "Ritorika" devletlerindä. Ama diil lääzım unutmaa te o kuralları , angılarını üürendik şindiyädän. Bu yıl siz genä danışacenız dilin bölä bölümnerinä , nicä "Fonetika", "Doorusölemäk" , "Dooru yazılmak", "Leksika", "Frazeologiya", "Morfologiya", "Laf düzülmesi", "Sintaksis" nem "Noktalama". Tekrarlayarak stilistika bölümnerini, angılarınnan artık tanıştınız orta klaslarda, onuncu klasta yapacenız analiz, çıkış, kendibaşına çözeceniz türlü işlär, angılarını hazırladık biz, avtorlar, sizä; süretli açıklayacenız kendi sözünüzü, düzeceniz türlü söleyişlär yazmak hem aazdan formasında, alacenız pay proektlerin düzmeklerindä, yapacenız türlü kontrol hem yaratmalı işlär.

Kiyatta var türlü material te o üürenicilerä deyni , angıları isteer derindän bilmää gagauz dilini.

Kiyatta var türlü meraklı işlär, tekstlär, angılarından siz çok işlär eni annayacenız. Nicä söleniler: "Üüren kendin hem üüret başkasını".

Kiyatta var yazıcıların yaratmaları, gazetalardan hem dergilerdän statyalar, material internettan. Unutmayın göz atmaa resimnerä.

Yaratmalı başarmaklar sizin işinizdä kiyatlan!

Avtorlar

§ 1. DİLİN ROLÜ ÜÜRENİCİLERİN TERBİETMESİNDÄ

1. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

Insanın sözü, lafı, dili – o bir ayna,
angısında insan var nicä görsün kendisini.
Lev Tolstoy

Ana dili – ruhun temeli,
moral temeli, adamın öz dayaa.
M. Şukurov

Halk dili – herbir devletin kaavi hem öz temeli. Dil tutêr milleti dünnädä, neçin ki kaybettiynän dili – kaybeler halk.

Dilin yardımınnan uşak annêêr küçüklüündän biyaz dolay dünneyi. Açan o başlêêr kuşkulu sesirgenmää anasının-bobasının laflarına, yavaş-yavaş kabul eder te o fikirleri, angıları yardım edeceklär git gidä girmää büük yaşlarda yaşamaya. Dilin yardımınnan biz bilgileri, üürenip, zeedeleriz. Var çok türlü bilgilär, ama sadä dil – kuvetli, serbest, dooru, angısının yardımınnan çok iş var nicä başarmaa, annamaa, yapmaa.

Dilsiz millet olmaz, milletsiz dä dil olmaz. Açan bilişä getirmişlär gagauzların sözlerini, adetlerini, tabeetlerini, dilini, zanaatlarını, folklorunu, türkülerini, bulunmuşlar onnarın yazıları da, ozaman açılmış, ki varmış bir maasuz halk, senselä, angısının adıymış türk oguz.

Gagauzların dili – türk dillerindän birisi. Onnar yaşêêrlar ukrain, moldovan, bulgar hem rus halklarlan barabar.

Kullanmaa, korumaa, sevmää ana dilini – insanın en zengin izini. Tä neçin biz bölä çok savaşêêrız uşaklara taa küçüktän göstermää, ani dilin kuvedi ozaman büük, açan biz onu kullanêrız.

İvan Kior

Sesirgenmää – дослухатися (*укр.*), прислушиваться (*рос.*)
Biyaz dolay, aydınnık dünnä – світ, планета (*укр.*), свет, мир, планета (*рос.*)
Biliş – пізнання, наука (*укр.*), познание, наука (*рос.*)

2. Bulun teksttä baş lafları, angıları açıklêêrlar tekstin temasını. Nesoy urok çıkarêrsınız kendinizä, okuyup bu teksti? Kısadan yazın kendi bakışınızı.

3. Okuyun G. A. Gaydarcı şiirini. Açıklayın bu şiirin öz fikirini.

Yıllar, unudulup, geçär,
Yaptıkları kalar aarda,
Ana dildä salt peetlär
Kayıp olmaz bu dunnedä.

4. **Açıklayın söleyişlerin maanasını. Ayırın bir söleyiş, yazın onu tefterlerinizä. Yapın ona sintaksis analizi.**

1. Ana topraan tozu yabancılın altından paalı.
2. Arkadaşın islää, açan buluşêêrsın, kiyat – açan okuyêrsın.
3. Bilän bilsin, bilmeyän üürensin.
4. Bilän desin, bilmeyän sussun.
5. Ihtärların sözü – bilgi, söleyişlerin – nasaat.
6. Laf acısı yaradan beter.

5. **Ne türlü asoţiaţiya var nicä uydurmaa lafa "Dil"? Yazın lafları.**

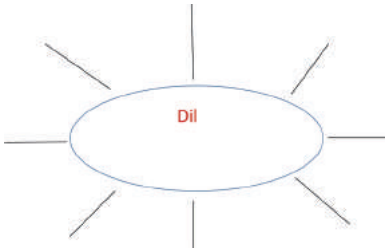

➢ ***Ilerlediniz duşünmeklerini.***

Biz isteeriz üürenmää gagauz dilini...

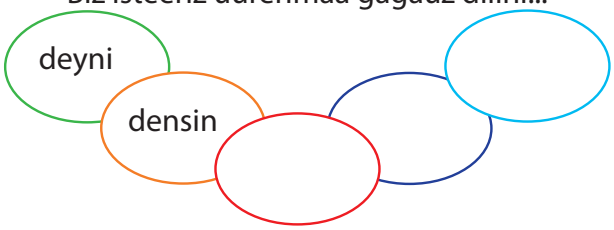

Biz üürenecez gagauz dilini

6. **Hazırlayın prezentaţiya "Türk oguzlar – bizim dedelerimiz".**

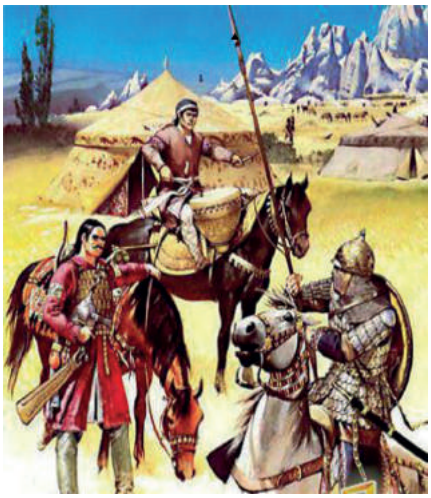

§ 2. DERİNNETMÄK HEM SİSTEMALAMAK EN ÖNEMLİ HABERLERİ FONETİKADAN, LEKSİKADAN, FRAZEOLOGİYADAN, STİLİSTİKADAN

Fonetika
- ses
- bukva
- vokal sesleri
- konson sesleri
- urgulu / urgusuz
- incä / kalın
- yımışak / çetin
- sesli / tutnuk
- uzun / kısa

Leksika
- laf
- leksika maanası
- dooru maana
- kıynaş maana
- bir maanalı / çok maanalı
- sinonimnär
- antonimnär
- omonimnär

Frazeologiya
- frazeologizmalar
- laf birleşmeleri
- başlankı maanası

Silistika
- söz stilleri
- publiţistik
- artistik
- bilim
- ofiţial-izmetçilik
- lafetmäk
- kolverim
- rapor

Fonetika – dilin bölümü, angısında üüreniler sözün sesleri, onnarın özellii hem dönmesi.
Leksika – dilin bölümü, angısında üüreniler toptan laflar, onnarın maanaları.
Frazeologiya – dilin üüreniler lafbirleşmeleri, angıların var maanası sade toplu birerdä sölenirkän. Frazeologizmaların laflarını yok nasıl ayırmaa, onnar taşlanmış gibi birerdä, ayırı-ayırı alırsak, onnarın maanası kaybeler.
Stilistika – dilin bölümü, angısında üüreniler literature dilin stilleri. Sözlär, tekstlär, yaratmalar düzülü türlü dil stillerinnän.

7. Yapın fonetika analizi bu laflara?

Kullanılêr, sölener, lääzım, zanaatçı, kısmetliyim, üüredici.

8. Açıklayın bu lafların maanalarını.

Diveç, esaplı, gamsız, saburlu, derinnetmää, duruş, arif.

➢ ***Ayırıp iki laf, düzün bir sadä, bir dä katlı cümlä. Ayırıp iki laf, düzün bir sadä, bir dä katlı cümlä.***

9. Açıklayın bu frazeologizmaların maanalarını, çevirin ukrain dilinä.

Ayakça durmaa, bir ayak üstündä durmaa, dizçä durmaa, erindä durmaa, mum gibi uz durmaa, saat durdu, kapanda durmaa, bu sana islää durêr, nicä tiken üstündä durmaa, aazı durmêêr, ayaktan durmaa, lafında durmaa.

10. Açıklayın sıradan bu söleyişin maanasını. Neylän ayırılêr frazeologizmalar söleyişlerdän.

Arif duşman, ahmak dosttan taa ii.

11. Argumentläyin, ani bu tekst artistik stilindä, söläyin onun dil kolaylıklarını.

Fukaara hem su adamı

Bir fukaara adam nacaanı su içinä kaçırmış, da kahırdan suyun kenarına oturmuş da aalarmış.

Su adamı işitmiş, canı acımış da bir altın nacak çıkarmış sorarak: “Bu nacak senin mı?”. Fukaara demiş: “Yok, diyl benim”.

Ozaman Su adamı bir gümüş nacak çıkarmış: “Bekim bu senindi?” Fukaara genä demiş, ani bu da onun diylmiş. Üçüncü kerä Su adamı bir haliz nacak çıkarmış. “Tä te bu nacak benimdir!” Su adamı demiş: “Sän ii adamsın, tamah hem yalancı diylsin. Al sana üçünü dä nacakları”.

Bir başka adam annamış bu işleri da atmış kendi nacaanı o su içinä, oturmuş da aalamaa çeketmiş o da. Su adamı bir altın nacak çıkarmış: “Bu nacak senin mı?” – sormuş. Bu tamah adam sevinmiş da birdän baarmış: “Benim! Benim!”

Su adamı ona demiş: “Sän ama tamahsın hem yalancıysın!” Da tez su içinä gitmiş, buna bişey vermemiş, kär haliz nacaanı da.

Fukaara – бідний (*укр.*), бедный (*рос.*)
Tamah – скупий (*укр.*), жадный (*рос.*)
Yalancı – брехун (*укр.*), лгун (*рос.*)

12. Iş tekstlän. Çevirin teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Yazın tefterlerinizä. Yaraştırın tekstleri. Argumentleyin lingvistlerin te bu bakışını, ani ukrain hem gagauz dilleri biri-birini zenginneder. Neçin insan lääzım her kerä ilerletsin, gözelletsin kendi sözünü?

Закопане золото

Мав батько трьох синів. Були вони дуже ліниві. Щоб їх прогодувати, батько тяжко працював, руки йому пухли. А сини ходили собі гуляти.

Працював батько, працював та й занедужав. Прийшли сини спитати, що він їм у спадок залишає. Тато мав мудру голову, подумав і каже: “Діти, шукайте в землі золото”.

Помер батько. Сини переїли все, що батько виростив, а нового нічого не садили й не сіяли. На другу зиму голодують ліниві брати.

Добули якось до весни й кинулися татового золота шукати. Перекопали весь город. Золота не знайшли, але довелося засіяти город картоплею. Скопали ниву. Золота не знайшли, але посіяли пшеницю. Вродила вона буйна, пишна, аж золота. Помолотили, намололи борошна, напекли смачного хліба.

І тут тільки брати зрозуміли, чому так сказав батько. Нічого немає для людини дорожчого, ніж зароблене власними руками, тому що гордість за свою працю цінніша, ніж усе на світі золото.

13. Açıklayın bu söleyişlerin maanalarını.

Akıllı adama da dost lääzım; karşıladın adamı – seläm ver.

§ 3. DİLİN ÖNEMLİ PAYLARI: SÖZÜN SESLERİ, LAFIN MORFEMALARI, LAF, LAFBİRLEŞMELERİ, CÜMLELÄR, TEKST

14. Okuyun teksti. Belliedin onun stilini. Neyä görä belliettiniz? Söläyin, angı kolaylıklar „dirilttirer" masalın süjeti? Her kerä mi bu priyom yakışıklı?

Altın beygir

(Gagauz halk masalı)

Vakıtların birindä, kimsey bilmeer neredä, yaşaarmış bir padişaa. İlk karısı onun ölmüş. Sade bir oolu kalmış. İkinci karının da varmış bir kızı. Bu iki uşak pek beenmiş bırı-bırını. Ama padişaa karşı durarmış onnarın duygularına. İstemäzmiş onnar evlensınnär. O istäärmiş onun oolu bir aşırı padişaayın kızına evlensin, çünkü düşünärmiş bu takım büültsün, genişletsin padişaalıını. Ama Miti, padişaayın oolu, kızı görmeyincä, hiç ekmek ta iyämizmiş, yarınki gününü onsuz görmäzmiş. Nereyi da gitmesin, ne dä yapmasa – Marinka onun önündä durarmış, kendi şen üzünnän hem kayıncık gibi levent boyunnan.

Bobasının istedii, neeti tamannanmasın deyni, Miti günün birindä kaçer evdän. Geçmiş, nekadar geçmiş vakıt, da yanaşmış askercilik etmää bir komuşu padişaaya, angısı bu vakıt taman hazırlaarmış askerini Mitinin bobasına karşı kaldırmaa, çünkü başka türlü annaşamazmışlar.

Geler gün da Miti, üz başı, gider cenklän bobasına karşı. Ama ortalık dönmüş ölä, ani Miti esir düşer. Günün birindä bobası görmüş onu da tanımış.

Çok düşünmeyip, vermiş cellatlara izin kafasını kessinnär, kara ceerini hem üzüklü küçük parmacıını getirsinnär ona. Padişaa oolunun sancılımı prost ed ämemiş.

Padişaanın cellatları pek beenmişlär Mitiyi. Götürdüynan Mitiyi daa içina, ona açıklamışlar kendi neetlerini. Demişlar ölä:

– Pek canımız acıdı sana. İsteeriz seni saa brakmaa, canını kurtarmaa. Tä ardımıza geldi bir köpek. Onun kara ceerini götürecez padişaaya. Duymayacek, ani diil senin. Senin sade küçük parmacıını lääzım olacek kesmää. Kayılsın mı?

Kim karez olur kendi canına?! Elbetki, Miti kayıl olmuş üzüklü küçük parmacıını padişaaya baaşlamaa da kendi canını kurtarmaa.

O köpää kesmişlär, ceerini çıkarmışlar. Mitinin sade küçük parmacıını kesmişlär dä, ayırılacaazaman, bölä bir fikir vermişlär:

– Te o yolcaazdan git, daayın kenarına çıkınca. Orada san bir bordey görecän. O bordeydä bir kör dädu yaşêêr. Onun keçileri var. Gidecän ona, yalvaracan da o seni keçici kabledecek. Sän onun keçilerini otladacan taa ortalık dönmeyincä. Ortalık döndüynän, evä gelecän.

Miti gider o yolcaazdan bir gün, gider taa bir da bitki-bitkiyä, etişer daayın kenarına. Orada çocuk görer bir bordey da dooru onun içinä girer. Birkaç gün çocuk hiç bildirmemiş kendisini, ama dädu duyarmış, ani içerdä birkimsey var, çünkü o başlamış doyunmamaa, çünkü onun keçileri taman okadar süt verärmişlär, nekadarlan dädu ilerdän doyunarmış.

– Kim var burada? – sormuş dädu. – Bän duyêrım, ani kimseydi var burada.

Ama çocuk sesetmäzmiş, susarmış.

– Kim var bordeydä? – dädu taa bir kerä sormuş. – Korkmayın, bän bişey yapmayacam.

– Bän, dädu, bän, – sesetmiş Miti bir köşedän.

– Kimsin sän yä?

Annatmış Miti hepsini sıradan, nicä işlär olmuş da yalvarmış ona alsın keçilerini gütmää.

– Bän seni alacam, – demiş çocaa o dev gibi dädu, – ama ilkin bän deneyecäm senin kuvedini. Üç sopa uracam sana, dayanarsaydın, ozaman alacam.

Karşı durmaa – проти (*укр.*), против (*рос.*)
Duygu – почуття (*укр.*), чувства (*рос.*)
Esir – раб, невільник (*укр.*), раб, невольник (*рос.*)

15. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä teksti. Argumentläyin, ani o publiţistik stilindä.

Дорогий образ

Кажуть, це було в Лівійській пустелі. Автобус із туристами мчав новою автострадою, що розсікала пустелю на два попелясто-жовтих крила. Над безкраїм морем сипучих пісків підносилися де-не-де вже звичні піраміди, які, здавалося, своєю вічністю перевищують це піщане мовчання.

Водія попросив зупинитися високий чоловік. Шелестіли піски. Здивовано дивилися туристи на цього інтелігентного дивака, якому раптом заманулося зупинити автобус серед пустелі. Чоловік рішуче простував піщаними хвилями й зупинився біля піраміди. Усе це він зробив настільки просто й звично, немовбито все життя провів в одному з бедуїнських племен. Занадто зосереджений, заглиблений у себе, чоловік раптом заспівав. Це була українська пісня – відомий романс на слова Лесі Українки.

Туристи, висипавши з автобуса, слухали. Певно, рідко кому в житті доводилося слухати спів такої дивної експресії, такої розкутості й душевної якості – душа співака була наодинці не з Лівійською пустелею, а з душею Лесі Українки. Треба було бути справжнім, непідробним актором, щоб зважитися на таку імпровізацію – не злякатися

штучності. Треба було мати такий голос, щоб викликати з пустелі душу поетеси і переконати вже не здивованих, а зачарованих випадкових супутників своїх в абсолютній необхідності такого виклику. Треба було любити так її – Лесю Українку. Цим актором був народний артист Борис Гмиря.

Борис Гмиря носив у душі образ поетеси завжди, але звучання гарячого вітру пустелі викликало його настільки відчутно й мимовільно, що він не міг не заспівати “Стояла я і слухала весну”.

За І. Драчем.

16. **Ayırın dokuzuncu iştän lafları, payedin kısımnara, yapın onnarın transkripţiyasını.**

17. **Ayırın yukarkı iştän on laf, yazın tefterlerinizä, çizin lafların morfemalarını, belliedin, angı afikslär laf düzücü, angısı da laf diiştirici.**

18. **Düzün bu laflardan tekst. Argumentläyin, ani laf sözün en önemli payı.**

Süüt, aaçlar, çiçektä, küpeciklär, yımışak, yalabamaa, güneş, uçannar, uçuşêêrlar, datlı. Burada, çal, tarla, cıvırliga, su boyu.

Yukarı, kalkınmaa, çalgıcı, korkusuz, gözäl, şıralı, ses. Ilkyaz, türkücü, kalkınmaa, seslär, olmaa, türlü-türlü, maavilik, bu küçük, kuş, cancaazı, sevindirmää.

- ***Belliedin tekstin stilini.***
- ***Bulun artistik kolaylıklarını.***

19. Düzün bu lafbirleşmelerinnän tekst. Ne o tekst? Kurun tekstä plan, koyun adını.

Merkez basım evi, haberlemää, tipardan çıktı, çok meraklı, eni kiyat, gagauz halk masalları, rus dili.

Çevirmää, bu masallar, gagauz yazıcısı, anılmış Petri Çebotar.

Gagauz halkı, masal, çok hanidenki hem gezek, yok gagauz, bu dünnedä, bilmesin onnarı, annatma kendiycä.

Gagauz folkloru, zengin folkloru için, sıkça annêêr, bizim aydınnadıcımız, Ay-boba Mihail Çakir, taa derindän, halk masalları, açıklêêr derindän, rus êtnografı Valentin Moşkov. Bunnarın çalışması, meraklı, derin, özlü, şakalı, gülüşlü, käämil dil. Kalmadılar masallarımız, yazılmadık masal. Toplamaa yazmaa masalları en ii literatura dili, uydurmaa gözäl, çevirmää becerikli, gagauz halk masalları, korumaa gözellii, renk hem özellik.

Inanmaa ürektän, bu kiyat, dalgalandırmaa okuyucuları, uyandırmaa hepsini, aazdan yaratma, onun literaturası, enez düzüldü, bütünnä kulturasına.

BILERSINIZ MI SIZ!

Tekstin planını düzmää deyni lääzım:

- bölmää teksti birkaç paya onnarın maanasına görä,
- bulmaa o payların baş fikirlerini,
- baş fikirlerä koymaa birär kısadan cümläylän ad yada teksttä bulmaa cümleleri, angıları payların baş fikirlerini gösterer,
- yazmaa o cümleleri, nicä planın punktlarını.

20. Okuyun cümleleri. Bu tekst mı? Argumentleyin. Belliedin onun söz stilini.

Okuyun artistik kiyatlarını!

Okumayı bilän insannara literatura büük fayda getirer. Boşuna kimär kerä demeerlär insannar biri-birinä: ”Kim çok okuyêr, o çok biler”.

Literaturadan üüreniler insanın yaşaması için, onun düşünmesi hem neetleri için, literatura yaratmalarından annaşılêr istoriya oluşları, yazıcıların en derin fikirleri. Literatura terbieder okuyucuları annamaa tabiatın gözelliini, zenginniini, sevmää ana tarafını, Vatanını, çalışmaa yaşamakta dooru yoldan gitmää hem ii adam olmaa, büümää, herbir milli insannarı severäk.

Literatura yaratmaları uyandırêr şkolacıların üreendä derin duygular – cana yakın olmaa, ihtyarları, sakatları, yufkaları gücendirmemää, havezlän üürenmää hem işlemää.

Literatura bilgileri verer üürenicilerä yardım düzmää onnarın kendi bakışlarını bu dünnedä yaşamak için.

BILERSINIZ MI SIZ!

Bir teksti kendiniz düzmää istäärseydiniz, lääzım tutaysınız aklınızda, ani **tekst – o bir cümlä bölümü, grupası, angılarında cümlelär baalı biri-birinnän bir temaya görä hem öz fikirinä görä**. Cümlelerdä var gramatika kurallarına görä baalantı. Deyecez, herbir ikinci cümlä dayanêr birinci cümlenin maanasına hem verer eni informaţiya, angısı yardımnêêr açıklamaa tekstin öz fikirini. Ölä yapêr üçüncü, dördüncü hem taa başka cümlelär da. Ilkin olur yazmaa tekstin adını, planını, sora onnara görä yazmaa türlü oluşlar için, açıklamaa onun temasını, çeketmesini, temel payını, bitkisini.

Tekstin teması gösterer ne, nelär için annadılêr, angı problemalar kaldırılêr, açıklanêr.

Herbir temanın olur olsun **küçük mikrotemaları** da.

Tekstin öz fikiri gösterer, angı düşünmeyi isteer inandırmaa avtor, angı çıkışı isteer yapmaa.

Öz fikiri kimär kerä baalı olêr tekstin adınnan.

21. **Düzün bir yaratma bu temaya görä.**

Ana taraf,
Küsmä sän pek
Ooluna:
Düşä – kalka
Bän dönärim
Yoluna.

Gavril Gaydarjı

§ 4. TEMEL NORMALAR ANA DİLİNİN LİTERATURA SÖLEMEKLERİNDÄ

22. **Okuyun teksti. Koyun tekstä ad. Belliedin temasını hem öz fikirini. Tekstin adı açıklêêr temasını osaydı öz fikirini mi? Söleyin tekstin tipini hem stilini.**

Andreev yılması, benim bakışıma – en islää sokak Kievda. Dik, buruk, taşlı. Eni ev yok. Bir var sadä çok katlı. Öbürlär – bir-iki katlı. Deerlär, ani burasını brakaceklar bölä. O ölä da kalacek çıtrannı yarlarlan, küçük meyvalıklarlan, taftalı basamaklarlan, yapışık yarlar boyuna evceezlärlän, verandalarlan, guguşluklarlan, asılı kurumak için çamaşırlarlan, yorgannarlan, köpeklärlän, horozlarlan. Hep ölä kalaceklar türlü küçük tükänciklär, kimisi, elbetki, olaceklar ötää dooru kvartiracık.

Kimi erdä taa görünerlär duvarlarda eski adlar: Katrannı, Çölmekçi, Derici sokacıı. Burada çok vakıt yaşadılar, işledilär türlü ustalar.

Tä bu – eski Kiev, geçmiş Kiev. Bu sokacıklar, yazık, kalêrlar siirek. Fotoalbumnarda, yavaş-yavaş kaybelerlär. Naafilä, naafilä…

Eer inärsän Andreev yılmadan aşaa, sora dönmää saa tarafa, osaat çıkacan sokacaa, neredä taa durêr Pokrov adına klisecik. Nicä o kalmış 1811 yıldan, yangından sora – bir Allaa biler. Burada taa var küçücük kıvrak evceezlär, angıları, yazık, git-gidä kaybelerlär.

Viktor Nekrasova görä
Çevirdi İvan Kior

Andreev yılması – Андріївський узвіз *(укр.)*, Андреевский спуск *(рос.)*
Çıtrannı yarlar – чагарники, зарослі кущів та інших рослин *(укр.)*, заросли кустарников и других растений *(рос.)*
Geçmiş Kiev – старий Київ *(укр.)*, старый Киев *(рос.)*
Naafilä – марно, даремно *(укр.)*, напрасно *(рос.)*

Andreev yılması

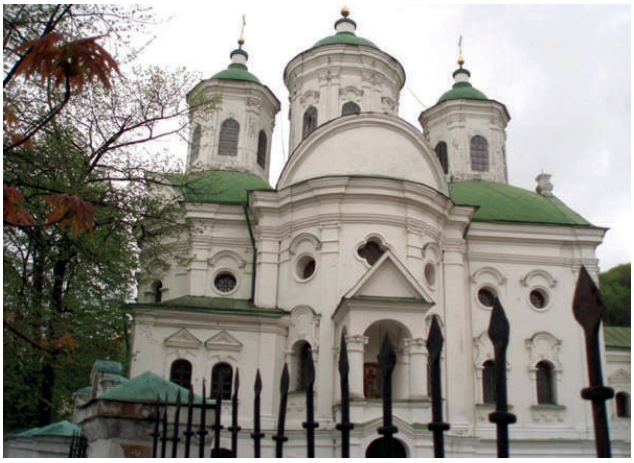

Pokrov klisesi

Norma – bir mutlak temizlik, kural, örnek.
Gagauz literatura dili – o kabul edilmiş söz praktikasında sölemäk kuralları, dooru urgu koyması, laf kullanması; gramatika hem sintaksis formaların düzülmesi.
Literatura dili – o dil, angısı düzülmüş yazıcılarlan, bilim adamnarlan. Bu biliş publiţistikanın artistik literaturanın dili. Literatura dilin üürenmesi baalı literaturaylan, dilin istoriyasınnan, halkın kulturasınnan.

Gagauz orfografiyasının temelinä koyulu fonematika hem fonetika prinţipleri, taa az kullanılêr başka orfografiya prinţipleri dä. Fonematika prinţipinin özü onda, ani yazıda fonema gösteriler, bakmayarak razgeldii söleniş situaţiyalarına:

tuz ~ tuzsuz ~ tuzçaaz.

Makar kök morfemasında fonema <*z*> gerçekleşer ba [s] sestä, ba [ş] sestä, yazıda kök gösteriler birtakım. Bu durumda tuz morfemanın bukva düzeni fonema düzeninä uygundur.
Fonematika prinţipinä görä kimi gramatika formalarında ***y*** hem ***c*** konsonnarın önündä herzaman <***a***> hem <***ä***> vokallar yazılêrlar, makar onnar açık sölenilmeerlär pek açık:

alma ~ almayı ~ almacık; uşak ~ uşacık; hasta ~ hastayım ~ hastaydım.

Fonematika prinçipinä görä yazıda gösteriler sesli hem sessiz konsonnarın dönmesi: ***[b] – [p], [d] – [t], [g] –[k], [c] – [ç]:***

dip – dibi, but – budu, renk – rengi, uç – ucu.

Ne söleeriz, işideriz onu da yazêrız (fonetika prinţipi) adlardan temellerdä hem afikslerdä ***[e]*** vokallan diişän ***[ä]*** vokalın erindä:

gecä ~ geceyi ~ gececik ~ gecelemek; bendä ~ bendeki; evlär ~ evleri.

Diferenţiya prinţipinin temelinä görä yazılêr ***at ~ ad*** gibi laflar hem işlıklär-omonımnär *etmää* "*(вартo, робитu (укр.); cmoит, делать (рос.)"*, *etmää* "вистачати (*укр.*), хватать (*рос.*)", angıları yazıda ayırılêrlar formalarınnan:

etmää: eder, edecek, edärdi; etmää: eter, etecek, etkidi.

23. Sesleyin teksti. Belliedin tekstin stilini hem tipini, temasını, öz fikirini.

Dan eri

Bir adam yollanmış etişmää dan erini. O gidärmiş, dan eri dä gidärmiş ondan ötää, ama kalarmış hep ölä uzak, nicä yolun çeketmesindä. Adam inanarmış , ani dan erindä varmış nesoysa masallı saklılık, angısını natura taa kimseyä açmamış.

Adam karşı gelmiş yolunda türlü akıllı insannarlan, çok annamış hem tanımış, ama dan erinä yaklaşamaamış bir adım da.

Geçmiş yıllar, adam gezmiş-aktarmış bütün dünneyi, sora dönmüş geeri, te o erä, neredän başlamış yolunu. O duruklanmış bir bayırcıkta, neredän görmüş ilk sefer dan erini.

Birdän birä annamış. Dan eri hererdä! Adım aşırı!

Adam kısmetli gülümsemiş. Haliz da, ani hepsi gözelliklär, masallı minuniyalar yanımızda, lääzım sade açmaa gözlerini da görmää bu işi.

Dan eri – горизонт *(укр., рос.)*
Masallı saklılık – казкові таємниці *(укр.)*, сказочные тайны *(рос.)*
Natura – природа *(укр., рос.)*
Ilk sefer – уперше *(укр.)*, в первый раз *(рос.)*
Hererdä – скрізь, повсюди *(укр.)*, всюду *(рос.)*
Adım aşırı – що не крок, де не ступиш *(укр.)*, на каждом шагу *(рос.)*
Gözelliklär – прекрасне *(укр.)*, прекрасное *(рос.)*
Masallık minuniyası – казкові дива *(укр.)*, сказочные чудеса *(рос.)*

- ***Yakışıklı mı bu ad teksttä?***
- ***Bulun tekstin çeketmesini hem temel payını. Var mı tekstin bitkinci payı, ani onda yapılsın çıkışlar onun içindekisinä?***

24. **Yaraştırın kendi bitkinci payınızı avtorun bitkinci payınnan: "… yapacez ölä, nicä bu akıllı adam. Oturmayacez erimizdä, er istärseydik nesaydı açmaa eni kendinä deyni.....**

25. Yapın fonetika analizi bu laflara.

Sesçeezi, ekinnerin, gülümsämeer, suumaa, yaamur, ötäända.

§ 5. YAZMAK NIŞANNARI

26. Sesläyin teksti. Tekstin adı açıklêêr onun temasını mı, osa öz fikirini mi? söleyin tekstin tipini hem stilini, argumentläyin çıkışınızı.

Deerlär, insannar nicä derelär. Nicä derelär akamêrlar, diiştirmedään kendi yolunu, hep ölä insan da yok nicä ileri dooru gitsin, diiştirmedään kendi tabeetini.

Örnek gibi alacez aacı. Durêr hep erindä, bir adım yapamêr, ama içindä bütün yıl, her gün yukarı-aşaa akêr yaşamak verän şıra, yıl-yıldan alkalar zeedelenerlär, kabuu olêr kaskatı, ceţin, suuklardan, ayazlardan patlêêr da başlêêr benzemää yaralı askerciyä.

Ilkyazın sa pufkurêrlar, sora patlêêrlar filizlär, pupkalar, duuêr yaalı körpecik yapracık, peydalanıp, seviner, sansın güler, hepsinä seläm verer: "Sabaa hayır olsun! Bakınız – bän duudum!" Ama… O da olacek vakıtlarlan kaskatı, kaybedecek benizini, olacek sarı, kırmızı da düşecek .

Ama biliner, ani nicä da diişilmesinnär aaçlar, hep kalaceklar kayın, meşä, ak aaç, salkım, kavak. Hep ölä genç alma ya da armut fidancıı ihtär olaceklar, nicä da körpä kavak olacek ihtär gücenni kavak. Derä dä genişlenecek, daralacek, bekim heptän kuruyacek, ama su onda hep o su kalacek.

Sadä insan var nicä diiştirsin kendisini, temel, öz içindeklerini.

Yaban hayvandan, yırtıcı yabandan o olêr insan. Başlêêr annamaa, ne o islää, ne o prost, ne lääzım brakmaa yaşamakta, ne sa sıbıtmaa bir tarafa. Fikiri zeedelener, akılı peydalanêr, geler annamak. Başlêêr görmää dozdolay, kaavileşer.

Da olêr insan. Kendi tabeetinnän. Kendi kuvedinnän. Benzämeer kimseyä.

İvan Kior

Tabeet – характер, норов (*укр.*), характер, нрав (*рос.*)
Askerci – воїн (*укр.*), воин (*рос.*)
Filiz – бруньки (*укр.*), почки (*рос.*)
Gücenik – сумний, зажурений (*укр.*), грустный, печальный (*рос.*)
Yaban hayvannarı – дикі тварини (*укр.*), дикие животные (*рос.*)
Annamak – поняття (*укр.*), понятие (*рос.*)
Alkalar – *мут*: річні кільця у стовбурах дерев (*укр.*), годовые кольца в стволах деревьев (*рос.*)

Bukvalar a, ä, e, ê, i, ı, o, ö, u, ü (10 bukva) kullanılêrlar gagauz dilindä vokal seslerini nışannamak için.

1. Bukva ***ä*** nışannêêr ön sıranın geniş dudaksız vokal fonemasını, angısı kullanılêr lafın ortasında ya da sonunda: *gecä, pidä, nemţä, pençerä, bizä, ölü, seftä, seslä, gitmä, gelmä, geläydi* h. b.
2. Bukva ***ä*** dä yazılêr kimi yabancı laflarda yımışak konsonnardan sora hem üz aderliklerindä 1-ci hem 2-ci üzlerdä: *düdu, tätü, bän, sän* h. b.
3. Bukva ***e*** nışannêêr ön sıranın yarı geniş dudaksız vokal fonemasını: *beş, çekerdek, derö, demet, semer, tekerlek, gel, gerçek, gecä* h. b.
4. **Lafın çeketmesindä bukva *e*** kullanılêr yotlu vokal sesini göstennäk için, angısı söleniler gagauz dilinin erli aazların taa çoyunda yotlu seslän hepsi durumnarda, bakmadaan lafın etimologiyä fonema kuruluşuna: *ev (söleniler [yef]), ek (söleniler [yek]), er (söleniler [yer]), edi (söleniler [yedi]), eşil (söleniler [yeşil])*.
5. Bukva ***e*** kullanılêr temeldeki [a] vokalından transformat edilän [e] vokalin ya da diil bitki urgusuz kısımda afiksi göstermää deyni: *dem > dereyä, erdä > erdeki; tencerä > tencereyi > tenceredä; pençerä > pençereyi > pençeredä; sölä > sölenmä ~ şölenmiş ~ söledi ~ söleyän; seslämä > seslämedik ~ seslämeyän ~ sesleyän*.
6. Bukva ***ê***, sayılêr "aksan-tirkumfleks" orfografiya nışanınan bukva ***e***, kullanılêr işliklerdä şindiki zamanda: *alêr, solêr, durêr, sayêr, koyêr, duyêr, tarêêr, iaşıyêr, kuruyêr, uuêr* h. b.

Not. Bukva *ê* kullanılêr başka dillerdän alınma kimi laflarda: *hêys, mêy, Krêçun, "Hêy-hêy"* (adetin adı), *brêk* (sport termini) h. b., hem dä sölemektä dialekt özelliklerini göstermää deyni: *näbêyım, koşêcam, krıçmêya, yannêşık (näbayım, koşacam, krıçmaya, yannaşık* erinä*)* h. b.

7. Bukva ***ö*** nışanneer ön sıranın yarı geniş dudaklı vokal fonemasını, angısı kullanıler gagauz (türk) laflarında sade ilk kısımda: *ön, öküz, göl, bölmä, gözäl* h. b.
8. Bukva ***ü*** nışannêêr ön sıranın dar dudaklı vokal fonemasını: *ük, ürek, gün, üürümää, gülüş, güllük, süpürgä* h. b.
9. Bukva ***ı***, türk alfabetinin nişanına denk, nışannêêr ard sıranın vokal fonemasını: *ılıca, ıcıran, bıkmaa, sakınmaa, tırtıl, dartı, kırıntı, aldı* h. b.

Not. ***a, i, o, u*** bukvaların kullanılması maasuz açıklamak istämeer.

İkili *aa, ää, ëë, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü* bukvalar (10 bukva) kullanılerlar evelki gagauz hem yabancı laflarda hem morfemaların sınırında birincili hem ikincili uzun vokal seslerini nışannamaa deyni: *saat, saar, kaar, aaç, aaramaa, gelmää, lääzım, käämil, ceer, eer, şiir, diiren, diil, çii, dooru, ool, suuk, uur, büük, üülen, üürenmää, tüü, büün*; *kemiin, sülüün, nacaan, köpään, kütüü, inää, bertii, karıı, balaa, delää , aalêêr, sesleer, sölämeer, almêêr.*

İkili bukva ***öö*** yazılêr sade lafta *ötöögün*. Uzun vokal sesi ***[öö]*** lafın kökündä yazıda gösterilmeer: *kör, öz.*

Uzun vokallar kendibaşına morfemalardır, temelin hem afiksin sınırında işliklerdä oluşluk çalımın şindiki zamanında ***[êê]*** vokaldan kaarä.

Bukvalar *b, c, ç, d, f g, hj, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z* (21 bukva) kullanılêrlar konson fonemalarını göstermää deyni.

1. Bukva ***c*** nışannêêr sesli damaklı yımışak afrikatayı: *ceviz, can, cambaz, çocuk, sıcak, sincir; acıkmaa, gelecek, geleceydi, gölcük* h. b.
2. Bukva ***ç*** nışannêêr sessiz yımışak damaklı afrikatayı: *çapraz, çiçek, çekiç, geç, geçmää, biçint*i h. b.
3. Bukva ***j*** nışannêêr sesli öndilli damaklı aralıklı konson fonemasını, angısı kullanılêr sade alınma laflarda: *jurnal, jeletka, jambon, slujba, masaj, Jenä, Bejenar* h. b.
4. Bukva ***ţ*** (romın alfabetinin nişanına denk) nışannêêr sessiz öndilli dişli afrikatayı, angısı taa sık kullanılêr alınma laflarda: *ţir-ţir, ţınţar, ţali, kiraţa, furkuliţa, kvarţ, ţink, aviaţiya, privatizaţiya, Kiţa, Vanuţa, Galaţ, Konstituţiya* h. b.
5. Bukva ***y*** **(yot)** nışannêêr sonor ortadilli yımışak konson fonemayı: *yol, yıl, yaz, ayak, kayık, saygı, ay, koyêr, almayı, kalay, alaydık, biläydim, saklayacek, sesleyecek, bekleyän, koruyup, saklayarak, bekleyeräk* h. b.

Not. Konson seslerini gösterän başka bukvaların kullanılması maasuz açıklamak istämeer.

27. Düzün plan bu tekstä, annadın plana görä tekstin içindekisini.

28. Yukarkı teksttän ayırın lafları da yazın laf diktandı, belli ederäk bukvaların hem seslerin sayısını.

29. Ayırın hep iştän 26 lafbirleşmelerini, angılarında var ikili konsonnar. Yazın tefterlerinizä.

30. Ayırın teksttän "Deerlär …" lafları uzun vokallarlan. Birisinnän düzün sadä hem katlı cümlä.

31. 1) Düzün bir plan, yazarak, nicä terbietmää kendi tabeetini, diiştirmää prost kalitelerini.

2) Doldurun kafesleri:

İİ TABEETIM	PROST TABEETIM

§ 6. KATLI OLMAKLAR YAZMAK URGUSUZ VOKALLARDA

32. Okuyun teksti. Belliedin onun janrasını. Açıklayın onun özelliini.

MİHAİL ÇAKİRİN KİYATLARI

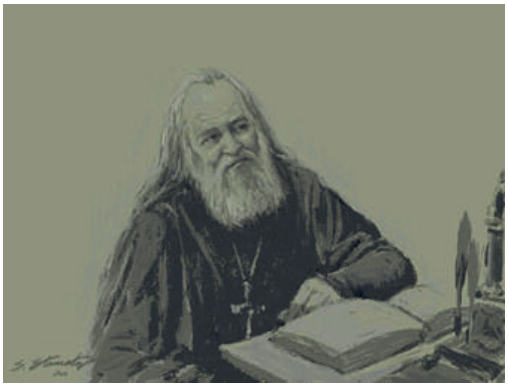

Besarabiyanın kultura istoriyasında Mihail Çakirin büük bir eri var. Doorudan demää, Mihail Çakir moldovannarın hem gagauzların aydınnadıcıı. Bunu gösterer o da, ani Kişinövda var Mihail Çakir adına sokak, Moldovada, Romaniyada çıkan entiklopediyalarda var gagauzun Mihail Çakirin da adı. Sıradan erleştirerik M. Çakirin kiyatlarını, biz göreriz, ani ilkin o çıkarmış moldovannar için kiyatları, sora yazmış gagauz dilindä kiyatları, çevirmiş din kiyatlarını gagauz dilinä. Çakirin tiparladı kiyatların arasında: "Bukoavna", "Okumak için kiyat", "Rus dilini üürenmää çekedän moldovannara yardımcı", "Rus dilinin üüredicisi gramatikadan bilgilärlän", "Eski hem eni ayozlu istoriyanın isteriyası", "Klisä isteriyası", "Ruşça-moldovanca laflık", "Moldovancanın kısa gramatikası", "Besarabiyalı gagauzların istoriyası", "Laflık gagauzça (türkçä) hem romanca (moldovanca) Besarabiyalı gagauzlar için". Mihail Çakir çevirmiş gagauz dilinä bölä

dua kiyatlarını, nicä: “Psalmalar”, “Klişenin kısa istoriyası”, “Eni ayozların istoriyası”, “Eski ayozların istoriyası”, “Liturgiya”, “Çasoslov”, “Dualar”, “Akafist”.

Mihail Çakir çıkararmış küçük formatlı bir gazeta, angıcının adı “Hakikatın sesi”.

VOKAL SESLERİN DOORU YAZILMASI:

İlk kışımın düzülmesinä görä lafta var nasıl olsun vokallar ya sade ön sıradan, ya da sade geerki sıradan. Bu durum, nicä bir kural, gösteriler yazıda:

1. Eer ilk kısımda varsa geerki sıradan vokal, ozaman öbür kısımnarda da adetçä olêrlar geerki sıradan vokallar (*a, e, ı, o, u, aa, êê, uu, oo, üü*): *ba-la-ban, tarak-lar, ko-yun-nar, yu-mak-lar-dan, yıl-dız-la-ra, yon-ga, doo-ru-luk, duu-maa, ool-la-rı, suuk-la-mış, sa-têr, paĸ-lêêr, duu-êr* h.b.
2. Eer ilk kısımda kullanıldıysa ön sıradan vokal, ozaman öbür kısımnarda da adetçä olêrlar ön sıradan vokallar (*e, ö, i, ö, ü; ee, ää, ii, öö, üü)*: *de-mir-lär, direk-tä, tü-fek-çi, ör-dek-lär, gee-ri, ii-lik, üü-len, gö-tür-mää, gel-mää, de-lik-len-mää, ki-lim-ci-lik* h. b.

Gagauz dilindä vokal hem konson garmoniyası bozulêr te bu razgelişlerdä:

1. Kimi öz laflarda: *ani, şişman, inan, katmer, fistan, haydi, filan* h. b.;
2. Başka dillerdän alınma laflarda: *ateş, biyaz, kiyat, maşina, pilaf, progres, meydan, pelivan, kantina, minaret, kapitan, kalem, furkuliţa, hırleţ, allelem, garip, Dionis, İvançu* h. b.;
3. Katlı laflarda: *birkaç, nekadar, nüünda, sanki, aniki, ilkyaz, herzaman, nezaman, kendibaşına* h. b.;
4. Mutlak gelecek zamanın afiksindä ard sıradan vokallarlan temelda hem bu formadan kurulu işlik formalarında: *alacek, alaceklar; doyacek, doyaceklar; alaceydt, doyaceydı; alaceymış, doyaceymış* h. b.

Garmoniyasız temellerin afiksaţiyasında afiksin vokali baalı kurulan temelin bitki kısımındakı vokalın kalitesinä: *inan-maa, inan-ma-maa, inan-maz-lık, kat-mer-le-mää, ateş-lik, kan-ti-na-da, İvan-çu-nun, biyaz-ıt-maa, ilk-yaz-m* h. b.

VOKALLARIN DOORU YAZILMASI ***c, ç, y*** KONSONNARDAN SORA:

<c’, ç, y’> yımışak konsonnardan sora ard sıradan vokallar *a, ê, o, u, ı* sivişerlär ileri, ötmesinnän yaklaşarak ön sıradan vokallara *ä, e, ö, ü, i.* Ama yazıda bu gösterilmeer.

1. Ard sıradan vokallarlan laflarda *c, ç, y* konsonnardan sora yazıler *a, ê, o, ı, u* (mutlak gelecek zamanın afiksindän kaarä): *can, çanta, cayıl, cambaz, sıcak, alaca, sırça, çok, kaçıncı, şamarcık, moldovanca, çıkmaa, yıl, yol, yıldız, koyer, doyer (ama: alacek, satacek)* h. b.
2. Ön sıradan vokallarlan laflarda c, ç, y konsonnardan sora yazıler *ä, ö, ü, i*: *gecä, gücü, derecik, cücä, gezecäm, küçücük, çiten, çilek, ökçä, türkçä, çölmek, çürük* h. b.

VOKAL DÖNMELERİNİN DOORU YAZILMASI

Formalarının kurulmasında, laf diişilmesindä hem kurulmasında vokal ***ä***, düşärsä urgusuz duruma hem bulunarsa diil bitki kısımda, döner ***e*** vokalına, angısı gösteriler yazıda dayanak lafetimnerindä sölenmesinä görä.

Vokal dönmesi ***ä>e*** yazıda gösteriler aşaadakı durumnarda:

1. Son ***ä*** adlardan temellerin formalarında hem onnardan kurulu laflarda: *çizmä – çizmenin, çizmeyi, çizmedän; çizmelär, çizmecik, çizmeci; gecä – gecelär, gececik, gecelemää; şişä – şişelär, şişecik, şişelemää; tencerä – tencerenin, tencereyi, tencereyä, tenceredä; pençerä-pençereyi, pençeredä; incä>incelemää>inceltmää, incecik; seftä>seftelik, seftelemää; zeedä>zeedelemää, zeedecä* h. b.
2. Erlik halı formasından kurulu laflarda: *evdä>evdeki, evdekilär; küüdä>küüdeki, küüdekilär; bendä>bendeki; sendä>sendeki; bizdä>bizdeki; sizdä>sizdeki; diptä>dipteki*.
3. İşliklerdä inkärlik formasının afiksindä, temeldän hem izin çalımı formasından kaarä: *gel-me-mää, gel-me-er (*temel*: gelmä-,* izin ç.*: gelmä); i-me-mää, i-me-di (*temel*: im ä-,* izin ç.*: imä); iş-lä-me-mää, iş-lä-me-di, iş-lä-me-er (*temel*: işlämä-,* izin ç.*: işlämä)*.
4. İşlik kuran afikslerdä ***(-lä, -nä, -dä, -ä, -sä, -(üm)sä)>(-le, -ne, de, -e, -se, -(üm)se)*** izin çalımı formasından hem inkärlik formasından kaarä: *iş-le-mää, zeet-le-mää*.
5. ***c*** konsondan sora ***a*** hem ***ä*** dönerlär ***e*** bukvaya işliklerin 3-cü üzdä mutlak gelecek zamanda hem bu temeldän kurulu formalarda mutlak gelecek-geçmiş zamanda hem ***-kan, -kän*** afikslärlän bitän haliştenniklerdä:
   görecäm -görecän -görecek (ä > e);
   alacam – alacan – alacek (a > e);
   göreceydim – göreceydin – göreceydi h. b.;
   alaceydım – alaceydın – alaceydı h. b.*;*
   göreceykän, gideceykän, alaceykan, yapaceykan h. b.
6. Çokluk sayısı afiksinin urgusuz formalarında ***-lär> -ler, -när> -ner.***
   gençlär – gençleri, gençlerä, gençlerdä;
   piliçlär – piliçlerin, piliçlerä, piliçleri;
   ekinnär – ekinnerim, ekinnerin, ekinneri h. b.
7. Afikslerdä ***-mäk, -mä*** işliktän adlıklarda lafların diişilmesindä, açan vokal durêr urgusuz kısımda:
   demäk, demäm (benim), demän (senin) > demesi, demeleri (onun); düümäk > düümesi; ezmäk, ezmä, ezmesi; düümä > düümesi; eklemäk, eklemä > eklemesi, eklemeleri h. b.
8. Inkär iştennikleri ***-mäz*** afiksiıdä onnarın laf diişilmesindä, açan afiksin vokalı kalêr urgusuz:
   işitmäz > işitmezin, işitmezä, işitmezi, işitmezlär;
   görmäz > görmezin, görmezä, görmezi, görmezlär h. b.
9. Küçüldck afikstä ***-cääz, -çääz***:
   elcääz > elceezi, elceezlär; sesçääz > sesçeezi, sesçeezlär h. b.

10. Küçüldek afikstä ***-cäk*** lafların diişilmesindä (bu sayıda saabilik forması da):
düdücäk – düdücektä, düdücektän; delicäk > delicektä, delicektän;
pelicäk > peliceeni, peliceendä; üzücäk > üzüceemä, üzüceemi;
kemicäk > kemiceeni, kemiceendä h. b.

İşliin temelindän kurulu işliktän adlıklarda yazılêrlar afikslär *-mak, -mäк* (ama diil *-meк); -ma, -mä* (ama diil *-me)*: *at-mak, alla-mak, gez-mäk, gezin-mäk; dol-ma, ula-ma, bul-ma, duu-ma, düü-mä, gel-mä, kes-mä, sepile-mä; imäk (proles), ekmäk (proţes), ama: ekmek (maasul)*.

Laf diişilmesindä afiksin vokalı ***ä*** döner ***e*** vokalına, bu dönmäk tä gösteriler yazıda: *demäk>demeyi; gelmäk>gelmän, gelmesi; sürmä>sürmesi; kesmä>kesmesi* h. b.

a, ä vokalları *c, y* konsonnarın önündä

a vokalı ***c*** hem ***y*** konsonnarın önündä yazıda diişilmeer: *almayı, almacık; karayı, karacık; soraydım, soracam, soraceydım; masayı; haftaylan; başçaya, başçayı; almayan* h. b.

ä vokalı ***y*** konsonun önündä urgulu pozitiyada herzaman korunêr: *siläydim, geläydim, biläydim, nesläydim, testäydi, gecäydi, gecäymiş; laaläydi, laaläymiş* h. b.

Urgusuz kısımda ***ä>e*** dönmesi ***y, c*** konsonnarın önündä gösteriler yazıda: *laalä > laalecik; gecä > geceyi, gece-cik; sölä > söle-yäydim, söle-yecäm; söle-yän* h. b.

Uzun vokalların dooru yazılması

Vokalların uzunnuu gagauz dilindä gösteriler ikili bukvaylan *aa, ää, êê, ıı, ii, ee, oo, öö, uu, üü*.

Uzun vokallar kullanılerlêr bir morfemada (birincili, ikincili, pozitiyalı) hem morfemaların sınırında, açan karşı gelerlär birtürlü vokallar (ikincilär). Hem birincili (etimologik), hem dä ikincili uzun vokallar gagauz dilindä kendibaşına fonemalardır (uzun *êê* vokaldan kaarä): *aaretlik, aalem, baarmaa, cumaa; yastıı, bıçaa, bacaa; nääny, käämil, inmää, köpää; gülcääz; saklêêr, paklêêr: sın; tıımaa (*sauşmaa*); diil, diiren, iinä, eşii; hepsicii; beenmää, ceer; zeedä, üreemä, geeri; ooltun, dooru, loom, ötöögün; uur, uumaa, kuumaa, duumaa, yuurt, buu, tauu; küü, büün, üülen, düün, büü, üürenik, küçüü* h. b.

1. Arap-pers dillerindän alınma laflarda: *aaret, aalem, maaza, halä, hap, maavi, taazä, ceer, mıısaafir, saat, fıtkaara, maasuz, naafilä, lääzan, käämil, saabi, zaabit, islää, eer* h. b.
2. Öz türk laflarının köklerindä: *aaramaa*, *aaz* (anatom.), *aazlık*; *aaç* (imemiş), *kaar*, *kaaz*, *yaarm*; *geeri, geerilmää, diiren; aartmaa* (kaldırtmaa) h. b. (ama: *az-azalmaa, az-altmaa; acıkmaa*) h. b.
3. İkincili vokalları göstermää deyni: *aaç (fidan), baarmaa, ool, aalamaa, uumaa, yaa, aar, suumaa, suuk, buu, toom, sıır, diil, daa, düümää, üülen, üürenmäk, süüt, yaamur* h. b.
4. İnfinitivin afiksindä: *ak-maa, dur-maa, dit-mää, ses-le-mää* h. b.
5. Küçüldek afiksindä ***-caaz, -cääz*** *II* ***-çaaz, -çääz***: *otçaaz, kuşçaaz, yolcaaz, yılcaaz, elcääz, ipçääz, sesçääz, gülcääz* h. b.

6. İnkär işliklerindän kurulu haliştenniklerin afikslerindä ***-ma-daan, -me-dään:*** *almadaan, bulmadaan, görmedään, geçmedään* h. b.
7. Morfemaların sınırında:
uşak > uşaam > uşaan > uşaa;
sıklık > sıklıım > sıklaa > sıklıı;
ötää, ötäända, ötäändan; nääni;
geçik > geçiin > geçää > geçii; beräänsı, beräända h. b.

Uzunnuk gösterilmeer kimi öz gagauz laflarında:

toz, boz, zor, dünnä; cendem, cennet, piriz (dieta), *mor, un, ad, ard, az* (diil çok), *kör* (görmäz), *kör mezar, kör pınar; karmaa* – etimologik uzunnuu; *bölä, ölä, sölemää, dermen, sabaa, feslen* – ikincili uzunnuk.

33. Düzün laflarlan deliklenmää, direktä bir sadä bir da katlı cümlä. Yapın bu lafların vokallarına fonetika analizi.

34. Ayırın literatura payından tekstlerdän lafları, angısınnarda *"c", "ç", "y"* konsonnarın aardına yazılêr *a(ä), ê (e), o(ö), ı(i), u(ü).* Düzün laf diktandını da yazın tefterlernizä. Aazdan annadın onnarın dooru yazılması için.

35. Ayırın iştän №32 uzun vokallarlan lafları, annadın onun dooru yazılması için. Düzün bu lafların lafbirleşmelerini da yazın tefterlernizä.

36. Savaşın notalamaa kendi fonetika portretini. Bu iş için belliedin, nekadar dooru sölersiniz aşaada yazılı lafları.

Mutlak, okuyucu, baalayıcı, lafbirleşmesi, birlişik, parmaklamaa, atentli, patlayış, patriotizma, plastik, saurgun, simvollu, şükür etmää, tabeetli.

37. Yapın fonetika analizi bu laflara.

Sesçeezi, ekinnerin, gülümsämeer, suumaa, yaamur, ötäända.

§ 7. STİLİSTİK FORMALARI FONETİKADA

38. Okuyun teksti. Yapın analiz yaratmanın dilinä. Belliedin stili hem janrayı.

BİZİM ZENGİNNİİMİZ

Herbir halkta var kendi ayozlukları, nışannarı, peetli adlar – süretlär çiçeklerdä, aaçlarda. Kanada – ak aaç, Rusiyada – kayın, Ukrainada – süüt hem kalina. Zamannardan eveldän onnar göstererlär Ukrainanın üzünü, ruh kaavisini, halkın sevgisini ana topraana.

Meşä

Süüt aacı

Ak aacı

Kavak aacı

En çok sayardılar kalinayı. Herbir evin yanında büüyärdi kalina aacı. Insannar inanardılar, ani bu aaç getirer evä varlık hem hoşluk. Kızlar sevärdilär takmaa saçlara kalina çiçeklerini, duvarlara sa içerlerdä asardılar kalinanın kırmızı emişlerini. Açan kışın gelärdilär en kaavi suuklar, bu emişlär yalın gibi yısıdardılar sansın içerleri.

Kalina – kız gözelliin hem inannın simvolu, ana sevgiliin hem fikirliin simvolu. Onun kırmızı emişleri sayılêrlar taa adam girginniin hem kahramannın simvolu.

Süüt – taa bir gözäl nışan Ukrainada. Süüt nicä bir raat, yavaş simvol, ani koruyêr insanın evini kahırdan, beladan. Hep ölä o gösterer, ani varsaydı gözäl umut uşaklarda – o umut aslıya çıkacek, olacek. Var taa iki aaç, ani göstererlär bizim ana topraan üzünü. Kavak hem meşä. Karıların gözellii, sevgili hep ölä yannaşık adamın kaaviliklän. Bu aaçlar vererlär bizä inan, ani yaşamak olacek çok yıla hastalıksız, käämil saalıklan.

Mihail Yuhtaya görä

Kayın aacı

Kalina

Ak aacı – клен *(укр.)*, клён *(рос.)*
Kayın – береза *(укр.)*, берёза *(рос.)*
Süüt – верба *(укр., рос.)*
Kalina – калина *(укр., рос.)*
Kavak – тополя *(укр.)*, тополь *(рос.)*
Meşä – дуб *(укр., рос.)*
Umut – надія *(укр.)*, надежда *(рос.)*

Asonans – vokal seslerin tekrarlanması artistik yaratmalarını gözelletmää deyni.
Aliteratiya – bir yada birkaç konsonun tekrarlanması.
Asonanslan aliteraţiya kullanılêr maasus zeedeletmää deyni artistik ekspresiyasını. Örnek erinä, T. G. Şevçenkoda, yazdırarkana ilkyaz avşamını, okuyerız: *"Gümelär kirez altında uulêêr..." [u-u-u].*
Ses anaforası – ilk seslerin tekrarlanması – *"Şu şakacı şaşêr"* (T. Zanet)
Fonetikanın stilistika kolaylıkları gözellederlär, derinnederlär tekstın içindekilerini, kaavilederlär onu emoţional tarafından, vererlär ekspresiya hem demeklik, sözleşmäk olêr käämil êstetika tarafından.
Ses êpiforası – tekrarlamak bitkinci sesleri.

Ne zamandır – bellisiz,
Gelmiş bizä dilimiz
Gelmiş yokkan sesimiz
Da yapmış bizi o biz.

39. Okuyun poeziyayı. Nesoy kef olêr sizdä onun seslemesindän sora. Kullanın üürenilmiş fonetikanın stilistika kolaylıklarını.

İlk iilim ilinnetti,
İlk işlär ilerletti.

G. Gaydarji

40. **Düzün da yazın tekst artistik stilindä, ani herbir laf çeketsin konson sesindän "p".**

41. **Okuyun cümleleri, bakın laflara, angıları ayırılı teksttän. Kaçırılmış vokalları koyun erlerinä.**

Kşlr – uçar, blklr – üzär. Adetlär bnnn yıl yşr. Br yapêêr – bn çeker. Bb nasaatı – ltn, ana nasaatı – blg.

➢ ***Düşünün, var mı nicä annamaa lafların maanasını, er kaçırılarsaydılar konsonnar? Angı seslär-vokallar, osaydı konsonnar mı düzerlär lafın maanasını?***

42. **Düzün dialog, kullanarak lafetmäk stilini sözünüzdä.**

1. Biz hem natura.
2. Gagauz halkın adetleri.

43. **Düzün bir proekt "Lafetmäk stili".**

44. **Düzün tekst publiţistik stilindä bu resimä görä. Angı aktual problemayı açıklayacenız yaratmanızda?**

§ 8. ÇOK ESKİDÄN GAGAUZ LAFLARI

45. **Okuyun tekstı.**

HAK-OGUZLAR

Hanın merkezi-stupu kurulu. O bir taa büücäk bir küücääz, diil sade şatralar, ama evlär da, nicä oralı ruslarda, var kaavi koruntu toprak kalesi, hendeklär derin, yapıcıklar bekçi askercilerä deyni. Bu merkezä hem onun dolayına yavaş-yavaş erleşer zanaatçılar, alışverişçilär; açılêr

eni alışverişçilik yolları Bizans kasabalarına hem Kafkazötesinä Derbent geçişindän, hem da rusi alışverişlik merkezlerinä.

Insan, ilerkisi gibi, işlerinä bakêr: karılar, ihtärlar yapaa yıkêêrlar, paklêêrlar, derileri işlendirerlär, giyim hazırlêêrlar, imeelik kaynêêr.

Uşaklar dışarda kaçışêêrlar, oynêêrlar adetçä oynamaklarını – "beygircik", "yumancak", "güreş", "kör-çöpüş"…

Adamnar, gençlär hayvannarlan atlayacaklarda kaçınêrlar, derin alçaklarda beygirleri otladêrlar, koyun sürülerinui, keçi hem büük hayvannarı.

Hakoguzların giiyimneri hep niceydilär, ama kimi eniliklär dä var – kürklär, meşinnär, kalpaklar koyun derisindän, sargılar, çarıklar; karılar fistan taşıyêrlar satınalınma rusilerdän yada başka satıcılardan; uşaklar kızgın havalarda çıplak kaçışêêrlar… Nicä dä olsa, yaşamak sert burada da, diil kolay ecel açık kır içindä, her taraftan var kolay aman gelsin…

Ihtär Saltuk-aga toplamış avşamüstü dolayına genç çocukları da annadêr, üüreder. O bir üz yaşından zeedä, çok geçirmiş baba-aksakalhakoguz, çok kırlar gezmiş vatandaşlarınnan, bu erlerä gelincä, ölümnü düüşlerdä türlü duşmannarlan kavraşmış…

– Saltuk-aga, – danışêêr çocucaklar, – biz näändanız, bizim hak-halkımız kimdir?

– Näändan mı? Elbetki oyandan, Orhon deresindän, Altaydan, nicä bana küçüklüümdä dedä-atam, üzetmiş yaşlı, annadardı!... Biz eski oguz türklerindäniz, Aşuna-beyin evladlarıyız, en girgin Istemi-kaganın, Oguzkaganın evladlarıyız!.. Hee, nesoy batır adamnarmış onnar, uşaklarım, onnarı kimsey enseyämäzmiş! Ne käämil devlet kurmuşlar onnar; girgin korunmuşlar çinnerdän, perslerdän, kär vizansilardan da! Sora kuruldu bizim Oguzistan: onun hannarı arablara karşı çok girgin korudular ana yurtluumuzu… başka duşmannara da karşı bän dä…

Bizä ama zor bir ecel düştü: bizim hannarımız annaşamadılar, bozuştular, zerä bir bey, Selcük, başka dinä geçti, başka hannar da arabların hem kıpçakların tarafına kaldılar… Biz ama hakoguzlar diyiştirmedik ne dinimizi, ne adetlerimizi, ne halk senselemizi! Biz haliz oguzlar, hakoguzuz! Da okadar! Ama geldi sıra brakalım biz o sevgili ana yurtluumuzu, Oguzistanı, Aral denizin boylarını, dostlarım, da gözelim bu kırlara. Pek becerikli karar kestirdi bizim aydınnı hanımız Uzordaş – geçirdi bizim yurtluumuzu burayı. Şindi bu kırlar oldular bizim vatanımız! Biz kooladık buradan peçenekleri da oturduk onnarın erlerinä da bizim oldu bu kırlar! Yaşamakta ölädir: biri öbürünün erini kaplar!

– Onnar, o peçeneklär, duşmandır bizä, – baardı bir çocucak, – bizim aylelerä üüşerlär!

– Ölä bu duşmannık, näbasın. Ama bizim batırlar onnarı sıraya koyarlar, korkmayın siz, haliz Oldan-batır!

– O Uzordaş-hanın ogulu ani?

– Haliz o, çocuklar, kaavi hem girgin.

– Biz dä kaavi olacez, Saltuk-aga, sade büüyelim! Pek oya vakıt geçer ama.

– Bänsä deyecäm, pek hızlı geçer vakıt…

– Bizä nekadar taa tez lääzım kuvet, ki korumaa bizim eni yurtluumuzu!

– Elbet, benim çocuklarım. Kıpçaklar artık izlerimizä basêrlar şansora. O köpek Çagayhan kaç kerä oldu bizi raatsızlêêr! Ilkyazın kendisi da girmişti bizä – may o ahmak kellesini kaybedeceydi! Ama aldırmêêr, şakal!

– Biz onu tepeleyecez! Biz hepimiz Oldan-batırın ordusuna girecez!

– Eh, o çiçek bozumnu kara-püsür suratına bir nacak çeksäm, o sarkık ta mayızlan dolu şkembesinä bir sivri kazık itirsäm da adını başka işitmeyim! Mındarlını ya-a! Dooru mu gençlär?

– Dooru-u! O bizim duşmanımız!

– Ama biz, hakoguzlar, lääzım birlik olalım da ozaman bir dä duşman bizi enseyämeyecek!

Komuşularlan da annaşmamız olsun, ki zoorda olsun arkalaşmaa. Bän musaafir olduydum Uzordaş-hannan barabar urus knäzindä Vladimirdä, tä diil çoktan raametli oldu, Tanri onu raatlıkta dinnendirsin,-- ne çok zenginniklär toplamışlar onnar, hem kuvetlik! Bir Tanri! Şindi onnarın beyi Yaroslav, deerlär ona “Mudrıy”. Fikirli beydir…

Vatanımızı korumaa lääzım, çocuklar! Siz burada duudunuz! Buradadır sizin Vatanınız!

Dionis Tanasoglu,
“Uzun Kervan” romandan parça

- ***Düzün plan tekstä, yazıp onu tefterä.***
- ***Düzülü plana görä annadın teksti.***

Leksikanın var temel fondu. Bu fonda girer te o kök laflar, ani kullanılêrlar hergünkü yaşamakta, angılarınnan bizim dilimiz ayırılêr başka dillerdän. Bu laflara deniler gagauz dilinin öz, temel lafları. Onnar taa çoyu birkısımnı:

git, al, gez, ev, ot, diş, çok…

46. Ayırın teksttän çok eskidän lafları. Düzün onnarlan cümlä. Yapın sintaksis analizi.

47. Aşaadakı lafları tefterlerä yazın, eni hem eski lafları payederäk iki bölümä.

Eni laflar	Eski laflar

Gün, üülen, üklü, avaz, gömeç, sebep, tamah, hemel, brigada, traktorcu, buz dolabı, şofer, mehanik, at, kara, sarı, eşil, dut, armut, tokat, varmaa, gitmää, uçakçı, agronom, arkadaş, arheolog, astragan, kosmonavt, astar, aşçı, fren.

48. Düzün bir proekt temaya "Çarıklar gagauz halkın yaşamasında".

§ 9. FONETİKANIN SİNONİM KOLAYLIKLARI

49. Okuyun teksti. Açıklayın temasını hem öz fikirini.

PİROGOV

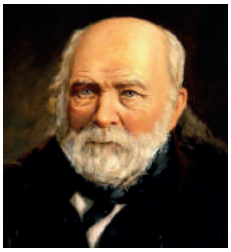

Nikolay Ivanoviç Pirogov

Nikolay Ivanoviçä Pirogova insannar däärdilär "yalpak doktor". O bir **käämil talantlı** yılaççıydır hem **bilgi** adamdı. Duudu o Moskvada. Anası-bobası diildilär zengin, dädusu çok yıl çiftçiymiş. O küçüklüktän annamış, ne o **fukaaralık**. Biraz üürenmiş pansionda, ama **yoksuzluk** beterinä brakmış üürenmeyi. Ama bir kısmetli oluş yardım etmiş ona da o **kabul etmiş üüsek bilgi** da kendi **isteyişlerini**, **neetlerini** çıkarmış üzä.

Onnarın evindä dayma musaafirmiş anılmış doktor Muhin, universitet profesoru. Genç Nikolay büük havezlän sesläärmiş Muhini, bir laf kaçırmazmış, siiredärmiş, nicä bu yılaççı savaşarmış **koymaa ayaa** onun hasta kardaşını. Profesor Muhin yollandırmış 14-yaşında çocuu versin ekzamen Moskva mediţina fakultetindä universitettä. Nikolay **pek islää**, nicä taa büük yaşlı abiturientlär da, vermiş ekzamenneri.

Universiteti o başarmış **käämil**. Hirurg klinikaya o geldi işlemää irmi iki yaşında da osaat söz tuttu kendi bilgi araştırmaklarınnan.

Nekadar operaţiya o yaptı gospitallärdä, hasta evlerdä, klinikalarda? Binnän insan o kurtardı, verdi onnara **eni yaşamak hastalıksız**.

Bölä **talantlı** doktoru yollandırdılar işlesin professor Yuryev (şindi Tartu) universitetinä. O pay aldı cenktä da, açan Kırımda gidärdi türk-rus cengi. O orada yaptı üzlän operaţiya yaralı askercilerä.

Uşak enţiklopediyadan
Çevirdi İvan Kior

➢ ***Annadın sıradan teksti.***
➢ ***Nesoy eni informaţiyalar N. I. Pirogov için işittiniz?***

50. **Tekstin ayırılma laflarına yazın sinonim.**

Nicä sinonimnär zenginnederlär bizim dilimizi?

51. **Düzün lafbirleşmesi, kullanarak epitetleri-sinonimneri:**

Örnek:
Talantlı adam, **şannı** adam;
Yalpak laf, **käämil** laf…

52. **Teksttän ayırılma lafları bölün kısımnara, koyun urgu.**

53. **Verilmiş lafbirleşmelerin erinä kullanın bir laflı sinonimneri. Kurun birär cümlä cuvaplarlan. Yazın herbir cuvaplan kurulu cümleleri tefterleriniză, açıklayarak frazeologizmaları.**

Sıbıtmaa kafadan (unutmaa);
Aazı suylan dolu
Urdum duymaz
Sinek sızıran
Bol elli

54. **Düzün prezentaţiya, annadarak anılmış adamnar için mediţina tarafından.**

§10. KATLI OLMAKLAR LAF KULLANMASINDA

55. **Okuyun teksti. Neçin ona koymuşlar bu adı? Neyi o açıklêêr? Kayılsınız mı bu düşünmeklärlän?**

YAŞAMAK – EN ZENGİN İŞ DÜNNEDÄ

Herbir insan benzemäz kimseyä biyaz dünnedä. Herbir insanda var kendi tabeeti, angısı, elbetki, ilerlener diil sadä kendiycesinä, ama ayledä, anadan-bobadan, şkoladan, dostlardan. Biliner, ani dostluk, haliz dostluk – en paalı osa paasız baaşış.

Dostluk kimär kerä olêr taa kaavi hem inannı soy baalantılardan. En

çok onun faydasını var nicä duymaa, açan en zor kıpımnar, vakıtlar – cenktä, açan seni, yaralı, çıkarêrlar da kurtarêrlar. Haliz dostlar brakmêêrlar belada yalnız. Tä o büük cenktä bendä bölä dostlar vardılar. Var onnar şindi da, raat yaşamakta.

Herbir kendi kiyadımı, sıracımı bän çok keret gözlederim, alıp fikirimä, ani bu yaratmalarımı okuyaceklar benim dostlarım da. Da bän isteerim utanmamaa onnarın önnerindä, ki prost ya da diil doru yazılar için.

Hoş insan dünnedä vardı, var hem neetlenerim, olacek da taa çok, nekadar prost ya da bet. Dünnää salt ozaman olacek uslu, kısmetli, açan islää insannar çokluklan kurtaraceklar bizi prost zamannardan.

Viktor Astafyeva görä
Çevirdi İvan Kior

TUTUNUZ AKLINIZDA

1. Iştennik düzüler:
   -an, -än afikslerin yardımınnan: *al-an, sor-an, koy-an, gör-än, biç-än, gid-än*;
   -yan, -yän – *oyna-yan, kazı-yan, oku-yan, sole-yän, de-yän, i-yän*.
2. Hal iştennik düzüler:
   -ıp, -ip, -up, -üp – *kat-ıp, bit-ip, kon-up, gör-üp;*
   -yıp, -yip, -yup, -yüp – *kazı-yıp, de-yip, doku-yup, sürü-yüp* h.b.

56. Düzün iştenniklerin yardımınnan cümlä.

57. Düzün hal iştenniklerin yardımınnan cümlä.

58. Yazın işlikleri tefterlerä, düzüp onnarın yardımınnan iştennik, hal iştennik.

Lafet, yazabil, belli et, izmet et, al, bul, koy, kazı, yap, oku, gel, ver, düz.

Iştennik	hal iştennik

59. Açıklayıniz söleyişlerin maanalarını.

1. Dooru kafadar hısım erinä sayılêr.
2. Dostlar sevinärkenä, duşmannara raat yok.
3. Dostunu aldattın – kendini aldattın.
4. Aldadıcı kafadar duşmandan beter.

60. Düzünüz:

I variant – sadä cümlä iştennik çevirtmesinnän;
II variant – sadä cümlä hal iştennik çevirtmesinnän.

61. Düzün yaratma-miniatura temaya "Dostluk, sevda, aylä".

§11. FRAZEOLOGİZMALARIN ROLÜ SÖZLEŞMEKTÄ

62. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Angı dil kolaylıkları yardım ederlär açıklamaa öz fikirini.

Bu ilkyaz geldi pek erken, ama oldu ölä prost tabeetli, nicä seslämeyän uşacık. Iki gün – hava yımışak, gündüz düşer yaş kaar, gecä dondurêr, toprak olêr kaskatı, sabaalen – fuga. Kaar alçak erlerdä ufacık, onu kolay kaldırêr yukarı lüzgär, saurdêêr da yollêêr uzaa-uzaa…

Kimi erdä kaarın üstü incecik kabucaklan örtülü – bu gecä ayozun işi.

Erken sabaalen serin, ama birazdan şanşora yısıdêr güneşçik, kaar yavaş-yavaş başlêêr erimää, üülendä sa kaarcaaz zavallı kaybelmiş, da onun erinä – su, çamur, selceezlär aşaa kaçêrlar.

Çayırlarda, kuytu erlerdä işidiler köpeklerin sesleri. Onnar, aarayarkan kuytu, yatêrlar küçük yolcaazlarda, deliklerdä – kış onnarı pek zeetleer. Näbacan – olmayasın çorbacısız, evsiz hayvan. Ama köpecilklär da duyêrlar – sıcak havalar tezdä geleceklär.

Toprak taa sınaşamêêr, suuklardan yavaş-yavaş döner sıcaklaa. Er, nicä insan, duyêr, otlar da sansın kokêrlar eni kokuları, da orada-burada kuru otlar arasından peydalanêrlar eşil çimenciklär.

Kimi erdä başlamışlar yakmaa bıldırkı iirintileri, kuru otları, yaprakları. Tütün doldurêr küüyün içini, burnuya girer keskin koku. Hava yısınêr.

Yısınêr benim canım da, üreemä da olêr sıcak, raat…

İvan Kior

Incecik kabucak – наст, снігова кірка (*укр.*), наст, снежная корка (*рос.*)

Frazeologizmalar gagauz dilindä yapêrlar sözümüzü demekli, şıralı, zengin, deyni onnarın maanaları yardım ederlär bizä temsil etmää, da taa ii tutêrız aklımızda.
Frazeologizmaların rolü sözümüzdä pek büük.

63. **Düzün bir yaratma-miniatüra "Ilkyaz geldi bizim küüyümüzä". Kullanın kendi yazılı sözünüzdä frazeologizma, lafbirleşmelerini kıynaş maanaylan, söleyişleri. Annadın onnarın rolü için teksttä.**

I variant	II variant	III variant	IV variant
Can acısı Ayaa koymaa Kafa koparmaa Dik burnulu Dilini yutmaa Altın elli Aylak oturmaa Peridän devä yapmaa Dibin dibindä	Cendemä Yan bakmaa Aazına bakmaa Dört gözlän bakmaa Kulaklarını açmaa Aarkafalı Aar elli Aaçlıktan kulakları sarkmış Kannı yaşlan aalamaa	Akıldan bozuk Keskin fikirli Aar başlı Gözleni çıkarmaa Koor almaa Kaş altından bakmaa Anatar bulmaa kiminsä üreenä Annısında yazılı Aşaa kalmaa	Bir auç er Sinek avlamaa Ayaktan dinmää Buazımda durêr Er içinä girmää Tersinä bokançi Boşuna lafetmää Boş kafalı Kırık elli

64. **Yazın frazeologizmaları, angıların içindä var laf su.**

Örnek:

Suya bakêr …

65. **Annayın resimnerdän, nesoy frazeologizmalar gösterili.**

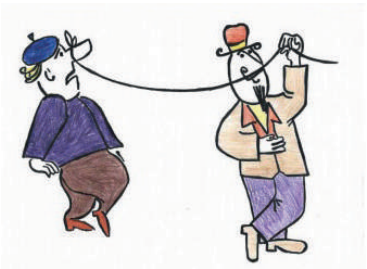

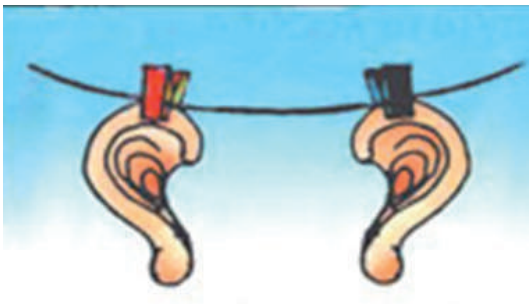

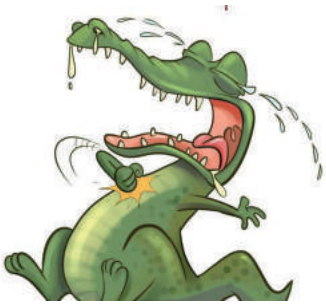

66. **Bulun frazeologizma ukrain dilindä da çevirin onnarı gagauz dilinä, açıklayarak onnarın maanalarını.**

§ 12. LEKSİKOLOGİYANIN HEM FRAZEOLOGİYANIN STİLİSTİK FORMALARI

67. Okuyun teksti intonaţiyaylan, ayırarak dayak lafları. Koyun teksrin adını. Nesoy problema açıklêêr avtor?

Bän pek çoktan yazmêêrım canımı sıkar işlär için. Ama şindi, bu avşam, bän enidän aldım elimä yazalı da istedim açıklamaa üüreemi bu biyaz yaprakta.

Duyêrım kendimi yalnızlıkta, uzakta işidiler muzıka sesi, ama genä da sansın yalnızım bütün dünnedä, çünkü benim yanımda yok benim sevgim.

Yalnızlık… Acaba kim taa biler bu lafın pelinni dadını. Bana geler, ani lafın kötülüünü bilerim sade bän. Pek çok kısmetli eş görerim da bakıp onnara sevinerim, sansın kendi kısmetimä, ama açan annêêrım, ani bunnar sade benim düş gütmeklerim, ozaman geler bana genä, ani yap-yalnızım dünnedä. Ama yok ne yapmaa, çünkü ölä erleştirmiş yaşamayı ecel.

Neçin bölä olêr yaşamakta? Neçin ecel ayırêr kısmetliyi? Neçin olêr ölä, açan seversin sän, sevmeerlär seni, ya da seni severlär, sendä sa hiç yok duygu? Neçin?

Yalnızlı duyêrım kendimi nicä mezar taşları, angılarını dikmişlär raametli olannara. Yalnızlıyım bän hem kefsizim, saalıksızım hem evsizin. Sansın… Sansın bu durum dipsiz, uçsuz hem kenarsız. Suskunnukta gök sansın gürüldemiş, çimçirik yaşamayı daatmış. Daadılmış olsa e yalnızlıım benim hem yanımda olsun sevgim.

Ozaman yaşamak ta bizä başka türlü görünür.

Donçu Topal

yalnızlık – самотність (*укр.*), одиночество (*рос.*)
pelin – полин (*укр.*), полынь (*рос.*)
ecel – доля (*укр.*), судьба (*рос.*)
kısmetli – щасливий (*укр.*), счастливый (*рос.*)
duygu – почуття (*укр.*), чувства (*рос.*)
kefsiz – без настрою, у поганому гуморі (*укр.*), без настроения (*рос.*)

Leksikologiyanın stilistik formaları yardım ederlär sıravardır açıklamaa fikirleri, toplamaa tekst.
Leksika annayışları yazdırêrlar predmeti taa yakından, dolu sözünü zenginnederlär. Onnar kullanêrlar yaraştırmaa deyni predmetleri, kaliteleleri. Bunnar yapêrlar leksika tekrarlamaları (lafları hem lafbirleşmeleri), kullanarak bir köklü lafları; sinonimnär hem sinonim diiştirmekleri (sinonim hem yazdırma lafçevirtmeleri); antonimnär; laflar bir tematika grupasında.

68. Belliedin, kaç tematika grupası kullanılêr iştä 62? Açıklayın onnarın rolünu. Annadın, neçin avtora lääzım oldu bölä yakından, dolu yazdırmaa. Angı laflar, sölemeklär tekrarlanêrlar teksttä? Belliedin tekrarlamanın çeşidini (*laflar, lafbirleşmeleri, bir köklü laflar*). Annadın, nicä onnar göstererlär tekstin ideyasını.

TUTUNUZ AKLINIZDA!
Baalayarak cümleleri artistik tekstindän, sinonimnär göstererlär özelliin stilistika rolünu. Nicä demeklik kolaylıı, sinonimnär düzerlär süretlän dolu resimi, kaavilederlär teksti emoţional tarafından. .

69. Koyun bu tekstin cümlelerinä yakışıklı sinonimneri da yazın. Sinonimneri çizin.

Gök oldu kurşum benizindä. Denizä çabuk … büük yaamur. Yaamurun çizileri karşılardılar gökü hem eri. Büük yaamur … denizin boyundan denizä. Yıldırım urdu nicä saçma patlatması. Dökmä demirdän top … mermer taşından. Yahta … ölä hızlı, sansın beygir kıçadardı.

Dayak lafları:
Tukurlandı, üzärdi, gelärdi, uçtu.

kurşum benizindä – грифельний (колір, *укр.*), грифельный (цвет, *рос.*) (*мут*: хмари кольору свинця *(укр.)*, свинцовые тучи *(рос.)*)
büük yaamur – гроза (*укр., рос++.*)
dökmä demir – чавун (укр.), чугун (рос.)

Tekrarlamak nicä bir leksika kolaylıı lääzım olêr düzmää deyni tekst. Ama kimär keret tekrarlamak teksttä olêr stilistika yannışlıı. Olmasın deyni bu yannışlık, lääzım sinonim diiştirmeleri.

70. Okuyun tekstleri, belliedin stillerini. Okuyun tekrarlamaları. Angı teksttä onnar yakışıklı?

I. BENİM KENDİ YAVRULARIM OLACEK

Kartalın varmış üç yavrusu. Da istemiş o denemää – bakaceklar mı onnar ihtärlıkta onu osa bakmayaceklar mı. Alêr o birisini arkasına da üçer denizin ortasına. Da orada deer ona:

– Bän ihtärladıynan bakacan mı beni? Bakarsan – seni kenara geerı götürecäm. Bakmaasan – atêrım deniz içinä.

– Bakacam, bakacam! – baarmış yavru. – Sadä beni deniz içınä atma.

Kartal annamış, ani bu yavru onu bakmayacek da atmış onu deniz içinä.

Dönüp geeri, alêr ikinci yavruyu arkasına da genä üçer denizin ortasına. İkincisinä da hep ölä sorêr:

– Bän ihtärladıynan bakacan mı beni? Bakarsan – seni kenara geeri götürecäm. Bakmaasan – atêrım deniz içinä.

– Bakacam, bakacam! – baarmış ikinci yavru da. – Sadä beni deniz ıçınä atma. Kartal annamış, ani bu yavru da onu bakmayacek da atmış onu da deniz içinä. Dönüp geeri, alêr üçüncü yavruyu arkasına da genä üçer denizin ortasına. Hep ölä sorêr:

– Bän ihtärladıynan bakacan mı beni? Bakarsan – seni kenara geeri götürecem. Bakmaasan – aterım deniz içinä.

– İstärsän at denizä, ama bakmaycam seni, – cuvap vermiş yavru.

– Neçin? – sormuş kartal.

– Neçin zerä benim kendi yavrularım olacek da onnarı lääzım olacek bakayım! Kartal annamış, ani bu yavru ona doorusunu söleer, da götürmüş onu geeri yuvasına.

II. ZANAAT AYIRMAA HAZIRLANMAK

Bän hazırlanêrım kendimä zanaat ayırmaa. Küçüktän üürenerim yapmaa o işleri, angılar üreemä uyêr. Herzaman hava sıcak olduynan, bän büük batüınä yardım ederim türlü işleri yapmaa: eşil kartofilerin sıralarından hardalları yolmaa, harmanın boyunda otları kurutmaa, pınardan su hızlı getirmää. Haftada üç kerä biz su dökeriz patlacannarın biberlerin, hıyarların köklerinä. Bizim pınarın suyu hiç diil acı. Büüyümnerä hep lääzım su taşımaa, ozaman onnar tez kökleşerlär. Bu işleri bän büük havezlän yapêrım. Pek severim başça çiçeklerini otlardan kurtarmaa, fıdannarın köklerini kazmaa, onnarın kimisini batümnan bilä haşlamaa. Sade bir iş hiç kalibimä uymêêr – kartofilerdän böcekleri toplamaa. Bu işi canım çekmeer yapmaa diil haylazlıktan, bän bu böceklerdän iirenerim. Gazetada okudum bir haber, ki bu böcekleri öldürmää deyni, eni ilaç çıkmış.

71. **Düzün bir tekst bilim stilindä.**

§13. SÖZ PAYLARIN SİSTEMASI

72. **Okuyun teksti. Belliedin temasını hem öz fikirini. Annadın sıradan içindekisini.**

DİVEÇ

Çok-çok yıl savaşardı köpek izmet etmää çorbacısına. Okadar sesläärmiş, inanarmış çorbacısını, ani varmış nicä onun için canını da versin. Ama bir günü köpek pek başlamış darsımaa: onu pek çekmiş, makar ki bir kerä boşansın. O düşüner:

– Bunca vakıt bän yaşêêrım da hep sincirdäyim.

Ozaman, ne kuvedi varsa, çekeder köpek sinciri dartmaa. Ötää-buyanı – kopmêêr sincir. Darta-darta kakılı kazıı er içindän çıkarêr da ölä: sincir ensesindä, erdä sürüneräk, kazık ta sincirdä herbir moloza ilişeräk, çıkêr köpek tokat aralıından sokaa.

Iki gün o hiç evä gelmemiş. Üçüncü günü geler, darsımıştı. Aman taman o günnerdä kaybelmişti iki tauk. Çorbacısı üfkeli aul içindä gezärdi. Köpää taa gördüynän, o başlêêr yaklaşmaa ona, kavrêr sincirin ucundan kazıı da urêr köpään belinä, açêr tokadı da itirer onu sokaa dooru…

Onun urmasından köpek, çirkin kıvralarak, baarêr. Çorbacısı sakatlamıştı belini, ama köpek hızlanmêêr onu dalamaa. Ona birdän-birä inan gelmeer, ani bu işlär ne oldu – hepsi aslı.

Köpää yalan geler, ani onun kırık beli, ani lääzım braksın evini da gitsin. Ama çorbacı çirkin seslän baarêr:

– Git, görmeyim seni.

Köpek çıkêr sokaa, oturêr tokadın yanında, can acısından başlêêr ulumaa, seftä gözlerindän yaş akêr. Sora kalkêêr, bitki sefer çevirer kafasını evinä dooru da kırık bellän, sincir ensesindä, sürüneräk, gider serbestli yoluna.

Olga Radova

73. **Düzün shema-salkım "Morfologiya – bölüm söz payları için". Argumentläyin cuvabınızı örneklärlän, ayırarak onnarı teksttän. Neyä görä belliedersiniz söz paylarını?**

74. **Teksttän ayırılmış lafları yazın direciklerä.**

75. **Ayırın teksttän bir katlı cümlä, da yapın ona dolu sintaksis analizi.**

76. Gösterin, angı söz payları taa sıkça kullanılêr tekstlerdä bilim stilindä.

Gagauzlarda gagauzluu uyandırmaa deyni ilk adımnar

XX asirin başında Besarabiyada ilk kerä yazılı gagauzça laf peydalanêr. Gagauzlann büük aydınnadıcısı M. Çakir 1907-ci yıldan başlayarak tiparlêêr "Hakikatin sesi" gazetasını (ukr. "Голос істини") hem bir sıra din kiyatlarını. Bununnan o kendi milletini koyêr başka halklarlan bir sıraya. Bu aydınnık işinä görä gagauzların arasında M.Çakir XX asirin lideri oldu.

Açıklayalım, ani 1918-ci yıla kadar M. Çakir gagauz dilindä aaraştırmalarını hem çevirmelerini yazdı eski rus bukvalannnan, 1918-ci yılda, açan Besarabiya geçti Romın küvetleri altına, o ömürünün bitkisinä kadar yazdı latin alfabetindä, romın dili orfografiyasına görä. Elbetki, gagauzların bir yazı grafikasından başka yazı grafikasına geçmeleri sarsıttı, örseletti diil sade onnarın gramatikasını, orfoepiyasını, sintaksisini, ama onnarın bilincini dä.

Herşeydän ilerdä gider insan bilinci.

77. Yazın yaratma-yazdırma temaya "Gagauzlar hazırlanêrlar Paskelleyä".

§14. STİLİSTİK FORMALARI MORFOLOGİYADA

78. Okuyun demekli şiiri. Belliedin temasını hem öz fikirini, ideyasını. Söläyin leksika kolaylıkları, angılarınnan baalanêr cümlelär şiirdä. Nesoy kolaylık kullanêr avtor, baalamaa deyni ikinci hem üçüncü cümleyi ilkinnän?

ALEKSANDROVKA

Bän durêrım yamaç üstündä
Da bakêrım senin üzünä.
Ilkyazın pek sän gözälsin –
Kär benzeersin telli gelinä!
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Sän beni duudurdun dünneyä.
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Küüyümü unutmam birkerä!
Çok erlär bän gezdim, aktardım,
Uzakta vakıt pek zor geçer.
Neredä dä olsam, dostlarım,
Burayı kär magnitlän çeker.
Burada uşaklım hem evim,
Hem paalı anacım bobacım.
Burada ilk lafı söledim

Hem da ilk adımı bän yaptım.
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Gözümdä kär uçêrsın benim!
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Düşümä pek çoktan sän girdin.
Burada benim ilk dostlarım,
Sandıkta durêr ilk kiyadım.
Onnarı unutmaa yok nicä,
Zerä gün olur nicä gecä.
Küüyümdän taa gözäl dunnedä
Hiç bulamadım bän birerdä!
Büük duygu doldurêr üreemi:
Küçüktän bän severim seni!
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Bän seni birzaman unutmam!
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Kär ölürüm – sendän atılmam!

Konstantin Vasilioglu

Tekstlär baalanêrlar bölä morfologiya kolaylıklarınnan:
- *üz* hem gösterici aderliklärlän;
- zaman hem er işhallıklarlan;
- nışannıkların hem işhallıkların yaraştırmak uurlarınnan;
- baalayıcılarlan hem baalayıcılı laflarlan cümlenin başlantısında.

Morfologiya kolayıllıkların rolü teksttä:
- göstererlär adlıkların maanalarını, angılarını diiştirerlär, yardım ederlär olmasın leksika tekrarlaması;
- taa konkret göstererlär vakıdı hem eri, neredä geçerlär oluşlar;
- kullanılêrlar yaraştırmak için, ayırmaa deyni predmetleri, oluşları. Akţent yapêrlar cümlenin fikirinä, ayırêrlar eni etapı ilertletmää deyni tekstin temasını.

79. Bulun şiirdä işlikleri, yazın onnarı tefterlerä, belliederäk çalımını hem zamanını.

80. Düzün dialog-diskusiya (9-10) replikadan, söleyeräk kendi ilgi olmanı problemaya, angısını kaldırêr avtor lirika yaratmasında. Nesoy morfologiya kolaylıklarınnan baaladınız replikaları?

81. Açınız parazentaları, koyarak işlikleri lääzımnı zamanına.

Kär kuşlar da kendi dilindä (*lafet*).
Evdä güneş ta taa pek (*yısıt*).
Diil laflan, ama kendi zaametinnän sevdanı Vatana (*göster*).

Kaavi dostluu nacak ta (*kes*).
Fena adamın dostu da (*yok*).
Bilgi adamın gözlerini (*aç*).

82. **Koyun cümleleri sıravardı, yazın teksti tefterlerinizä. Çizin morfologiya kolaylıklarını, angılarınnan baalanêr cümlelär teksttä.**

§ 15. KATLI OLMAKLAR SÖZ PAYLARIN DOORU YAZILMASINDA

83. **Okuyun teksti. Nesoy problema açıklêêr S. Bulgar statyasında "Gagauz ustası"?**

GAGAUZ USTASI

(Önsöz)

Halk yaşamasının kulturası okadar zengin, ani onu yok nicä yannaştırmaa başka işlärlän. Kimsey taa üürenämedi onu baştan-başakadar. Herbir halkın kulturası – o bir bütün dünnää. Üz yıllar içindä insannar kurmuşlar kendi kulturasını. Hepsi, ne var kulturada, geler esaba. Halk kulturada herbir işin var eri hem vakıdı. Onda yok uydurma. Adetlär, sıralar, yortular – hepsi onnar raţional hem lääzımnı. Nicä bir usta rendeler taftayı, paklêêr onu, yalabıdêr, ölä dä halk kulturanın parçaları gözäl hem tamannı. Diil lääzım unutmaa, ani halk kulturanın dingili – ritma, halk kulturasında var sıra, angıları verer can halkın kulturasına. Halk kulturası – o diri bir kategoriya.

Lääzım sölemää, ani halk kulturasında büük rol oynêêrlar ustalar. Herbir işin var kendi ustası. O usta olêr örnek başkalarına da. Halk yaşamasında angı tarafını da alma: taftada usta, çilingir-demirci, başçıvancı, ev yapmaa ustası, pınar kazmaa ustası – pınarcı, soba yapmaa ustası, islää çoban olmaa – o da bir ustalık, ev yapmaa – büük bir ustalık. Ama kayık yapmaa da var ustalar, onnarın yanında balıkçılık ustalıı da lääzım olsun. Eveldän varmış çölmekçilär, angıları yaparmışlar kırmızı topraktan türlü çanaklar hem çölmeklär. E nekadar laap kalmış bizim dilimizdä, angıları göstererlär eski zanaatları: dermenci – kim un üüdärmiş dermendä, yaki da varmış kendi dermeni, düvenci – o insan, ani yaparmış düven, taşçı – taş kesärmiş.

Elbetki, islää biliner istoriyadan, ani gagauzlarda en büük usta – o çiftçilik ustalıı.

Stepan Bulgar

düven – кремнієва молотильня (*укр.*), кремниевая молотилка (*рос.*)

SÖZ PAYLARININ DOORU YAZILMASI

Genel kurallar

Gagauz dilindä söz payları gösterili sadä (köklü ya da diil düzülü), düzülü, katlı, katlı kısaltma hem toplama laflarları:
Sadä: *ot, kaar, sarı, beş, on, kapu*.
Düzülü: *kasabalı, gençlik, gözlük*.
Katlı: *kızkardaş, onbeş, beşkatlı, lafetmää, alabilmää*.
Toplama: *cuvap etmää, karşı gelmää, oruç tutmaa*.

Birleşik yazılmaklar

Birleşik yazılêrlar:

1. Katlı kısaltma laflar (taa çoyu alınma), angıları kurulu kısaldılmış hem bütün temelin birleşmesinnän: *avtobaza, avtokolona, avtokar, medinstitut, elektromotor, meteostanţiya, videokamera, avtostanţiya, telestudiya, geopolitika, pedpraktika* h. b.
2. Katlı adlıklar hem nışannıklar, angıların ilk payı – sayı sayılıı birinci onnuktan, yazılı bukvaylan (1-10): *beşyıllık, üçtonnuk, dörtkilalık; beşköşeli, üçkatlı, dokuzkafalı* h. b.
3. Katlı laflar, angıların payları maanasız oldular: *binin, bıldır, nasıl, nääni, şansora (<şindidän sora), herkez, bişey, bişey, köstenkelä, körköstebek, vazgeçmää, zapetmää, metetmää, suacı, kaynata, kaynanaf/kayınna, kaybelmää, kaybetmää* h. b.
4. Katlı adlıklar hem nışannıklar, kurulu iki laftan, ama bir annamak göstererlär: *kızkardaş, kırkayak, göktaşı, delikannı, karagöz, açıkgöz, ilkyaz* h. b.
5. Katlı laaplar hem geografiya adları, angıların söz payı adlık ya da nışannık, kurulu bellilikçi laf birlçşmelerindän: *Altıparmak, Karaçoban, Yasıbaş, Karastan, Karapunarlı, Karabiber, Kazayak, Karakurt, Beşalma, Beşgöz, Tatarpınar, Taşpınar, Ördekburnu, Şikirlikitay, Selioglu, Dermenderä* h. b.
6. Yaşamak erlerinin adları, angıların ikinci payında var laf küü: *Başküü, Eniküü, Doluküü, Tülüküü, Çöşmäküü*.
7. Substantiv iştennikleri, angıları kurulu katlı hem toplama işliklerdän: *siiredän, lafedän, razgelän, metedän; karşıgelän, kendigelän, tersincibecerän, olabilän* h. b.

Ayırı yazılmaklar

Ayırı yazılêrlar:

1. Adetçä adlıklar – terminnär, angıları kurulu bir annama nışannayan izafet birleşmelrindän: *ana dili, vokal uyumu, tatar üzümü, kuş erii, büürek sinää, tarta kuşu, bel kemii, çam sakızı, cam böcää, er alması, kuş üzümü, su yılanı, çörek otu, yıldız takımı, poy otu* h. b.
2. Toplama astronomiya hem geografiya terminneri: *büük Araba* (yıldız takımı), *Sabaa Yıldızı, Saman Yolu, Orta Aziya, Kara deniz, Poyrazdaki Amerika, Eni Çumay, Eski Troyan, Alaca Manastır, Afon Bayırı* h. b.
3. Kalendar hem halk yortularının toplama adları: *Eni yıl, Babu günü, Canavar yortuları, Küçük Paskellä, Ak perşembä, Piinir haftası* h. b.

4. Ayların hem hafta günnerinin toplama adları: *büük ay (yanvar), gücük ay (fevral), harman ayı (avgust), sali günü (sali), pazertesi (pazar ertesi), cumertesi (cumaa ertesi)* h. b.
5. Toplama işliklär, angıların semantika adlık temeli var nasıl kullanılsın kendibaşına: *betva etmää, cuvap etmää, yardım etmää, karşı gelmää, aklına getirmää, yavklu olmaa, şen olmaa, seläm vermää, zarar yapmaa, imdat vermää* h. b.

Çizgicik (delis) aşırı yazılmak

Çizgicik aşırı yazılêrlar:

1. Çiftli leksikalaşmış laf birleşmeleri:
   - bir lafın bütündän tekrarlanması: *çok-çok, birär-birär, bişey-bişey, sokak-sokak, çift-çift, alaıı-alan, ikişär-ikişär, adım-adım, gelip-gelip, tuta-tuta, damnaya-damnaya, sakına-sakına* h. b.;
   - bir lafın ya da bir temelin türlü gramatika formalarında ya da türlü gramatika gösterilerinnän tekrarlanması: *yan-yana, git-gidä, istär-istemäz, gün-gündän, çoktan-çoktanına, az-azbuçuk, laf-laftan* h. b.;
   - sinonimni ya da antonimni lafların birleşmesi: *nası-nicä, çaarış-baarış, gecä-gündüz, büüyü-küçüü, düşä-kalka, ilk-seftä, kurt-kuş, derä-tepä* h. b.;
   - terminologiya harakterli çiftli laf birleşmeleri: *ana-boba, karı-koca, gelin-güvää, çanak-çölmek, alış-veriş, soruş-cuvap* h. b.;
   - ıki lafın birleşmesi, angıların ikincisindä yok kendibaşına maana: *ufak-tefek, çiirük-mürük, kırk-mırk, soy-sop, terzi-merzi, çarık-marık, iiri-büürü* h. b.
2. Katlı sesuydurucu laflar hem duygucular: *hopa-hopa, pıt-pıt, çatır-çıtır, nani-nani, ha-ha-ha, of-of, e-he-he, trak-trak, dum-dum-dum* h. b.
3. Katlı laflar, angıların ilk payı – ţifraylan yazılan sayılık: *40-yıllık (aaç), 10-yıllık (ev), 15-kilometralık (yol), 5-katlı (şkola), 3-ayaklı (sofra)* h. b.
4. Belli edilän laf, angısının ardına gider birkısımnı eklembellilik hem katlı masal hem mif personajlannın adları: *Todur-pelivan, Cadı-Babu, Gogucu-Mogucu* h. b.
5. Katlı işliklär, angıların ilk payı – *-ıp, -ip, -up, -üp* afikslärlän bitän haliştennik ya da izin çalımı forması, ya da laf, angısının yok kendibaşına leksika maanası: *alıp-satmaa (denemää), gidip-gelmää, atlayıp-oynamaa, tutup-düümää* h. b.
6. Katlı işliklär, angıların ilk payı – işliin kökü, ikinci payı sa – hep o lafın infinitiv forması: *kaç-kaçınmaa, baar-baarınmaa, bak-bakınmaa, gez-gezinmää*.

84. Düzün bu astronomiyä hem geografiyä terminnerinnän Kara deniz, Poyrazdakı Amerika, Afon bayırı katlı cümlä, annadın onnarın dooru yazılması için.

ADLIK

Yazılêrlar birleşik

Katlı adlıklar-terminnär, kurulu bellilikçi lafbirleşmelerindän, angıları nişannêêrlar bir annama: *kızkardaş, kırkayak, karabaş (kuş), karabaa (lırsına), delikannı, günbatısı* (сторона світу), *gündüusu* (сторона світу), *ilkyaz, karagöz, kabakulak (hastalık), içgüveelik, danaburnusu (böcek), karakuş (sıırcık), karasu (çöşmä)* h. b.

Katlı adlıklar, angıların payları fonetika hem leksika uurunda diil kendibaşına: *kaynana//kayınna, kaynata, körköstebek, köstenkelä, baykuş, alabaş, dişindirik, pazertesi, cumertesi, gülfatma* h. b.

Katlı hem toplama işliklerdän kurulu adlıklar: *afetmäk, lafetmäk, siiretmäk, yazabilmäk, metetmäk, karşıgelmäk, cuvapetmäk, vaatizetmäk* h. b.

Katlı adlıklar, angıların ilk payı – bukvaylan yazılı sayı sayılıı: *üçköşelik, beştonnuk, binbaşı, irmibeşlik (*ama: irmi beşlik*)* h. b.

Yazılêrlar ayırı

Adetçä terminologiya birleşmeleri, angıları sayılêrlar izafet konstruktiyaları hem nışannêêrlar bir annamayı: *demir yol, köpek üzümü, çam sakızı, giin tutulması, ayak kabı, çay otu, baa böcää, paskellä böcää, tavşam piiniri, sıır kuyruu, kuzu kulaa, keçi sakalı (ot), diş otu* h. b.

Masal hem mif personajlarının katlı adları, angıları sayılêrlar bellilikçi lafbirleşnıeleri: *Su Anası, Cadı Babusu, Cumaa Babusu, Suuk Ana, Dünnää Cözeli, Taş Yuuran, Gürgen Kıvradan, Kara Arap, Topal Şeytan, Topal Yabanı* h. b.

Toplama astronomiya terminneri, angıları çekilerlär ikilaflı bellilikçi laf birleşmelerindän: *Saman Yolu, Kervan Yıldızı, Biiük Araba, Küçük Araba* h. b.

Toplama geografiya adları: *Kara deniz, Karpat bayırları, Balkan yarıadası, Ak deniz, Varna koltuu, Babadak daayı, Poyrazdakı Buzlu okean* h. b.

Laflar Ay, Sveli ayozların adlarınnan: *Ay Boba, Ay Vasil, Ay Yordan, Ay İliya, Sveti Petri, Sveti İvan, Sveti Görgi* h. b.

Yazılêrlar çizgicik (defis) aşırı

Çiftli laf birleşmeleri-terminnär hem iki sinonim ya da antonim laflarının idiomatik birleşmeleri: *ana-boba, karı-koca, çanak-çölmek, çaarış-baarış, kurt-kuş, yaamur-çamur, bayır-çayır, bayır-tepä, çayır-çimen*.

Masal hem mif personajlarının katlı adları: *Er-Su, Er-Gök, Kelcä-Külcä, Dimitraş-Pıtıraş, Ayı-Kulak, Katır-Kulak* h. b.

Yaşamak erlerinin (tradiţiyaya görä) katlı adları, toponimnär hem mifologiya toponimneri: *Çok-Maydan, Satılık-Hacı, Kara-Marin, Çukur-Mincir, Çadır-Lunga, Geçit-Köprü, Uzi-El*.

85. Düzün bu işliklerdän adlık, annadın onnarın dooru yazılması için: lafetmää, siiretmää, yazabilmää, metetmää, karşıgelmää, vaatizetmää. Yazın lafları çizgi aşırı tefterlernizä.

NIŞANNIK

Birleşik yazılêrlar

Katlı hem toplama geogratiya adlarından kurulu nışannıklar, angıları çekilerlär ikilaflı bellilikçi lafbirleşmelerindän hem göstererlär yaşamak erini: *kazayaklı, eniküülü, beşalmalı, tatarpınarlı, enitomaylı, beşgözlü (*kopkuylu*), karadenizli, deliormannı* h. b.

Sayılıın hem düzülü adlıktan nışannıın birleşmesinnän katlı nışannıklar afikslärlän *-lı, -li, -lu, -lü//-nı, -ni, -nu, -nü*: *üçbaşlı ev, ediküleli saray, ikidemirli puluk, dokuzkafalı balaur* h. b.

Yazılêrlar ayırı

Katlı nışannıklar, angıları kurulu türlü morfologiva komponentlerdän, nicä katlı epitetlär:

1. Sadä nışannık hem düzülü nışannık birleşmesi afikslärlän *-lı, -li, -lu, -lü//-nı, -ni, -nu, -nü*: *sarı saçlı, kısa boylu, uzun sakallı, büük kafalı, kısa enni, şen üzlü, kara bıyıklı, sivri burnulu, geniş arkalı* h. b.
2. İki düzülü nışannık birleşmesi: *kirli suratlı, yırtık enni, açık aazlı, kakma kulaklı, tıkışık güüdeli, yalabık tırnaklı, bozuk ürekli, buruşuk konçlu* h. b.
3. Adlık hem sadä nışannık birleşmesi: *kömür kara, zift kara, kan kırmızı, öt eşil, süt biyaz* h. b.
4. Adlık hem düzülü nışannık birleşmesi, afikslärlän *-lı, -li, -lu, -lü//-nı, -ni, -nu, -nü*: *kan içli, kaun içli, şeytan kannı, deri yakalı, altın elli, güven gözlü, denıir dişli, taş urekli* h. b.
5. Sayılık hem düzülü adlık. afikslärlän *-lık, -tik, -luk, -lük//-nık, -nik, -nuk, -nük*: *iki hektarlık (pay), üçgünnük (iş), altı aylık (kursa), on aylık (uşak)* h. b.

Adlık her hem adlıklı nışannık birleşmesindän kurulan katlı nış annıklar, afikslärlän *-kı, -ki, -ku, -kü*: *herzamankı, hergünkü* h. b.

Nışannıkların yaraştırma uurları: *taa büük, taa biyaz, taa sivri; en büük, en biyaz, en sivri* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Lafların bütün temeli tekrarlanmasınnan kurulan nışannıklar: *türlii-türlü, balaban-balaban, ufak-ufak, büük-büük, iiri-iiri* h. b.

Nışannıklar, angıları kurulu lafın bütün temeli ya da bir payının kekrarlanmasınnan: *sap-sarı, kıp-kırmızı, gepä-genç, bim-biyaz, dop-dolu, sip-silmä, çürük-mürük* h. b.

Katlı nışannıklar, angıları nışannêêr renk benizlerinin, datları hem predmetlerin türlü formalarını: *koyu-kırmızı, kara-eşil, açık-maavi, sarı-eşil, acı-tatlı, iişi-tatlı, yası-tombarlak* h. b.

Katlı nışannıklar, angıların ilk payı – ţifraylan yazılı sayı sayılıı: *4-katlı ev, 100-sayfal kiyat* h. b.

87. Düzün bu nışannıklarlan (katlı epitetlärlän) cümlä: kısa boylu, uzun sakallı, kısa enni, şen üzlü. Annadın nışannıkların dooru yazılması için aazdan.

SAYILIK

Sayılıkların kök temeli strukturası:

1. Birinci onnuktan sayılıklar: *bir, iki, üç, dört, beş, altı, edi, sekiz, dokuz, on*;
2. Bütün onnuklar: *irmi, otuz, kırk, elli, altmış, etmiş, seksän, doksan*;
3. Üz, bin hem milletlär arasında kullanılan birkaç laf: *milion, miliard, trilion*.

Not. Yukarda gösterilän laflar kullanılêrlar nicä temel hepsi düzülü sayılıkların kurulmasında.

Birleşik yazılêrlar

Katlı sayı sayılıkları ikinci onnuktan (11-19): *onbir (11), oniki (12), onüç (13), ondört (14), onbeş (15), onaltı (16), onedi (17), onsekiz (18), ondokuz (19).*

Bütün üzlükleri nışannayan katlı sayı sayılıkları (200-900): *iküz (200), üçüz (300), dörtüz (400), beşüz (500), altıüz (600), ediüz (700), sekizüz (800), dokuzüz (900).*

İkinci onnuk sayı sayılıklarından hem üzlüklerdäıı kurulu sıra sayılıkları: *on-birinci, onbeşinci, üçüzüncü, sekizüzüncü.*

Ayın yazılêrlar

Toplama sayılıklar: *irmi bir (21), otuz edi (37), ikiüz otuz beş (235), bin beşüz (1500), bin dokuzüz doksan dördüncü (yıl), üz elli bin (gagauz), iki bin ondördüncü (yıl), dört milion (can), edi miliard (lira)* h. b.

88. Ayırın bu cümlelerdän sayılıkları da annadın onun dooru yazılması için.

Onsekiz yaşında insanın canı sade işlää için düş güder. Bin dokuzüz doksan dördüncü yılda duudu benim büük oolum. O durardı otuz edinci sırada. Bän kazandım seftä sekizüz rubli. Şindi çoyuna milion kazanmaa – bişey tutmêêr. On-onbeş kişi vardı benim önümdä. İrmi bir kişi zararlanmış bu çirkin avariyada.

Buçuk lafı yardımınnan kurulu sayılıklar: *bir buçuk, beş buçuk, doksan iki buçuk, bin ikiüz seksän edi buçuk* h. b.

Bölmä sayılıklar: $\frac{3}{4}$ *(dörttä üç),* $2\frac{3}{5}$ *(iki bütün hem beştä üç), 0,25 (üzdä irmi beş); 1,75 (bir bütün hem üzdü etmiş beş),* $\frac{5}{2}$ *(beştän ikinci payı)* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

İki sadä, katlı ya da toplama sayı hem sıra sayılıkları, angıları nışannêêrlar yaklaşık ölçüleri: *bir-iki, beş-altı, on-onbeş, onbeş-onaltı, ikiüz-üçüz, on-onbeş bin, irmi beş-irmi altı, beşinci-altıncı, onuncu-onbirincu* h. b.

Katlı sıra sayılıkları, angıların ilk payı ţifraylan yazılı: *150-nci, 5000-inci/5-bininci, 30-bininci, 15-milionuncu, 17-miliardıncı* h. b.

Sıra sayılıkları, angıları ţifraylan gramatika göstergesinnän yazılı: *5-inci, 24-üncü, 56-ncı, 143-üncü, 127-nci, 10-uncu* h. b.

Not. Var nasıl ta kısadan da yazmaa: 3-cü, 5-ci, 6-cı, 10-cu.

Laf ikilemesindän kurulu paylaştıran sayılıklar: *birär-birär, ikişär-ikişär, onar-onar, beşär-altışar, onar-onbeşär* h. b.

ADERLIK

Üz aderlikleri, angıları kullanılêrlar büüklerä, saygılı insannara, yabancılara hatırlı danışmak için ya da onnarı anarkan yazılêrlar büük bukvaylan:

2-ci üz: b. s. Canabin – ç. s. Canabiniz
3-cü üz: b. s. Canabi (si) – ç. s. Canabileri

Not. "Hatırlık" aderlii *Canabin* (hepsi üz hem hal formalarında) büük bukvaylan azılêr: Canabin, Canabini, Canabinä; Canabiniz, Canabinizi, Canabinizä.

Yazılêrlar birleşik

Katlı aderliklär, angıları kurulu *bu, o, ne* aderlikleri yardımınnan: *busoy, osoy, butakını (adam), bútürlü (iş), nésoy, netakım (kiyat), nétürlü (insan), nékadar, bukadar (kişi): naşey (naşey bu?)* h. b.

Katlı aderliklär, angıları kurulu maanasını kaybedän bir sayılıı hem her aderlii yardımınnan: *birkaç, birkimsey, birbişey, bişey, bişéy (< bir şey): herbir, herbiri, herkez, hertürlü (mal)* h. b.

***Ne* aderlii işliin birleşmiş temelinnän:** *näpmaa (< ne yapmaa), näbacam, näbacan, näbacek* h. b.

***-Sa, -sä//-saydı, -seydi* afiksleri yardımınnan kurulu bellisiz aderliklär:** *kimsä / kimseydi; nesä / neseydi* h. b.

Ayırın yazılêrlar

Katlı aderliklär, angıları kurulu gösterici paycıı *te* hem aderliklär *bu, o, şu, bölä, ölä* birleşmesinnän: *te bu, te o, te şu, te bölä, te ölä (< tölä)* h. b.

Bellilikçi aderlik *her* adlarlan: *her gecä, her kış, her gün, her avşam* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Bellisiz aderliklär, angıları – çiftli laflar ya da tekrarlanmaklar: *şu-bu, şunu-bunu, şuna-buna, filan-pişman, filan-fişman; bişey-bişey, bişeydän-bişeyä, kendi-kendinä, biri-birinä, biri-birindän, biri-birinnän* h. b.

89. Düzün bu lafbirleşmelerinnän katlı hem sadä cümlä. Annadın, nicä aderliklär yazılêrlar türlü söz paylarınnan: *te bu, te o, te bölä, her gecä, her gün*.

İŞHALLIK

Yazılêrlar birleşik

Katlı işhallıklar, angiları kurulu *bu, o, ne, her* aderlikleri yardımınnan: *büün, bıyıl/buyıl (ama: bu yıl), burada/burda, buyanı, orada/orda/ néredä/nérdä, näänı, näända, näändan, nétakım, nékadar, nézaman, néçin, ozaman (ama: o zaman), ösaat (ama: o saat), hérzaman, hérerdä, hérkerä, kimikerä* h. b.

Katlı işhallıklar, angıları kurulu *bir* sayılıı yardımınnan: *biraz, bırazdana, birerdä, bireri, birtakım* h. b.

Katlı işhallıklar, angıların temelindä ilk payı *-beeri (> beri), ötää (> ötä)* lafları yardımınnan kurulu: *beräänna, beräända, beräändan, ötäänna, ötäända, ötäändan, ötöögün, öteeyıl* h. b.

Birleşik yazılerlar işhallıklar: *isteyiptä, başaşaa, enikunu, dışanna, içänna, altänna, do/ayanna/dolayanına, dolayanda/dolayanında, kendibaşına* h. b.

Ayırı yazılêrlar

Katlı işhallıklar, angıları kurulu türlü söz payları birleşmesinnän: *bir kerä, kimär kerä, bir sestä, bir aazda* h. b.

Katlı işhallıklar, angıları kurulu adtan hem ardlaftan: *geeri dooru, ileri dooru, ötää dooru, gerää gibi* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Çizgicik aşırı yazılêrlar katlı işhallıklar, angıları kurulu:

1. Sadä işhallık temeli tekrarlanmasınnan: *hemen-hemen, may-may, yavaş-yavaş, çok-çok, yakın-yakın, gücülä-gücülä, taman-taman, henez-henez, ancak-ancak, dayma-dayma* h. b.

2. Türlü söz paylarından lafların tekrarlanmasınnan birtürlü ya da başka-başka gramatika göstergesinnän: *adım-adım, kat-kat, parça-parça, başka-başka, azar-azar, güüs-güüsä, gın-gündän, yıldan-yıla, yıl-yıldan, başa-baş, baştan-başa, el-eldän, yan-yana, istär-istemäz, birä-bir, yıl-ba-yıl, diz-be-diz, üz-be-üz, cet-be-cet* h. b.

3. Türlü laflar birleşmesinnän, angıları kurêrlar katlı işhallıkları (çiftli laflar): *gecä-gündüz, avşam-sabaa, büün-yaarın, ileri-geeri, ilk-seftä, nasi-nicä, oyanı-buyanı, ötää-beeri, arada-saatta, arada-sırada, ötänna-béräänna, orada-burada, şurada-burada, aykırı-buykuru, param-parça, daran-peran* h. b.

Kimi işhallıkların dooru yazılmasını lääzım aklında tutmaa: *şindidän sora/şansora; sabaalen, çin-sabaalen, avşamnen; zorlan, zünnän, ardınnan, öleliklän; üzükoynu, hakına, tezlää, siirek* h. b.

90. Düzün bu işhallıklarlan üz-be-üz, baştan-başa, yıldan-yıla katlı cümlä, filosofiyä temasını açıklayarak.

İŞLIK

Katlı hem düzülü işliklerin dooru yazılması

Yazılêrlar birleşik

İşliklär, angıların semantikalı ad temeli birleşmiş yardımcı payınnan: *lafetmää, afetmää, zapetmää, altetmää, kabletmää, kaybetmää, metetmää, siiretmää, razgelmää, yoketmää, saletmää, eletmää, payetmää, zänetmää, hesapalmaa* h. b.

Katlı işliklerdä haliştennikli semantika temeli yazılêr birleşik işliklärlän bitmää, vermää: *yazabilmää, tutabilmää, alabilmää, yapabilmää, yazıvermää, kapıvermää, üfleyivermää, saklayıvermää* h. b.

Ayın yazılêrlar

Yardımcı payından ayın yazıler katlı semantika adlardan toplama işliklerin temeli: *betva etmää, belli ettnää, cuvap etmää, hesap etmää, izmet etmää, yardım etmää, prost etmää, karşı gelmää, aklına getirmää, yavklu olmaa, kayıl olmaa, yok olmaa, pay olmaa, şen olmaa, çiçek açmaa, aklında tutmaa, zarar yapmaa, seläm vermää, don kalmaa* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Katlı işliklär, angıların ilk payı – haliştenniklär *-ıp, -ip, -up, -tip* afikslärlän ya da işlik izin çalımı forması: *alıp-gitmää, uçup-gitmää, aîlayıp-oynamaa, gidip-gelmää, dönüp-gitmää, açıp-örtmää, açılıp-örtünmää, tutup-düümää, alıp-satmaa (hesapalmaa), dön-dönmää, dur-demää, kaç-kaçınmaa* h. b.

91. Yazın bu lafbirleşmelerini tefterlernizä. Annadın onnarın dooru yazılması için. Düzün cümlä.

Çürüyer erdä, örüyer yavaş-yavaş, saayêrsınız keçiyi, yaayêrlar çarşafı, koruyêrsın canını, soluyêrım sıkı-sıkı, taşıyêrsın cantamı, büüyeriz gün-gündän, düüyerim cannarı, iyersin yavaş-yavaş.

İŞLİKLERİN ÜZ FORMALARININ DOORU YAZILMASI

İşliklerin dooru yazılması

İşliklerin şindiki zaman formasını kurmaa deyni kullanêrlar afikslär *-êr, -er, -(y)êr, -(y)er*. Şindiki zaman formasını kuran gramatika temeli uyêr izin çalımı formasına: *al-, bul-, yap-, koy-, sakla-, işlä-, kazı-, saa-, kuu-, dîni-, de-, i-;*
al, bul, yap, koy, sakla, işlä, kazı, saa, kuu, düü, de, i h. b.

Afiks *-êr* şindiki zaman formasında yazılêr ard sıradan vokallarlan bitän işliklerdä:

1. Temeli konsonnan bitän:
   almaa (al-): al-êr-ım, al-êr-sın, al-êr, al-êr-ız, al-êr-sınız, al-êr-lar;
   çalmaa (çal-): çal-ir-ım, çal-êr-sın, çal-êr, çal-êr-ız, çal-êr-sınız, çal-êr-lar h. b.
2. Temeli ***y (yollan)*** bitän:
   saymaa (say-): say-êr-ım, say-êr-sın, say-êr, say-êr-ın, say-êr-sınız, say-êr-lar;
   kıymaa (kıy-): kıy-êr-ım, kıy-êr-sın, kıy-êr, kıy-êr-ız, kıy-êr-sınız, kıy-êr-lar;
   duymaa (duy-): duy-êr-ım, duy-êr-sın, duy-êr, duy-êr-ız, duy-êr-sınız, duy-êr-lar;
   uymaa (uy-): uy-êr-ım, uy-êr-sın, uy-êr, uy-êr-ız, uy-êr-sınız, uy-êr-lar h. b.
3. Temeli geniş, ard sıradan ***[a]*** vokallan bitän:
   saklamaa (sakla-): saklê-êr-ım, saklê-êr-sın, saklê-êr, saklê-êr-ız, saklê-êr-sınız, saklê-êr-lar;
   aalamaa (adla-): aalê-êr-ım, aalê-êr-sın, aalê-êr, aalê-êr-ız, aalê-êr-sınız, aalê-êr-lar;
   otlamaa (otla-): otlê-êr-ım, ollê-êr-sm, otlê-êr, otlê-êr-ız, otlê-êr-smız, otlê-êr-lar;
   boyamaa (boya-): boyê-êr-ım, boyê-êr-sın, boyê-êr, boyê-êr-ız, boyê-êr-sınız, boyê-êr-lar h. b.
4. Temeli uzun dar vokallarlan [uu] bitän, birkısımnı temellän ***[u]***:
   duumaa (duu-): duu-êr-ım, duu-êr-sın, duu-êr, duu-êr-ız, duu-êr-sınız, duu-êr-lar;
   buumaa (buu-): buu-êr-ım, buu-êr-sın, buu-êr, buu-êr-ız, buu-êr-sınız, buu-êr-lar;
   suumaa (suu-): suu-êr-ım, suu-êr-sın, suu-êr, suu-êr-ız, suu-êr-sınız, suu-êr-lar;
   uumaa(uu-): uu-êr-ım, uu-êr-sın, uu-êr, uu-êr-ız, uu-êr-sınız, uu-êr-lar;
   tumaa (tıı-): tıı-êr-ım, tıı-êr-sm, tıı-êr, tıı-êr-ız, tıı-êr-sınız, tıı-êr-lar h. b.

Afiks *-er* şindiki zaman formasında yazılêr ön sıradan vokallarlan bitän işliklerdä:

1. Temeli konsonnan bitän:
   gelmää (gel-): gel-er-im, gel-er-sin, gel-er,gel-er-iz, gel-er-sin iz, gel-er-lär;
   dinmää(din-): din-er-im, din-er-sin, din-er, din-er-iz, din-er-siniz, din-er-lär;
   gülmää(gül-): giil-er-im, gül-er-sın, gül-er, gül-er-iz, gül-er-lär; bölmää(böl-): böl-er-im, böl-er-sin, böl-er, böl-er-iz, böl-er-siniz, böl-er-lär;
   kesmää(kes-): kes-er-im, kes-er-sin, kes-er, kes-er-iz, kes-er-siniz, kes-er-lär;
   örmää (ör-): ör-er-im, ör-er-sin, ör-er, ör-er-iz, ör-er-siniz, ör-er-lär h. b.

2. Temeli geniş ön sıradan vokallan ***[ä]*** bitän, angısı döner ***[e]*** vokalına:
seslemää (seslä-): sesle-er-im, sesle-er-sin, sesle-er, sesle-er-iz, sesle-er-siniz, sesle-er-lör;
işlemää (işlä-): işle-er-im, işle-er-sin, işle-er, işle-er-iz, işle-er-siniz, işle-er-lär;
beklemää (beklä-): bekle-er-im, bekle-er-sin, bekle-er, bekle-er-iz, bekle-er-siniz, bekle-er-lär h. b.

Afiks *y(-êr)* şindiki zaman formasında yazılêr işliklerdä:

1. Temeli uzun *aa* vokallan bitän birkısımnı laflarda:
saamaa (saa-): saa-yêr-ım, saa-yêr-sın, saa-yêr, saa-yêr-ız, saa-yêr-sınız, saa-yêr-lar;
yaamaa (yaa-): yaa-yêr-ım, yaa-yêr-sın, yaa-yêr, yaa-yêr-ız, yaa-yêr-sınız, yaa-yêr-lar h. b.
2. Sadä dar ***u, ı*** vokallarlan bitän:
okumaa (oku-): oku-yêr-ım, oku-yêr-sın, oku-yêr, oku-yêr-ız, oku-yêr-sınız, oku-yêr-lar;
korumaa (koru-): koru-yêr-ım, koru-yêr-sın, koru-yêr, koru-yêr-ız, koʒu-yêr-sınız, koru-yêr-lar;
solumaa (solu-): solu-yêr-ım, solu-yêr-sın, solu-yêr, solu-yêr-ız, solu-yêr-sınız, solu-yêr-lar;
kaşımaa (kaşı-): kaşı-yêr-ım, kaşı-yêr-sın, kaşı-yêr, kaşı-yêr-ız, kaşı-yêr-sınız, kaşı-yêr-lar;
taşımaa (taşı-): taşı-yêr-ım, taşı-yêr-sın, taşı-yêr, taşı-yêr-ız, taşı-yêr-sınız, taşı-yêr-lar h. b.

Afiks *-(y)er* şindiki zaman formasında yazılêr işliklerdä:

1. Çok kısımnı laflarda, angıların temel forması ön sıradan dar *ü, i* vokallan biter:
örümää (örü-): örü-yer-im, örü-yer-sin, örü-yer, örü-yer-iz, örü-yer-siniz, örü-yer-lär;
erimää (eri-): eri-yer-im, eri-yer-sin, eri-yer,eri-yer-iz, eri-yer-siniz, eri-yer-lär;
çürümää çürü-): çürü-yer-im, çürü-yer-sin, çürü-yer, çürü-yer-iz, çürü-yer-siniz, çürü-yer-lär h. b.
2. Birkısımnı laflarda, angıların temel forması ön sıradan uzun ***üü, ii*** l vokallarlan biter:
büümää (büü-): büü-yer-im, büü-yer-sin, büü-yer, büü-yer-iz, büü-yer-siniz, büü-yer-lär h. b.;
düümää (düü-): düü-yer-im, düü-yer-sin, düü-yer, düü-yer-iz, düü-yer-siniz, düü-yer-lär;
giimää (gii-): gii-yer-im. gii-yer-sin. gii-yer, gii-yer-iz, gii-yer-siniz, gii-yer-lär;
diimää (dii-): dii-yer-im, dii-yer-sin, dii-yer, dii-yer-iz, dii-yer-siniz, dii-yer-lär.
3. Birkısımnı işliktä: *imää (i-): i-yer-im, i-yer-sin, i-yer, i-yer-iz, i-yer-siniz, i-yer-lär* h. b.

İşliklerin gelecek zaman formasında dooru yazılması

Mutlak gelecek zaman afiksinin var iki variantı ***-(y)acek // -(y)ecek***, angılarında ***c*** konsonundan sora herzaman yazılêr ***e*** vokali: *al-açek, dad-acek, bıd-acek, koş-acek: başla-yacek, koru-yacek, saa-yacek, gel-ecek, dön-ecek, eş-ecek, sesle-ecek, döşe-ecek, sürü-yecek* h. b.

Afiks *-acek // -ecek* yazılêr işliin temellerindän sora, angıları biter konsonnan hem uzun *uu, u* vokallarınnan: *kat-acek, kes-ecek, gül-ecek, dur-acek, sev-ecek, kırıl-acek; kuu-acam, kuu-acan, kuu-acek, tıı-acam, tn-acan, tıı-acek* h. b.

1. İşliklerdä konsonnan bitän ard sıradan vokallı temellerdän sora mutlak gelecek zaman formasında yazılêr afiks ***-acek***:
al-: al-aca-m, al-aca-n, al-acek, al-ace-z, al-ace-nız, al-acek-lar h. b.
cek zaman formasında yazılêr afiks ***-ecek***:
gel-: gel-ecä-m, gel-ecä-n, gel-ecek, gel-ece-z, gel-ece-niz, gel-ecek-lär h. b.

Afiks *-yacek//-yecek* yazılêr vokallan bitän temellerdan sora:
sakla-vacek, kuru-vacek, sesle-yecek, söle-yecek, çürü-yecek; kalma-yacek, deme-yecek; biiü-yecek, dii-yecek, i-yecek.

1. İşliklerdä ard sıradan ***a, ı, u, aa*** vokallarlan bitän temellerdän sora mutlak gelecek zaman formasında yazılêr afiks ***-yacek***:
   kapla-: kapla-yaca-m, kapla-yaca-n, kapla-yacek,
   kapla-yace-z, kapla-yace-nız, kapla-yacek-lar;
   kaşı-: kaşı-yaca-m, kaşı-yaca-n, kaşı-yacek, kaşı-yace-z,
   kaşı-yace-lar, kaşı-yacek-lar:
   koru-: koru-yaca-m, koru-yaca-n, koru-yacek, koru-yace-z,
   koru-yace-nız, koru-yacek-lar:
   saa-: saa-yaca-m, saa-yaca-n, saa-yacek, saa-yace-z, saa-yace-nız,
   saa-yacek-lar h. b.

Not. Formaların "diil taman" variantlar afikslärlän: *kapla-yca-m, kapla-ycek, saa-ca-m, saa-cek, koru-yca-m, koru-ycek, kaşı-yca-m, kaşı-ycek* h. b. – paradigmanın stilistika tipidir hem sözün lafetmäk stilinin payıdır.

2. İşliklerdä ön sıradan ***e, i, ü, ii, üü*** vokallarlan bitän temellerdän sora mutlak gelecek zaman formasında yazılêr afiks ***-yecek***:
   eri-: eri-yecä-m, eri-yecä-n, eri-yecek; eri-yece-z, eri-yece-niz, eri-yecek-lär;
   i-: i-yecä-m, i-yecä-n, i-yecek: i-yece-z, i-yece-niz, i-yecek-lar:
   sürü-: sürü-yecä-m, sürü-yecä-n, sürü-yecek; sürü-yece-z, sürü-yece-niz,
   sürü-yecek-lär;
   dii-: dii-yecä-m, dii-yecä-n, dii-yecek, dii-yece-z, dii-yece-niz, dii-yecek-lär;
   büü-: büü-yecä-m, büü-yecä-n, büü-yecek, büü-yece-z, büü-yece-niz, büü-yecek-lör;
   de-: de-yecä-m, de-yecä-n. de-yecek, de-yece-z, de-yece-niz, de-yecek-lör h. b.
3. Temeli ön sıradan ***[d]*** vokallan bitän işliklerdän mutlak gelecek zamanın formasını kurarkan, temeldeki vokal döner ***[e]*** vokalına, da bu dönmäk gösteriler yazıda:
   işlä-: işle-yeca-m, işle-yecä-n, işle-yecek; işle-yece-z, işle-yece-niz, işle-yecek-lär h. b.
4. Mutlak gelecek zamanın inkärlık formasında afikstä ***-mä*** ön sıradan ***[ä]*** I vokali döner ***[e]*** vokalına, da bu dönmäk gösteriler yazıda ***(-me)***:
   seslämä-: sesläme-yecä-m, sesläme-yecä-n, sesläme-yecek h. b.

2. Gelecek-geçmiş zamanın formalarında (geçmiş neet zamanı), angıları kurulu mutlak gelecek zamanın temelindän afiksleri *k* konsonun düşmesinnän, yazılêr: *al-acey-dı-m, al-acey-dı-n, al-acey-dı; kes-ecey-di-m, kes-ecey-di-n, kes-ecey-di, sakla-yacey-dı-m, sakla-yacey-dı-n, sakla-yacey-dı; sesle-yecey-di-m, sesle-yecey-di-n, sesle-yecey-di; deme-yecey-di-m,*

deme-yecey-di-n, deme-yecey-di; i-yecey-di-m. i-yecey-di-n, i-yecey-di;
büü-yecey-di-m, büü-yecey-di-n, büü-yecey-di;
ama: *kuu-acey-dı-m, kuu-acey-dı-n, kuu-acey-dı; tu-acey-dı-m, tu-acey-dı-n, tu-acey-dı h. b.*

Bellisiz gelecek zamanın temel formalarında yazılêr afikslär *-r, -ar, -ür*:
sakla-r, kal-ar, tut-ar, ol-ar (ama: modal laf *otur), bul-ar, say-ar, bulun-ar, annad-ar; duu-ar; saa-yar; bil-är, gel-är, gör-är, gül-är, düşün-är, etiş-är; dii-yär, gii-yär, büü-yär* h. b.

1. Ard sıradan ***[a], [ı], [u]*** vokallarlan bitän temellerdän sora yazılêrlar ***-yar//-r*** afiksin variantları: *başla-yar // başla-r, sakla-yar // sakla-r; taşı-yar // taşı-r, tanı-yar // tanı-r; oku-yar // oku-r; kurtı-yar // kuru-r* h. b.
2. Ön sıradan ***[ä], [i], [ü]*** vokallarlan bitän çok kısımnı temellerdän sora yazılêrlar bellisiz gelecek zamanın ***-yär//-r*** afiksin variantları: *sesle-yär//seslä-r, eri-yär//eri-r, ürü-yär// ürü-r, kürü-yär//kürü-r* h. b.
3. Ön sıradan ***[i], [ii], [üü]*** vokallarlan bitän birkısımnı temellerdän sora yazılêrlar bellisiz gelecek zamanda yazılêr afiks ***-yär***:
   *imää (*temel *i-): i-yär; diimää (tem. dii-): dii-yär;*
   *giimää (*tem. *gii-): gii-yär;*
   *büümää (*temel *büü-): büü-yär, büü-yür;*
   *düümää (*temel *düü-): düü-yär // düü-yür h. b.*
4. Uzun ***[uu]*** vokallan bitän temeldän sora bellisiz gelecek zamanda yazılêr afiks ***-yar****: saamaa (temel saa-): saa-yar; yaamaa (temel yaa-): yaa-yar* h. b.
5. Uzun ***[uu], [ıı]*** vokallarlan bitän temellerdän sora bellisiz gelecek zamanda yazılêr afiks *-ar*: *duu-ar, buu-ar, uu-ar, suu-ar, tıı-ar* h. b.
6. ***Demää*** işliin bellisiz gelecek zaman forması işleer hem yazılêr de temelindän: *de-yär-im, de-yär-sin, de-yär, de-yär-iz, de-yär-sin-iz, de-yär-lär* h. b.
7. Mutlak gelecek zaman inkärlık formasının var iki paralel variantı ***-r// -z*** afikslän ya da afikssiz (1-ci üzdä b. s.). Hem dä zaman afiksi atladılmış 1-ci üzdä b. s. forması lääzım sayılsın baş forma, ***-z*** afiksi, nicä dä ***-r*** afiksi, teklif ediler sade 3-cü üzdä birlik hem çokluk sayılarında:
   *olmamaa (*temel olma-*): ol-ma-r-ım, ol-ma-r-sın, ol-ma-r // ol-ma-z, ol-ma-r-ız, ol-ma-r-sınız, ol-ma-r-lar // ol-ma-z-lar* h. b.
   *gitmemää (*temel gitmä-*): git-mä-m/git-mä-r-im, git-mä-r-iz, git-mä-r-sin, git-mä-r-siniz, git-mä-r/git-mä-z, git-mä-r-lär/git-mä-z-lär* h. b.

Bellisiz gelecek zamanın kullanılêr hem olamazlık forması, hem dä inkärlik forması: *yazamamaa (*temel *yazama-): yazama-m/yazama-r-ım, yazama-r-sın, yazama-r/yazama-z, yazama-r-ız, yazama-r-sınız, yazama-r-lar/yazama-z-lar* h. b.

İŞLİİN BELLİSİZ FORMALARININ DOORU YAZILMASI

İnfinitiv

. **İşliin infinitiv forması vokal garmoniyasına görä yazıda gösteriler *-maa, -mää* afikslerinnän:** *at-maa, atla-maa, atlat-maa, dur-maa, durgut-maa, gez-mää, dişle-mää, cuvap et-mää, karşı gel-mää* h. b.

İştenniklerin dooru yazılması

İştenniklär şindiki-geçmiş zamanda yazılêrlar:

1. ***-an, -än*** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa konsonnan bitän temellerdän: *al-an, sor-an, tut-an, koy-an, dad-an; gör-än, biç-än, gid-än, ez-än, bit-än* h. b.
2. ***-yan, -yän*** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa vokallan bitän temellerdän (uzun *uu* vokallan bitän temeldän kaarä): *oyna-yan, kazı-yan, oku-yan, saa-yan, tıı-yan; söle-yän, de-yän, eri-yän, i-yän, sürü-yän, gii-yän, düü-yän; alma-yan, alama-yan; bekläme-yän, bekleyäme-yän* h. b.
3. ***-an*** afikslän, eer onnar kuruluysa uzun ***uu*** vokallan bilän temellerdän: *duu-an, kuu-an, suu-an, buu-an, uu-an* h. b.

Haliştenniklerin dooru yazılması

Haliştenniklerin çoyu kurulêr işliin temelindän *-(y)ıp, -(y)ip, -(y)up, -(y)üp* afikslarinin yardımınnan hem yazılêrlar:

1. ***-ıp, -ip, -up, -üp*** afisklerinnän, eer onnar kuruluysa işliin konsonnarlan bitän temellerindän: *kal-ıp, dad-ıp, tut-up, duy-up, koy-ıtp, gid-ip, bit-ip, ez-ip, gör-üp* h. b.
2. ***-yıp, -yip, -yup, -yüp*** afisklerinnän, eer onnar kuruluysa işliin vokallarlan bitän temellcrindän (uzun ***uu*** vokallan bitän temellerdän kaarä): *oyna-yıp, kazı-yıp, doku-yup, saa-yıp, tıı-yıp; de-yip, eri-yip, pürii-yiip, gii-yip, diiü-yüp* h. b.
3. ***-ıp, -up*** afisklerinnän, eer onnar kuruluysa uzun *uu, ıı* vokallan bitän temellerdän: *duu-up, kuu-up, suu-up, buu-up, tıı-ıp, uu-up* h. b.

Uzun vokallan yazılêr haliştenniklär:

1. ***-ma-daan, -me-dään*** afikslärlän bitän, angıları nışannecrlar inkärlik aktını: *sormadaan, bulmadaan, koymadaan; bitmedään, görmedään, medään; (aına dolu forma: almadıynan, gitmediynän, yapmadıynan, tütmediynän)* h. b.
2. ***-dıcaan, -dicään, -tıcaan, -ticään*** afikslärlän bilän: *aldıcaan, geldicään, kattıcaan. kesticään, bıılducaan, luttucaan, Keçlicään* h. b.

***-(y)ınca, -(y)incä, -(y)unca, -(y)üncä* afikslärlän bitän haliştenniklerdä yazilêr:**

1. Afiks ***-yınca, -yincä, -yunca, -yüncä*** *y* (yot) bukvaylan vokallan bitän temellerdän sora, uzun *uu* hem *u* vokallardan kaarä: *kapla-yınca, söle-yincä, de-yincä, taşı-yınca, eri-yincä, i-yincä* h. b.
2. Afiks ***-ınca, -incä, -unca, -üncä*** konsonnan hem uzun ***[hu], [h]*** vokallan bitän temellerdän sora yotsuz (y): *al-ınca, bul-unca, gör-üncä, kuu-unca; lıı-ınca, uu-unca, buu-unca, duu-unca* h. b.
3. ***-(y)mca, -(y)incä, -(y)unca, -(y)üncä*** afikslärlän bitän haliştenniklerin formasında singarmonizma zakonuna görä yazılêr bukva ***a*** ya da ***ä***: *bık-ınca, kapa-yınca, gel-incä, de-yincä, kop-unca. doy-unca, süün-üncä, biiü-yüncä* h. b.

Singarmonizma kanonuna görä vokallar *a* hem *ä* yazılêrlar:

1. ***-dıkça/l-dikçä, -tıkça//-tikçä*** afikslärlän bitän haliştenniklär: *aldıkça, buldukça, geldikçä, idikçä; kaptıkça, tuttukça, çektikçä, büüttükçä; başladıkça, söledikçä, giidikçä; düüdiikçä, büüdükçä, uudukça, tıidıkça, kuudukça* h. b.

2. Haliştenniklerin ***-kan//-kän*** afikslerindä: *alar-kan, gelär-kän, kazar-kan, kesär-kän: almış-kan, gelmiş-kän, kazmış-kan, kesmiş-kän; alacey-kan,gelecey-kän, kazacey-kan, kesecey-kän* h. b.

Çizgicik aşırı yazılerlêr tekrarlamaktan kurulu haliştenniklär: *kana-kana, salına-salına, baka-baka, aalaya-aalaya, görä-görä, yana-yana* h. b.

92. Düzün bu temel formasından işliklerdän infinitiv forması. Yazın onnarı tefterlernizä. İkisinnän düzün cümlä.

Atlat, karşı gel, dur, gez, cuvap et, getirt, yazdır, ver, soy, annat, sölä, işlä, al.

YARDIMCI SÖZ PAYLARI HEM MODAL LAFLAR

Yardımcı söz payları (ardlaflar, baalaycılar, paycıklar, modal laflar) o laflarlan, angılarına onnar baalı, yazılêrlar ayırı.

Ardlafların dooru yazılması

Adların hal formalarınnan kullanılan ardlaflar yazılêrlar ayırı: *için (adam için), gibi (sizin gibi), görä (buna görä), kadar (şkolaya kadar), çak (çak orayı //orayı çak: çak ozaman), kaarä (evdekilerdän kaarä), karşı (duşmannara karşı), dooru (evä dooru), sora (yaamurdan sora), başka (bunnardan başka), beeri (bıldırdan beeri), ileri (üç gün ileri), deyni (kardaşıma deyni)* h. b.

Ardlaflar *-lan, -län//-nan, -nän; -dan, -dan, -dak, -däk belli edilän laflarlan yazılêrlar birleşik hem tamannêêrlar afiks funkţiyasını*: *kiyatlan, demirlän, almaylan, testeräylän, adamnan, bizimnän; avşamadan/avşamadak, kıradan/kıradak, üülenädän/üülenädäk* h. b.

Singarmonizma zakonnarına sıraylan yamanêrlar ardlaflar-afikslär *-lan, -län/-nan, -nün* hem *-dan, -dän/-dak, -dük:* *kırlan, göllän, odunnan, günnän, avşamadan,üülenädän, daayadak, dizädäk, küüyädäk* h. b.

Baalayıcıların dooru yazılması

Koordinativ baalayıcılar: *hem, da, da/dä (enklitik), ama, ya... ya; ya... ya da; ya da; hem dä; eki, osa/osaydı; ne... ne, hep, ba... ba.*

Vani hem Koli; Vani hem dä Koli; ya Vani, ya Koli; ya Vani, ya da Koli; Vani ya da Koli; Vani osa Koli; Vani osaydı Koli; ne Vani, ne Koli; ba i, ba Koli; Koli hep gelecek; Koli dä hep gelecek h. b.

Not. Ayırdıcı baalayıciyı ***osa//osaydı*** diil lääzım karıştırmaa o aderlii hem karşıtlayıcı enklitik *sa//saydı* baalayıcısı birleşmesinnän: *Kendin mi gelecän osa yollayım ardına bir maşina mı? (DK) Bekledik bir saat, o sa gelmedi.*

Subordinativ baalayıcıları yazılêrlar birleşik hem ayırı:

1. Birleşik yazılêrlar katlı baalayıcılar ***aniki, neçinki, eki, makarki.***
2. Ayırı yazılêrlar toplama baalayıcılar: ***makar ani, neçin deyni***.

Ayırı yazılêrlar toplama baalayıcılar, angıları kurulu enklitik balayıcıların yardımınnan: *da, dä, ta, tä: hem dä, hep tä, eki dä, ya dä*.

Paycıkların dooru yazılması

1. Paycıklar yardım ederlär kurmaa türlü söz paylarının gramatika formalarını hem herzaman yazılêrlar ayırı o laflardan, angılarına onnar baalı:

Buldun mu? *(Soruş)*
Biler miysin, ne hepsindän bet bu diinnedä? *(D. Kara Çoban)*
Kız mısın, tatar mısın, şefteli satar mısın? *(Maani)*
Diil islää kavgalaşmaa. *(İnkärlik)*
Ko oynasın uşak. *(Oluşluk çal.)*
Mamu en paalı bizä. *(Yaraştırmak uuru)*
Kardaşım taa üüsek bendän. *(Yaraştırmak uuru)*
Tä geldi sıcak günnär!
Te bu adamı pek benzederim bizim däduya.

Modal paycıklar vererlär laflara hem cümlelerä türlü modal hem duygu nüanslarını da yazılêrlar herzaman ayırı:

Ya göster kiyadını! *Na bir çiçek sana.*
Hadi gidelim. *Helä bak sän ona!*
Te şindi gelecäm. *Ha tutunalım kol-kola!*

Modal lafların dooru yazılması

Modal laflar göstererlär lafedän kişinin gerçeklerä davranışını hem lafedän kişinin söledii işlerä duygulu davranışını. Modal laflar yazılêrlar ayırı: *acaba, sanki, hiç, haliz, beki/bekim, yazık, naafilä, aile/allem/allele/ allelem, zer, elbetki, belliki, mutlak, bezbelli* h. b.

Sanki haber etmedilär mi?
Acaba ne olacek?
Hiç bişey işidilmeer.
Allem, şaşırdık yolu.
Beki, gelecäm tezdä.
Ölä, zer.
Elbetki, geç oldu...
Vallaa, etiştirömüzdim bay Zaarinin ardına.
Görgilär, bezbelli, taa erken yola çıkabildilär.

93. Düzün bu laflardan sadä hem katlı cümlä. Annadın, nicä yazılêr ardlaflar laflarlan.

Sizin gibi, buna görä, duşmannara karşı, bıldırdan beeri, üç gün ileri, kardaşıma deyni, avşamadan, üülenädän, o sa gelmedi, neçin deyni uzak, hem da sän, ya dä sabaa.

94. Ayırın teksttän lafbirleşmelerini, yazın onnarı tefterlerä, çizin onnarın orfogrammalarını.

95. Düzün laf diktandını, göstereräk katlı olmakları söz payların dooru yazılmasında.

§ 16. TAMANNAMAK BECERMEKLERİ DİL ANALİZİN YAPMASINDA, KULLANMAK ÜÜRENİLMİŞ DİLİN FORMALARINI AAZDAN HEM YAZMAK SÖLEMEKLERDÄ

96. Okuyun demekli Ivan Krılovun basnäsını "Canavar hem Turna". Nesoy moral açıklêêr avtor yaratmasında? Okuyun o sıracıkları.

CANAVAR HEM TURNA

Ki canavar tamaa heptän,
Bilerlär hepsi küçüktän:
Açan bir av-bişey tütêr,
Kemiklän karışık yudêr.
Ne dä soluk alsın...
Bir dä tä, kısmetinä,
Bir Turna tez konmuş erä.
Yaban açan onu görer,
Tekerlener, yuvarlanêr,
Ki annasın, yardım etsin,
Şu ölümdän ki kurtarsın.

Canavarın buazına
Burnusunu bu kuş sokêr,
Buuşêr, düüner, kemii kapêr.
Sora zeeti için ödek isteer.
– Sän, Turna, ne? –
Yaban başlêêr baarmaa, –
Bu dünnedä bıktın hep yaşamaa?
Ödek sana? Ya bak sän akılı!
E ani sän buazımdan
Uzun o gaganı
Ahmak da kafanı
Bütüncenä tä çıkardın, –

Ödek o diil mi, ki aldın?
Cendem olasın başımdan!
Vazgeç hem sän bu akıldan!
Da bak, başka sän çıkma önümä,
Başka da düşmä gözümä!

İ. Krılov
Çevirdi K. Kreţu

TUTUNUZ AKLINIZDA!

1. Fonetika analizi

1. Kısım, urgu;
2. Vokal sesleri: kalın \ incä; kısa \ uzun ; urgulu \ urgusuz;
3. Konson sesleri: sesli \ tutnuk; çetin \ yımışak;
4. Kaç bukva hem ses.

Yaamur – yaa-mur
y – [y] – *kon., sesli., yımışak;*
aa – [a] – *vokal, kalın, uzun, urgusuz;*
m – [m] – *kon., sesli, çetin;*
u – [u] – *vok., kalın, urgulu, kısa;*
r – [r] – *kon., sesli,*
6 bukva, 5 ses.

Ellär – el-lär
e – [e] – *vok., incä, kısa, urgusuz;*
l, *l* } [l] – *kon., sesli, yımışak;*
ä – [ä] – *vok., incä, kısa, urgulu;*
r – [r] – *kon., sesli, yımışak ;*
5 bukva, 4 ses.

2. Morfologiya analizi – (adlık)

I. Söz payı. Maanası.
II. Morfologiya nışannarı:
*temel forma (*birlik sayısı temel hal*); adetçä mi osa kendili mi; cannı mı osa cansız mı; (*diil mi saabilik formasında*); hallanmak tipi, hal, sayı.*
III. Sintaksis funkţiyası

Yazılı analiz.

I. *İlkyaz – adl.(ne?)*
II. *T.f. – ilkyaz, adetçä, cansız, konsonnan bitän, birlik sayısında temel halda.*
III. *(ne?) ilkyaz.*

3. Morfologiya analizi – (işlik)

I. Söz payı. Maanası.
II. Morfologiya nışannarı:
Temel forma (ne yap?); bölüm; sadä\düzülü\ katlı; geçär\geçmäz; çalım; üz; sayı; zaman;
III. Sintaksis funkţiyası.

Yazılı analiz.

I. *Geldi – işlik*
II. T.f. – *gel,* afiks di – *diiştirici, sadä, geçär, oluşluk çalımında, üçuncü üzdä, birlik sayısında, mutlak geçmiş zamanda,halizlik formasında.*
III. *(ne yaptı?) geldi – cümledä predikat olêr.*

97. Yapın fonetika analizi verilmiş laflara.

Yudêr, buulsun, ölsün, baarsın, yabanı.

98. Yapın morfologiya analizi verilmiş laflara.

Kemiklän, buazında; buulsun, yuvarlanêr.

99. Yapın sintaksis analizi verilmiş cümleyä.

Açan bir av-bişey tutêr, kemiklän karışık yudêr.
Bir canavar koyun imiş, buazında kemik kalmış.

100. **Ne o basnä? Cuvap edin bu soruşa, yazıp onu tefterlerä:**

1) Yapın sintaksis analizi bu cümleyä;
2) Yapın morfologiya analizi bir adlaa bir da işlää;
3) Yapın fonetika analizi kendibaşına ayıran lafa.

§ 17. DOORU SÖLEMENİN HEM DOORU YAZILMANIN BİLGİLERİN EDENMESİ

101. **Okuyun tekstleri demekli. Gösterin onnarın öz fikirini. Bulunuz cümbüş elementlerini.**

Karabin hem yaban domuzu

Durêr askerci karaulda. Gecä uzun. Herersi daa. Uyuklêêr askerci. Kayêr karabini erä.

Olêr bir şamata, askerci daptur geler, açêr gözlerini.

Düş gibi görer bir yaban domuzu, domuz kaçêr, onunnan sürüner bir karabin. Bir dä yok olêrlar karannık daa içindä.

Askerci uuêr gözlerini – ne bu bana göründü? Açan bakêr – karabin yok.

Gelerlär onu diiştirmää. Neredä karabin?

– Yaban domuzu aldı.

– Sän uşakmıysın?

Susêr askerci. Ne sölesin?

…Siz inanêrsınız mı bunu? Bän inanmêêrım.

Karabin – автомат *(укр., рос.)*
Askerci – солдат *(укр., рос.)*

Franţuzka

Vaniylän Peti oldular dost askerciliktä. Geler Peti musaafirlää dostuna.

Üülendän sora brakêrlar onu dinnenmää – yolu diildi pek yakın. Uyuklamış çocuk.

Vaninin kızkardaşları hem onnarın surataları düşünmüşlär yapmaa bir zarar.

Aldılar onnar bir franţuzka, koparttılar onun ucunu hem bu yakar erinnän diidirttilär Petinin aazına.

Düş mü siiredecän?

Genç olan fırlêêr erindän, kavrêêr o bibercii, islää uuêr dişlerini da takışêr kızların ardına.

Angı birini tutarsaydı – öper yanacıı. Bunnar baarêrlar, ama yok ne yapmaa – ateşlän oyunulmêêr.

Annatma toplumundan "Bir dizi boncuk",
Tamara Korneevna Pavlenko

Surata – приятелька, подруга (*укр.*), подружка (*рос.*)
Franţuzka, çuşka – пекучий перець (*укр.*), горький перец (*рос.*)

KONSONNARIN DOORU YAZILMASI

Sondaki *p, t, ç* konsonıiar vokalların ya da sonor konsonun hem vokalin arasında sesli olêrlar da dönerlär *b, d, c* konsonnara. Bir lafin bölä gramatika formaları yazılêrlar sölenmesinä görä:

P-B *kap – kabım – kabı – kaplar;*
dip – dibi – diplär – dipçääz;
cög – cöbüm – cöbii – cöplär;
cuvap – cuvabım – cuvaba – cuvaplar h. b.

T-D *git – gidecek – gidiniz – gitmää;*
dat – dadanmaa – dalsız;
yarat – yaradıcı – yaratmaa;
dört – dördü – dörtlemää;
şirit – şiridi – şiritlär – şiritçik h. b.

Not. International laflarda *üniversitet, komitet, parlament, reglament, segment, student, deputat, advokat, sertifikat, pasport, avtoritet, sekret, asistent, doţent/doçent, parket, ţement* h b. sondaki ***t*** vokaller arasında sesli olmêêr hem yazıda korunêr: *universitet – universiteti, komitet – komiteti, deputat – deputatın, advokat – advokata.*

C-Ç *uç- ucu – ucunda – uçta;*
tıkaç – tıkacı – tıkacında – tıkaçta;
çekiç – çekici – çekicindä – çekiçlär;
aaç – aacı – aaca – aaçlar;
genç – genci – gencin – gençlik h. b.

Kimi birkısımnı laflarda *p, t, ç* konsonnar sesli olmeerlar:
ip – ipi – ipti – iptan – iplär;
ot – otu – ota – otlan – otlar;
pat – patı – pata – patlan – patlar;
sırt – sırtı – sırta – sırttan – sırtlar:
sort – sortu – sorta – sorttan – sortlar:
*et (*yaanı*) – etin – etä – eti – etlär;*
saç – saçın – saça – saçı – saçlar;
kaç – kaçı – kaça;
iç – için – içä – içi – içtä;
tuç – tuçun – tuça – tuçu – tuçlar h. b.

Kimi laflarda sondaki k konsonu (*n* konsondan sora) oler sesli:
cenk – cengi – cengä – cenkçi; renk – rengi – rengä – renkli h. b.

Sondaki ***k*** korunêr laflarda:

ük – ükün – ükä – ükü – üklük;
gök – gökün – gökä – gökü – göktä;
tük – tükün – tükä – tükü – tüktä, tüklän;
ok – okun – oka – oku – oklar;
tok – tokun – toka – toku – toktan h. b.

Kuraldan dışarı: çok – çoyu – çoyuna.

Alınma laflarda sondaki konsonnar *b, d, z, g* sölemektä sessiz olêrlar. Bu sessizleşmäk orfografiyada gösterilmeer. Ama bölä laflara eklener sessiz konsondan çekedän hal afiksleri:

klub – klubu – kluba – klubta;
stog – stogu – stogta – stogtan;
popaz – popazı – popazlar – popazsız;
zavod – zavodu – zavodta – zavodlar h. b.

Z konsonun sessizlleşmesi lafların sonunda hem sessiz konsonarın önündä lafın ortasında (adetçä *s, ç* konsonnarın önündä) yazıda gösterilmeer, sayılêr, hep okadar z konson yazılêr:

biz – bizi – bizsiz; siz – sizsiz;
kız – kıza – kızım – kızsız – kızçaaz;
horoz – horoza – horozsuz – horozçuk;
gezmää – gez – gezsinnär;
düzmää – düz – düzsünnär h. b.

Sondaki ***z*** konsonun yazmakta korunması geçer hem işlik formalarına, hem adlıkların predikatlık formalarına: *gideriz – gidecez, alêrız – alacez; istemäz, olmaz, tükenmäz; yolcuyuz, yolcuysunuz, kısmetliyiz, kısmetliysiniz* h. b.

V konsonun dooru yazılması

V konson taa sık işidiler yufka, geçer u vokala ya da düşer. Durumnarın taa çoyunda bu diişilmeklär yazıda gösterilmeerlär.

1. Bukva ***v*** lääzım kalsın laflarda: *avcı, avlanmaa; suva (evi suvamaa), suvamaa, suvazlamaa; tavşam, avşam, avşamnamaa; duvar, duvarcık, duvarcı; savsak; kav; giivää, düvä, çüven, düven* h. b.
2. Bukva ***v*** yazılmêêr laflarda: *suan, kuan, duak, tank, aul, duan, kaun, sua (diil derin), suamaa (ennerini), sauşmaa, autmaa, aurt, kauş, kauşmaa, saurmaa, saurgun, kaurmaa, kaurma* h. b.

H konsonun dooru yazılması

Yufkaca sölenän h konsonun dooru yazılması baalı aşaadakı kurallara.

1. Kökteki ***h*** konsonu kalêr yazıda laflarda:
   1) *lafların çeketmesindä: hava, hayır, haygır, hatır, havez, hepsi, hızlı, hayvan, hamur, hamut, hazır, haber, hıyar, hergelä, hal, hep, heptän, halver/hayver, horoz, hem // hem da, hacı* (hacılık edän)*; harman, haşlak, haşlama, hafta, hasta, haylak, hardal, haylaz, haram, haranı* (büük çüven)*, herek, hobur, hasır, hasret, hıştır, hesap, hendek, halka, haymana, haydut, helal, halva, halvița, harțak, huzurluk, hotar, hırleț* h. b.

2) lafın ortasında: *kahır, ahır, mahkul (yavaş, uslu), ahenk, ahmak*.

2. Lafların çeketmesindä ***h*** yazılmêêr: *aş, aşçı; ani, angı, angısı; acı //acımsı; aslı; en (izmetçi laf), engeç, eer (baalayıcı), endezä, elbet // elbetki, oloy; izmet, arpa, astar, armut, arşın, ayva, oruç, ıştırmaa (bildirmää), ıstırmaa* h. b.
3. Lafın ortasında ***h*** konsonu ya düşer, ya da onu yuder önündeki vokal da sıkça onunnan barabar kurer ikincili uzun vokal: *laana, yaanı, raamet, raametli, maasuz, zaamet, pelivan, anatar* h. b.
4. Sondaki ***h*** yazılmêêr, onu yudêr önündeki vokal da onunnan barabar kurêr ikincili uzun vokal lafın sonunda: *sabaa, islää; (ama: siläh, şah)*.

Not. Kimi arap-pers dillerindän alınma laflar var nasıl variantlı yazılsın: *padişaa // padişah; günaa // günah, günahker; Allaa // Allah, Allahım*.

Gagauz dilindä ön sıradaki vokallar lafın çeketmesindä yotlu sölenerlär, sayilêr, kapanêrlar protetik yotlan *(y)* ya da (taa siirek) enidän üzä çıkêr etimologiyalı *y*. Ama yazıda aazdan sözün bu tendenţiyaları gösterılmeerlär: *er, el (*kol*), el (*lüzgär*), el (*yabancı kişi*), ev, edek, elek, emeni, ela, ek, elken, elli, elsimää, em, emmää, ekmää, ekmek, eki; ibrik, iilik, iisik, iişi, iilmää, iiri, iyä, ikona, ikram, ilaç, ilerki; ön, öbürü, ödek, ödül, ördek, öz, ökçä, ölçü, örnek, ötää, örtü, özek, öt (*anatom.*), ötmää; ün, üzük, üzmää, ütü, üülen, üürenmää, üz (surat), üz (sayı), üzbaşı, üklük, üsük, üüsek* h. b.

Bukva *y (yot)* lafın ortasında

Adlardan söz paylarında

Şindiki, mutlak geçmiş, bellisiz geçmiş zamannarda predikatlık afikslerinin önündä (vokallan bitän temeldän sora) adlardan söz paylarında peydalanêr hem yazılêr protetik *y*: *üüreniciyim, iştäyiz, akıllıysınız, dooruysun; eskiydi, karaydı, oydu, dooruydu, sürüydü, ölüymüş; tertipliydi, kireçliymiş, tozluymuş, kürülüymüş; evdäydi, iştäymiş, burasıydı, boşunaydılar, moldovancaydı h. b.*

Adlardan söz paylarının vokallan bitän kurulmasında *-sa, -sä* sankilik afikslerin önündä peydalanêr protetik y, angısı gösteriler yazıda: *iiriysä, hastaysa, öläysä, kirliysä, küllüysä, gagauzçaysa, tersinäysä, kırdaysa, oradaysa, kendindäysä, kızıysan, ooluysan, gözelcäysä, tuzlucaysa, erindäysä h. b.*

Adlardan söz payların zamana baalı formasında *-kan, -kän* afikslerin önündä*: taazäykän, ustaykan, birerdäykän, tavandaykan, sinidäykän, bizdäiykän, kaaviykän h. b.*

Var hem *yok* predikatlık laflarının sankilik formasında: *varsaydı, yoksaydı.*

İkili konsonnarın dooru yazılması

Gagauz laflarında ikili konsonnar peydalanêrlar morfemaların sınırında temelin (kökün) hem afiksin arasında, açan yannaşık durêrlar birtürlü konsonnar ya da razgeler progresiv asimilâţiyaya*:*

attım (<at-+af. -tim), kollu (<kol-+af. -lu), assın (<as-+af. -sın), yummaa (<yum-+af. -maa), duttan (<dut-+af. -tan),şennik (<şen-+af. -nik), odunnuk (<odun-+af. -nuk) h. b.

AFİKSLERİN DOORU YAZILMASI

Afikslerin dooru yazılması temellener vokal hem konson garmoniyasına hem progresiv asimiläţiyaya. Bu üzerä gagauz dilindä afikslerin var birkaç variantı, angılarını lääzım göstermää yazıda. Afıkslär lafın kökünnän hem temelinnän yazılêr birleşik.

Vokallar uurnda afikslerin var iki, dört hem altı fonetika variantları vokallarlan: *-a, -ä, -ı, -i, -u, -ü*.

1. İkivariantlı afikslär:

-lar, -lär//-nar, -när: alma-lar, erik-lär, odun-nar, gün-när;
-maa, -mää: bul-maa, gel-mää; -mak, -mäk: bul-mak, gel-mäk;
-ma, -mä: bul-ma, gel-mä;
-ma, -mä//-me: al-ma, gel-mä, gel-me-mää (işlik);
-ca, -cä: sarı-ca, eşil-cä;
-(y)êr, -(y)er: al-êr, kap-lê-êr, koy-êr, gel-er, ses-le-er;
-la, -lä (-le)//-na, -nä (-ne): baş-la, iş-lä, iş-le-mää:
*-a, -ä, -ya, -yä: adam-a, ev-ä, alma-ya, dere-yä (*adl.*);*
-a, -ä, -ya, -yä: bata-bata, kana-kana, gülä-gülä, işleyä-işleyä; al-a-bilmää, işle-yä-bilmää (işlik):
-(y)an, -(y)än: al-an, gel-än; başla-yan, sesle-yän;
-r; -ar, -är: şıla-r; ak-ar, gid-är;
-(y)acek, -(y)ecek: yak-acek, yat-acek, dön-ecek, i-yecek; kazı-yacek, kaşı-yacek;
-ma-dık, -me-dik: boyan-ma-dık, sürül-me-dik;
-ma-daan, -me-dään: al-ma-daan, gör-me-dään;
-(y)arak, -(y)eräk: sus-arak, çekiş-eräk; damna-yarak, işle-yeräk;
-kan(a), -kän(ä): yazar-kan, gelär-kän; yazmış-kan, gelmiş-kän; alacey-kan, girecey-kän;
-da, -dä//-ta, -tä: adam-da, ev-dä; tokat-ta, set-tä:
-dan, -dän//-tan, -tän: adam-dan, ev-dän; pat-tan, piliç-tän,
-an, -än, -yan, -yän: al-an, gel-än, koru-yan, söle-yän, sürü-yän.

2. Dörtvariantlı afikslär:

-lı, -li, -lu, -lü//-nı, -ni, -nu, -nü: para-lı, ev-li; su-lu, ük-lü; saman-nı, tiken-ni, limon-nu, görüm-nü;
-sız, -siz, -suz, -süz: para-sız, ev-siz; su-suz, püskül-süz;
-cı, -ci, -cu, -cü//-çı, -çi, -çu, -çü: fıçı-cı, dermen-ci, yol-cu, kömür-cü, kalpak-çı, çiçek-çi, pamuk-çu, süt-çü;
-(ı)ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü: altı-ncı, kırk-ıncı, edi-nci, beş-inci, dokuz-uncu, üz-üncü;
-(y)mca(k), -(y)incä(k), -(y)unca(k), -(y)üncä(k): al-ınca(k), gel-incä(k); bul-unca(k), sür-iincä(k), başla-yınca(k), söle-yincä(k).

3. Altıvariantlı afikslär:

-(y)ı, -(y)i, -(y)u,-(y)ii, -a, -ä (G. H.): adam-ı, ev-i, kol-u, giil-ü, karı-yı, kedi-yi, tolu-yu, ütü-yii, uşa-a, ürä-ä.

Konsonnar uurunda sölenmesinä hem yazılmasına görä afikslerin var iki variantı, seslilärlän hem sessizlärlän:

-da, -ta, -dä, -tä: kır-da, uşak-ta; biz-dä, ürek-tä;
-gan, -kan, -gın, -kın, -gin, -kin, -gun, -kun, gün, -kün: baar-gan, acız-gan, çalış-kan; er-gin, kay-gın, diiş-kün, saur-gun, düz-gün, çis-kin;
-ca//-ça, -cä//-çä: moldovan-ca, türkmen-cä; gagauz-ça, türk-çä;
-cı//çı, -ci//çi, -cu//-çu, -cü//-çü: satı-cı, gemi-ci, odun-cu, ödiil-cü; kalpak-çı, izmet-çi, karpuz-çu, kärk-çü;
-caaz//-çaaz, -cääz//-çääz: bal-caaz, gül-cääz; ot-çaaz, süt-çääz;
-dıkça//-tıkça, -dikçä//tikçä, -dukça//-tukça, -dükçä//-tükçä: al-dıkça, gel-dikçä, bul-dukça, gör-dükçä; bak-tıkça, git-tikçä, tut-tukça, tüt-tükçä;
-dıynan//tıynan, -diynän//-tiynän, -duynan//-tuynan, -düynän//-tüynän: al-dıynan, gel-diynän, bul-duynan, gör-düynän; bak-tıynan, git-tiynän, tut-tuynan, tüt-tüynän;
-dıcaan//-tıcaan, -dicään//-ticään, -ducaan//-tucaan, -diicään//-tücään: al-dıcaan, gel-dicään, bul-ducaan, gör-dücään; bak-tıcaan, git-ticään, tut-tucaan, tüt-tücään;
-cık//-çık, -cik//-çik, -cuk//çuk, -cük//-çük: alma-cık, gölme-cik, odun-cuk, gölcük; kolaç-çık, şirit-çik, kuzu-cuk, üzüm-cük, horoz-çuk, öküz-çük.

2. Dörtvariantlı afikslär:
-lı, -li, -lu, -lü//-nı, -ni, -nu, -nü: para-lı, ev-li; su-lu, ük-lü; saman-nı, tiken-ni, limon-nu, görüm-nü;
-sız, -siz, -suz, -süz: para-sız, ev-siz; su-suz, püskül-süz;
-cı, -ci, -cu, -cü//-çı, -çi, -çu, -çü: fıçı-cı, dermen-ci, yol-cu, kömür-cü, kalpak-çı, çiçek-çi, pamuk-çu, süt-çü;
-(ı)ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü: altı-ncı, kırk-ıncı, edi-nci, beş-inci, dokuz-uncu, üz-üncü;
-(y)mca(k), -(y)incä(k), -(y)unca(k), -(y)üncä(k): al-ınca(k), gel-incä(k); bul-unca(k), sür-üncä(k), başla-yınca(k), söle-yincä(k).

3. Altıvariantlı afikslär:
-(y)ı, -(y)i, -(y)u,-(y)ü, -a, -ä (G. H.): adam-ı, ev-i, kol-u, gül-ü, karı-yı, kedi-yi, tolu-yu, ütü-yii, uşa-a, ürä-ä.

Afikslerin çeketnıesindä *l* konsonu *m, n* konsonnarlan bitän temellerdän sora geçer *n* konsonuna. Kurulêrlar birleşmeklär *mn, nn*, angıları gösterilerlär yazıda:
-lar>-nar; -lär>-när: adam-nar, olan-nar; üzüm-när, gün-när;
-lık>-nık; -lik>-nik: adam-nık, kuan-nık; çim-nik, geren-nik;
-luk>-mık; -lük>-niik: kum-nuk, on-nuk; ölüm-nük, tütün-nük;
-la,-lä>-na, -nä; -//, -li>-nı, -ni: adım-na, ben-nä; suan-nı, kan-nı, güyim-ni;
-lu, -lü>-nu, -nü: kurum-nu, sayım-nı, görüm-nü, önem-ni h. b.

Progresiv asimilâţiya kanonuna görä başlankı *l* / konsonu *m, n* konsonnarından sora geçer *n* konsonuna ardlaflarda *-lan, -län*, angıları gerçekleştirerlär afiks funkţiyasını da: *-lan, -nan, -län, -nän*. Hepsi başka fonetika şartlarında afiksin temel çeşidi korunêr:
-kumnan (<kum-län), unnan (<un-lan), günnän (<gün-län), üzümnän (<üzüm-lan), ama: otlan, taşlan, güllän, havaylan h. b.

Urgusuz paycık *-sa> -sä*, angısı soruş-ilişiklik laflarından kurêr bellisiz aderlikleri hem işhallıklarını, gerçekleştirer afiks funktiyasını hem yazılêr birleşik: *nezamansa (<nezaman-sa), nesoysa (< nesoy-sa), nekadarsa (<nekadar-sa), kaçsa (<kaç-sa) h. b.*
Y konsonun önündä, genel kurala görä, ***a*** korunêr, ama vokal ***ä*** döner ***e*** vokalına: *kaçsaydı, nekadarsaydı, nezamansaydı, nesoysaydı, kimseydi, neşeydi, kimin-seydi, kimdäseydi, neredäseydi* h. b.

102. Koyun verilmiş laflara urgu.

Sadä, bilmeycä, lafetmä, lafetmää, Canabiniz, Evangeliya, vaatizedici, buaz, hristian, bilimci, türkolog, talmaç, çevirici, koruyucu, malär, kuyumcu, dülger, marangoz, arabacı, terzi, kürkçü, zaamet, zaabit, zanaat.

103. Koyunuz kaçırılmış bukvaları, annadın orfogramaları için.

Cuva…ım, tu…un, popa…sız, zavo…lar, horo…çuk, su…an, ka…un, (h)ava, ya(a)rın, bom(boş), bim(biyaz), pam(pak), adam…ar, üzüm…är, nezaman(sa), gi(i)yimni.

104. Annadın kendi küüyünüzün bir kahramanı için. Annatmanızdan ayırın lafları, angılarının dooru yazılmasını zor tutmaa aklında.

§ 18. PRAKTİK RİTORİKANIN ELEMENTLERİ. SÖZ ALMANIN TEHNİK HAZIRLANMASI. MATERİAL TOPLANMASI, ONUN FİKİRLENMESİ, KONSPEKT TEMEL LAFLARA

105. Okuyun teksti demekli. Bulun lafları, angıların maanalarını sizä zor annamaa. Danışın sözlää.

Haber, ani mongollar neetlenerlär yollanmaa Batı tarafına, osaat uçtu Kıpçak kelemeyä, nicä bora, angısı nicä lüzgersiz yaz günündä hızlı geçer düzlüktä, kaldırıp tozdan direk, çıkarıp gümeleri köklän, aktarıp prost kurulu diil sıkılı yurtaları. Herbir tarafa daaldılar habercilär, kışlıktan kışlaa götürüp haberleri büük neetlär için, angılar diiştireceklär onnarın uslu yaşamaklarını. Toplanêrlar uzun yola kipçak halkın oniki dizi.

Nazar-Kärizek geçti kavakların boyundan, angıları büüyärdilär Seyhun derenin kenarlarında. Yaamurlardan sora derenin suları diildilär

duruk. Onun önündä açıldı geniş kenarsız düzlük. Herbir taraftan, alatlayıp, geçärdilär atlılar, yannaşık adımnardılar üklü çuvallarlan yıvılı ikikamburlu develär. Onnara yakın yayan gidärdilär karılar uşaklarlan.

Çıplak çıraklar haydardılar sıır hem koyun sürülerini. Ne sa fasıldı bu büük geniş kenarsız düzlüktä. O sansın kaynaardı, şamata kaldırardı uyanıp uzun uykudan.

Vasiliy Yan. "Batıy" romandan parça
Çevirdi İvan Kior

Kipçaklar, kıpçaklar – türk kökündän büük halk, angısı bulunardı, kaplaardı erleri Aral denizdän taa Dnepr deresinädän. Rus evelki yazılarda onnara deyärdilär polovţı. Evropa gezicileri onnara deyärdilär kumannar. Bu erlerä dä deyärdilär Kıpçak kelemesi ya Kumaniyä.

Yurta, şatra – юрта, шатро (*укр.*) – житло більшості кочових народів (племен) Сходу (татар, монголів); юрта, шатёр (*рос.*) – жилище большинства кочевых народов (племён) Востока (татар, монголов).

- ***Istoriyanın angı period için gider söz teksttä?***
- ***Belliedin tekstin stilini, yapın analiz onun dil kolaylıklarına.***
- ***Nesoy janraya çekiler bu tekst? Argumentleyin.***
- ***Paylaştırın teksti, koyarak soruş herbir payına.***

106. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

Gözäl sözün istoriyası çekeder Eski Greţiyada. Orator incezanaatlıı bilärdilär Egipetta, Asiriyada, Vavilonda, ama peydalanmış o Êladada. Auditoriyä önündä sözleşmäk önemliymiş politika adamnara, üristlara, neçinki ona görä sayarmışlar insanı üürenmiş. V-si asirin başlantısında peydalanmışlar sofistlar – bu üüredicilär gözäl sözleşmää deyni. Onnara ödärmişlär para. Seftä çeketmişlär yazmaa orator sözlerini, angıları ozamanadan varmışlar sade aazdan formada.

Sofistlerä çekiler evelki anılmış oratorcu – Gorgiy Leontindan.

Taa geç yaşarmış Demosfen. O lafedärmiş, doldurup aazına taşçaazları. Yapmaa deyni sesini taa kaavi, gidärmiş deniz boyuna, açan dalgalar kalkınarmışlar yukarı, olsun şamata, da orada üüsek-üüsek seslän annadarmış. Kaaviletmää deyni soluunu, okuyarmış şiirleri demekli, kalkınarkana bayırlara.

Rimın anılmış ritoru – Mark Tuliy Ţiţeron. O bir fikaara ayledänmiş, ama, şükür ederäk orator talandına, kabul etmiş şannık, girmiş senada, olmuş konsul.

Eer siz bir kerä işittiyseniz Lina Kostenkonun auditoriyanın önündä sözleşmesini, denedeniz, ani o herkerä – dialog zallan. Karılara deyni – başka söz, adamnara deyni – taa da başka. O becerärdi bulmaa kontakt her türlü auditoriyalan. Onun annatmaları becerikli, şakalı, derin. Pek islää öter sesi, nezaman lääzım var intonaţiya, pauza. Ölä açıkgöz sesleersin, ani hiç aklına da gelmeer fikirini başka işlär. Lina Kostenko annadêr, sansın taşçaazların arasından, çöşmedän, su akêr.

107. Okuyun tekstleri, yaraştırın onnarı. Var nicä mi demää, ani onnarda annadılêr bir iş için? Belliedin stilini hem tipini.

I. Ilkyaz Bucakta

Günnär gün-gündän uzêêr,
Yısınêr toprak,
Dallarda peydalanêr
Ilk eşil yaprak.
Çayırlar eşil – kadfä,
Fidannar – çiçek.
Payacannar yalabêêr,
Nicä bir ipek.
Sıyırcıklar aaçlarda
Çırtmasız çalêr.
Kuzular hem olaklar
Zum-zum-zum oynêêr.
Karannıktan karannaadan
Kırda insannar.
Traktorlar kırda uuldêêr,
Nicä kuannar.
Küü içindä uşaklar
Gününä kaçar.
Pek gözäldir Bucakta
Ilkyazın, dostlar!

Kosti Vasilioglu

II. Ilkyaz. Nofrey dädu dinnener meyva başçasında. O beener bu güneşli zamanı. Taa çok sever bereketli güzü. Bu vakıt aaçlar dolêr olmuş meyvalarlan.

Dädunun başçada en sevgili aacı var. O hepsindän kıvrak bir armut aacı. Dädu sever onun şıralı armutlarını da. Onnar sap-sarı hem baldan tatlı olêrlar.

Şindi ihtär onun altında bulunêr. Aaç çiçektän bim-biyaz, gelindän gözäl. Gün şılamasından, çiçek kokusundan dädu uyukladı.

Çeketti görmää düş.

Te gider o geniş uzun derenin boyundan…

Todur Zanet

108. Hazırlayın seslän takrir, ritorika elementlerinnär cullanınız.

§ 19. SÖZ OLMANIN STRUKTURASI: TEMA, İÇİNDEKİSİ, NEET KOYMASI, KULMİNAŢİYA, TEMEL FİKİRLERİN TEKRARLAMASI, LAKONİZMA, ŞAKALAŞMAK, İRONİYA

109. Okuyun demekli teksti. Belliedin tipini, stilini, janrasını. Argumentleyin söleyişinizi.

Dünnedä var çok meraklı iş: käämil devletlär, geniş derelär, üüsek bayırlar, kenarsız daalar, kızgın kumnuklar, buzlu – kaarlı taraflar. Biz, elbetki, yok nicä hepsini görelim, çok erlerä gidelim. Deerlär: "Yok nicä kaplamaa kaplayanmayı". Biz bunu annêêrız yufka neetlän, umutlan, isteeriz kendi kendimizä saklı sölemää: "Bulunsun bir büülü sopacık ya da altın balıcak da çıksınnar aslıya bu neetlär, umutlar, isteyişlär".

Ölä, biz pek islää annêêrız hepsini: uyacek ne sa yaşamakta neet osaat var nicä neettän olsun haliz, aslı. Tä bölä yaşêêrız, bekleeriz, umutlanêrız.

Ama dünnedä herbir insanda var er, angısı en paalı, en paasız, en gözäl, en sıcak, en yakın – bu ana topraa, Vatan, ana tarafı. Neredä o bulunêr – üülen tarafında osa batıda, gün duusunda ya poyrazda – bu diil öz. Bu er – büülü er. Sän burada duudun, büüdün, ananın türkülerini sesledin, bobanın kucaanda oturdum, şıralı salkım çiçeklerini koktum, diil derin dereciktä yıkandım, malinin elindän sıcak ekmek idin, dost buldun, kuvet aldın, insan oldun… Var mı nicä bu topraa beenmemää, korumaa, kötülemää?!

Dünnedä binnän halk. Kimisi – miliardtan zeedä, kimisi sa – küçük, ama hepsi onnar – zenginnik. Onnar yaşêêrlar ölä erlerdä, neredä sadä sıcak güneş kızdırêr bütün yıl, var halklar, angıları kaardan kaarä bişey görmeerlär.

Dünnää – bizim zenginniimiz. Insannar benzeerlär biri birinä, ama herbir insan – bir, nicä da Vatan. Yok nasıl olsun çok. Nicä ömür, nicä ana.

Bu – en paalı-paasız kısmet yaşamakta.

İvan Kior

Söz olmanın hazırlanmak etapları:

1. Tema ayırması. Bellietmäk neetleri, tipi, stili, janrasını.
2. Plan düzmäk.
3. Uydurmak material temaya hem plana görä türlü yazmaklardan.
4. Açıklamak sözün mektubunu hem sesleyennerin tiplerini.
5. Material düşünmekleri, baalantıların belliedilmesi, kontrol faktlara, iş tekstlän.
6. Baş payın stilistika donaltması (tabiat koyulması, materialın dooru erleşmesi).
7. Düzmää söz olmanın çeketmesini hem bitkisini.
8. Iş tekstin yannışlıklarınnan.
9. Düzmää kontakt sesleyennärlän.

110. **Düzün türlü temalara görä söz olmalarını, annadarak Ukrainanın en gözäl erleri için.**

Odesa opera teatrusu

Vilkovo kasabanın sokaa

Akerman kaläsi

TUTUNUZ AKLINIZDA!

Proektin strukturası:

1. Tema, onun açıklanması.
2. Problema, angısına danışmış proektin avtoru.
3. Neredän alınmış informaţiya ayırılma temaya.
4. Avtorun çıkışı.

Proektin prezentaţiyası.

1. Problemanın belliedilmesi.
2. Gipoteza.
3. Gipotezanın koorunması.
4. Çıkış.
5. Cuvaplar soruşlara.

111. **Düzün proekt bu temalara görä:**

1) Kısmet – canın durumu.
2) Laf – anatar, angısınnan açılêr can eri.
3) Dil – halkın istoriyası.
4) Baas tutmakta enseer te o, kim becerer düşünmää.

112. **Okuyun tekstı.**

DELFİN

Evelki eski vakıtlarda insannar delfinnär için çok hem türlü legendalar kurmuştular… Delfinnär sayılardı Allahın hem ayozların aralıksız yoldaşları.

Ama delfinnär halizdän – denizin büük hayvannarı, angıları balıklara benzeerlär hem üzerlär may herbir denizin sularında. Delfinnär – kit hayvannarın aylesindän çekilerlär, onnar kitlerin arasında en küçük hayvanıydır.

Onnarın uzunnuu – sade üç metraya kadar. Delfinnerin dişleri pek sivri, iyerlär, doyunêrlar küçük balıcaklarlan. Delfinnär, nasıl da kit aylesindä bulunan başka hayvannar, su içindä büük sürü düzerlär da topluca birerdä denizlerin sularında üzerlär. Deniz dalgaların altında kimär kerä binnärlän delfin sürülerini var nicä karşılamaa.

Delfinnär pek ii, kär dostçasına, biri-birinnän yaşêêrlar. Herzaman, zor hala düştüynän, onnar yardım ederlär biri-birinä. Hasta olannarı, yufkaları kaldırêrlar suyun üstünä,buulmasınnar deyni hem biraz soluk alsınnar. Bu soluk kimär-kerä delfinnerin kimisini ölümdän kurtarêr. Butürlü yapêrlar del-

finnär buulan insannara da. Açan onnar görerlär, ani deniz içindä adam soluk alamêêr da buulmaa çekeder, gelerlär yardıma: nicä kendi deniz kardaşlarını, adamı deniz üstünä kaldırıp, buulmaktan kurtarêrlar.

Bilim izmetçileri denemişlär, ani delfinnär, incä sestän kaarä, çıkarêrlar aazlarından çoktürlü başka seslär dä; maasuz aparatların yardımınnan delfinnerin *"laf signallarını"* seslemişlär da sora onnarı magnitofona yazmışlar. Delfinnerdä var pek çok türlü "*laflar*". Onnar pek ii annêêrlar insanın buyurmasını, izin vermesini, onuştan onnarı kolay terbietmää…

Geçän yıllarda Siţiliyada-oradakı Ak denizin adasında, delfinin biri "dostlaşmış" bir küçük çocuklan, da delfin her sabaa kendi arkasında, üzerak, götürärmiş çocuu şkolaya. Delfinnär üzerlär pek hızlı, ölä, nicä trennär hızlı gider demir yollarda. Delfinnär pek hızlı üzerlär onuştan, ki onnarın derileri bölä kurulu: yalabık, çetin, kayar. Onnarın derileri kolay aralêêrlar deniz sularını, sansın buz üstündä kayêrlar. Delfinnerin derilerindän örnek alıp, bilim izmetçileri düzmüşlär deniz altındakı kayıklara biraz maasuz rezina kabuu. Bu kabuklarlan onnar sarmışlar deniz suların altında üzän kayıkları. Bu üzerä onnarın üzmesi su altında taa çabuk oldu. Delfinnerä büünkü günnerdä dä aaraştırmak yapılêr.

Ak deniz – Середземне море *(укр.)*, Средиземное море *(рос.)*
Tren – потяг *(укр.)*, поезд *(рос.)*
Bilim izmetçileri – вчені, дослідники, наукові працівники (*укр.*), ученые, исследователи, научные работники (*рос.*)

113. Demekli, gözäl annadınız bu teksti. Cullanınız ritorika elementlerinnär.

§ 20. KONSPEKT

Konspektta gösteriler avtorun ideyaları. Bu diil sade titatalar, bu – eni yaratma.
Konspektta veriler faktlar, adlar, datalar, shemalar, resimnär açıklanmış temaya görä.
Konspektta lääzım ayırmaa adını, önemli kuralları, formulaları, çıkışları çizmäklän, türlü renklerdä yazallarlan ayırmaklan.
Konspekt yapıler statyaya, referada, kiyada, angısınnarda veriler informatiya, material bilim tarafından.
Konspektin çeşitleri:
- plan-konspekt;
- plan-shema;
- konspekt teksta görä;

- serbestli;
- konspekt temaya görä;
- grafika konspektı.

114. **Var nicä mı yapmaa konspekt romana yada şiirä? Var nicä mı yapmaa konspekt romanın yada şiirin analizlerinä? Neçin?**

115. **Çevirin bu teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Yapın konspekt hazırlanmış tekstä.**

MARUNEVİÇ MARİYA VASİLYEVNA

(1937 – 2004)

Марія Василівна Маруневич – учена, гагаузознавець, докторка історичних наук, завідувачка кафедри суспільних наук Комратського університету, директорка Центру наукових досліджень та методичних робіт Гагаузії, авторка 37 наукових праць, громадська і політична діячка.

Марія Маруневич народилася 25 жовтня 1937 року в Комраті, у багатодітній родині гагаузького селянина Василя Василіогло. Її дитинство, як і більшості ровесників, було сповнене негараздів: війна, післявоєнний занепад, злидні, страшний голод 1946-го року, тиф, смерть матері, братів і сестер.

Мати маленької Марійки, жінка чуйна, добра і безвідмовна, заразилася від сусідки тифом і незабаром померла. Рано залишившись без материнської опіки й турботи, маленька дівчинка зазнала усіх труднощів, які, проте, виховали в ній надзвичайну твердість і силу духу.

З дитинства Марія була дуже допитливою і старанною, з живим і гострим розумом. У 1952 році, закінчивши 7 класів, вона вирішила продовжити навчання і вступила до педучилища. "Мене завжди вабило до знань, – пригадувала пізніше Марія Василівна. – У науку я йшла, інтуїтивно відчуваючи, що це саме те, що потрібно для справи. Мені здавалося, що я народилася з цим. І воно, сокровенне, рухало мною через голодне і холодне існування з ранього дитинства понині". Викладачі одразу ж звернули увагу на здібну дівчину і порадили продовжувати навчання.

Дорослішаючи, Марія Маруневич випромінювала те яскраве світло, яке з кожним разом притягує все сильніше. Життя довкола неї кипіло й нуртувало. Вона хотіла багато знати й уміти і завжди до цього прагнула.

Щодо своєї наукової діяльності Маруневич писала так: “Академія наук Молдови стала для мене і моїх колег-гагаузознавців справжньою *альма-матер*. Двадцять дев'ять з половиною років – термін чималий. Були книги, статті, конференції, експедиції. Була складна й відповідальна робота вченого”.

Ще одна сторінка її життя – це створення жіночого руху в Гагаузії і безпосередня участь у ньому. Вона вела за собою гагаузьких жінок, захищаючи їхні права та свободи. Не раз брала участь у делегаціях на різних форумах, зібраннях жінок тюркського світу. На одному з них було проголошено про створення загальнотюркської жіночої організації, куди увійшли, зокрема, й жінки Гагаузії.

У 1998 році в газеті “Вісті Гагаузії” було надруковано інтерв'ю з цією жінкою, де на питання кореспондента про плани на майбутнє Марія Василівна відповіла: “У мене є мрія: організувати розвиток науки за всіма напрямами народного життя, головне – дослідження історії та культури гагаузів”. Марія Маруневич втілила свою мрію в життя. Влітку 2001 року Національний центр наукових досліджень було відкрито, але занадто високою була його ціна.

116. **Yapın konspekt geografiya, istoriya, yada literatura paragrafına.**

§ 21. KONTROL TAKRİNİN YAZILMASI

117. **Ayırmaklı bir takrir yazın, önemli işleri açıklayarak.**

GAGAUZLAR

Da yaşarmış gagauzlar yurtluunda, Balkanda, uslu hem doorulukta. Hayvan bakarmışlar, çiftçilii işläärmişlär, bakırcılık ta yaparmışlar. Onnarın da varmış küüleri, kasabaları, nicä Kavarna, Varna, Balçık... Varmış kendi devleti dä, da başmış onnara Bey. Çok kısmetli olmuş Araslan-bey. O çok çalışmış korumaa gagauz yurtluunu.

Tä gelmiş onnarın üstünä Vizanti padişaası cenklän. Araslan-bey düzgün askerinnän kalkêr karşı. Ama pek zormuş bu küçük beylik karşı dursun. E-e, ne çirkin düüşlär olmuş ozamannar! Araslan-bey verilmäzmiş, insan da yardım edärmiş askerlää korumaa gagauz yurtluunu... Duşman ama hep ilerläärmiş. Araslan-bey izin vermiş hepsi insannar çekilsinnär bayırlar içinä, daalıklar içinä.

Zengin beylär hem popazlar ama başlamışlar homurdanmaa, ki läázımmış gök Allahına Tangriya bir büük kurban getirmää. Zerä başka türlü enseyämeyeceymişlär. Hem ani Araslan-bey kurbana versinmiş kendi oolunu, gözäl hem girgin askerciyi Eymuru. Bey läázım

olmuş kayıl olsun, zerä insan inanarmış, ani bu kurban yardım edeceymiş. Eymur da inanarmış. Da açık üreklän kabletmiş, ki kurbana koysun kendisini. O da pek sevärmiş yurtluunu hem dä istäärmiş kurtarmaa onu duşmandan. Da tä kurbanı getireceklär bir bayır tepesinä gökä yakın sabaaya karşı. Yakaceklar bir büük ateş ceviz dallarından da orada yanacek. Hepsi dä bekleyecek, ki Tangri Allaa kabletsin bu kurbanı da yardım etsin.

Avşamdan Eymur girmiş beygir damına da prost olmuş kendi beygirinnän Karamannan. Sora prost olmuş hepsinnän, topraklan, yaşamaklan... Sabaaya karşı onu uyutmuşlar maasuz içkiylän da götürmüşlär bayır tepesinä. Ateş hazırmış. Popazlar sölemişlär fasıl duvalar, kandillemişlär günnüklän, serpmişlär "ayozlu suylan"... Da yanmış Eymur, kül olmuş. Hepsi dä inanmış, ani onun canı çıkmış yukarı göklerä Tangri Allaya. Araslan-beyin ama canı yanmış acıdan hem kahırdan. Bu duygularlan hem inanan askerlär hem insan urmuşlar duşmanı geeri. Beylär hem popazlar demişlär, ani Tangri Allaa kabletmişmiş kurbanı da yardım etmişmiş...

§ 22. ÇEVİRMÄK

118. Okuyun tekstleri, çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä. Açıklayın onnarın öz fikirlerini.

БЕРЕГ ДИТИНСТВА

Я – син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини, посилаю їм у далеке минуле своє благословіння, я роблю ту лише "помилку", яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє.

Майже все вже розтануло в далекім мареві часу, як сон. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Святая, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі,

що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах *(За О. Довженком)*.

МАРУСЯ ЧУРАЙ

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких національних скарбів належить і наша лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтеся в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси великих творців, імена яких розгубила історія, і ми навряд чи знайдемо багато сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує по всій землі українській.

І тільки тоді, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця. До таких славнозвісних постатей і належить народна поетеса Маруся Чурай.

Народжена для любові, вона не знала її радощів і всі свої надії, все своє любляче серце по краплині сточила в неперевершені пісні, що й зараз бентежно озиваються в наших серцях і вражають нас глибиною і щирістю висловленого в них почуття, чарівністю мелодій.

І зацвіла, закрасувала калиною на лугах нашого мелосу творчість народної поетеси.

Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій землі, три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду – вічність, бо велика любов і велика творчість – невмирущі *(За М. Стельмахом)*.

УСМІШКА

Недаремно говорять, що люди – ніби дзеркало. Усміхайся – і світ вертатиме тобі усмішку. Якщо ж хмуритимешся на людей – вони хмуритимуться на тебе. Це одна з мудростей, яка має велике значення у спілкуванні з людьми. Посмішка – це найдієвіша зброя, за допомогою якої найлегше проникнути крізь панцир інших «я». Дружня усмішка усуває настороженість або агресивність, долає всілякі перешкоди у спілкуванні з людьми.

Якщо досі ви не користувалися цим засобом, щоб завоювати симпатії людей, спробуйте провести такий дослід. Усміхайтеся до кожного, з ким маєте намір установити контакти, і ви переконаєтеся, що усмішка настроює розмову на зовсім інший лад. І люди навкруги здаватимуться вам приязнішими, доброзичливішими. Усмішка може повністю змінити атмосферу довкола вас. Ви побачите, що вона піднімає настрій не тільки вашого оточення, а й ваш власний. Гідним подиву психологічним явищем є те, що не тільки внутрішній стан

людини впливає на зовнішні його вияви, а й ті чи інші зовнішні вияви незабаром створять відповідний внутрішній стан. Іронізуйте над собою, посміхайтеся, і поступово ваш настрій неодмінно покращиться. Зрозуміло, що все своє життя ми не можемо ходити усміхненими. Тут, звичайно, багато залежить від ситуації та обставин, але не слід забувати, що людина – господар свого настрою *(За І. Томаном)*.

РІДНА МОВА

Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень. Але найкраще, найдосконаліше вона має володіти рідною мовою. Рідна мова – це невід'ємна частка Батьківщини, голос народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі.

Є мови більш і менш розвинені, є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу. Та наймилішою і найдорожчою для людини є її рідна мова. Бо рідна мова не тільки зберігає світлі спогади з життя людини й зв'язує її з сучасниками. В ній чується голос предків, відлунюють перегорнені сторінки історії свого народу. Вона є тим найдорожчим і найміцнішим зв'язком, що з'єднує усі покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Мова народу – це саме життя.

Український народ завжди ставився з великою пошаною, вірою й любов'ю до своєї мови, яка була йому на тернистих шляхах поневіряння в сумній минувшині і за єдину зброю, і за єдину втіху. Нашою мелодійною, співучою мовою милувались іноземці, що побували в Україні.

Ми повинні цінувати нашу мову – нетлінний скарб українського народу, що його наші предки зберегли, незважаючи на всілякі заборони й утиски, передавши нам у спадщину *(За Б. Антоненком-Давидовичем)*.

§ 23. YARATMALI TAKRİRİ EKLENTİSİNNÄN

119. Okuyun teksti demekli. Belliedin paylarını. Koyun ad tekstä. Düzün plan. Açıklayın temasını hem öz fikirini. Yazın sıradan takriri.

Insan lääzım dayma dikkat bakışlan baksın kendi yaşamasına. Bunsuz yok nicä büüsün adamın kendilii. Lev Nikolaeviç Tolstoy söledi, ani herbir insanda "...hep gider en öz fikirlemäk: ölä mi yaşêêrım, esaplêêrım kendimi..." Esaplamaa kendini hiç diil geç, her keret faydalı, lääzım salt başlamaa. Sadä kendi insan var nicä bulsun onun yannışlıklarını, angılar, bekim, kuvet vereceklär yaşamak yolunda. Doru sölerlär, ani

kaybettiynän inanı kendinä, yaşamakta peydalanêr çok bela. Insanın kendilii çekeder kenditerbietmektän, kendikaaviletmektän, kendiilerlemektän.

Insan yaşamêêr boşlukta. O sayêr dolayda yaşayan insannarın notalarını, alêr onnardan bilim, üürener, uz yol bulêr yaşamasında.

Sözleşmäk yardım eder insana olmaa taa islää, taa fikirli, akıllı.

Herbir insan – bütün dünnää, angısınnan o duuêr hem öler. Bütün dünnää tarihi yaşêr dildä.

Insan ölümsüz ozamanadan, nekadar yaşêêr millet, halk. Evlad dizleri yollêêrlar yıl yıldan, asir asirdän dili, adetleri, dini. Ama hepsindän üüsek – lafetmäk, söz zenginnii. Dil düzer halkı, halk – dilin düzücüsü.

Zamannardan kaldı bir öz kanon, ani dil, sözleşmäk – bizim koruyucularımız.

A. Petrovskiyä görä
Çevirdi Ivan Kior

Esaplamaa – тут: перевіряти, оцінювати (*укр.*); здесь: проверять, оценивать (*рос.*)
Boşluk – тут: порожнеча, вакуум (*укр.*); здесь: пустота , вакуум (*рос.*)
Bütündünnä tarihi – всесвітня історія (*укр.*); всемирная история (*рос.*)
Evlad dizleri – покоління (*укр.*), поколения (*рос.*)

120. Okuduynan teksti cuvap edin soruşa: "Yaşamanın özünü nedä görersiniz?" Yazın cuvabınızı tefterä nicä bir çıkış.

Bölümün annayışları:
1. Sözleşmenin hem lafetmenin temel annayışları.
2. Kultura sözün normaları içindekilik, logika sırası.
3. Tematik yazmakları. Dilin hem fikirlemenin baalantısı. Dilin rolü üürenicinin kurmasında.

Audirovaniye

121. **Sesläyin teksti. Belliedin tipini hem stilini. Cuvap edin soruşlara teksta görä.**

GÜLLERDÄ YAŞLAR

Çiçek panayırı

Todur Aflatarlı büüdü bir kalaba ayledä. Onun vardı Allahtan saalı hem gözäl fikiri. O taa küçüktän annadıydı, ani aalem arasına çıkmaa deyni, ona yoktu kim versin büük yardım. Ama en paalı yardımı o kabul ettiydi anadan-bobadan evdä: terbiyettiydilär onu doorulukta, acızgannıkta, aalemin zorunu annamakta. Nicä onnarın içersinda uşaklar üürenikti biri-birinä yardım etmää, ölä aalemin da zorunda onnar hazırdılar herzaman bulunmaa. Bakmadaan türlü yaşamak zorlarına. Todur sırasında hem olur deyelim kolay başardıydı institutta üürenmesini da kendi-kendisinä yol actıydı kasabada işa. Çalışkannık hem üşenmemäk verirdilär çocaa, kendi kazancından başka, türlü yanı başından da gelirlär. Boşuna gezinmeklerdä vakıdın geçirmääzdi, içkicilää salınmaazdı, herbir aylakçı ona yabancıydı. Lääzımnı işleri etişsin deyni, o bekçi da oldu, hamalcılık ta yaptı, sokakları da süpürdü. Ama büünnän-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä: iki kızçaazı pek benzeşerlär biri-birinä hem anaya-bobaya pak, nicä bir içim su. Karısı da razgeldi onun harakterindä, pek hatırlı hem gözäl hanum.

Yaşêêr Todur kendi üç odalı konaanda kasaba kenarında. Her sabaa, işa gidärkän, o geçer evindän birazıcık aşaada bir küçük panayırcık icindän. Hep oradan geçer o avşamnen evä dönärkenä da. Burada en geçimni mallar – çiçeklärdi. Yolcaazın iki tarafında her sabaa dizilirdi

sıraya gümelär – türlü fasıl renktä, dolu içli güz çiçekleri, karanfillär, zümbüllär, laalelär hem çok taa başka taazä sucaazlan serpili çiçeklär. Herbir gümenin da ardında durardı satıcıykalar, havezlän bekleyeräk müşterileri. Todur dayma bu panayır çiçeklerindän getirirdi karısına ya bir karanfil topcaazı, ya gül, ya da başka dünnää gözelliklerindän, angıları taa pek dolu hem şen yapardılar onun sevdalı içersini.

Bir sabaa Todur kalktı da, yıkanıp, traş olduktan sora, hızlandı işinä hep o eski yolundan. Taa uzaktan o denedi, ani büün panayırın çiçekleri hem taa çoktular hem, sansın, taa meraklı görünärdilär. Satıcıykalar ölä gözäl erleştirmiştilär onnarı, geçennerin gözleri, kendileri durup, mayıl olurdular bu pak cennettän kopma gözelliklerä. Todur da, girdiynän panayırcık icinä, yavaşıttı adımnarını, uslu gidärdi hem bakardı. Kimsä ona teklif etti:

– Buyurun, efendi, alın bendän, pek taazä, bu sabaa koparılma karanfillär!

– Saa olun! – cuvap etti Todur. – Bän dönüştä alırım. Şindi işä giderim. Orada avşamadan olur sensinnär, sevinmää onnara vakıdım olamayacek. Ama şindi olur mu biraz bakayım çiçeklerinizä?

Hakına pek gözäldilar onnar.

– Olur, olur bakasınız, – yalpak dedi satıcıyka. – Siiretmesi hem mayıl olması parasızdır!

Todur kanaat gülümsedi da gitti ileri. Kefi onun en ii haldaydı. Bu gözäl çiçek gozelliindän o hep taa alamaazdı gözlerini. Ama, açan etişti panayırın kenarına, onun bakışı birdän erindä durdu – kaldı bir büük kazan içindä güllerdä. Onnar görünärdilär Todura büünkü panayırın – en gözelleri.

Ama... naşey? Neçin satıcıyka, bir orta yaşta karı, çıkarıp, çıkarıp basmasını cebindän, silärdi gözlerindän yaşları. Toduru bu iş kuşkulandırdı. O başladı taa pek çiçeklerdä göz gezdirmää, ama fikiri pek istäärdi sorsun: "Ne oldu?" Bir taraftan da kıyıştıramaazdı, çünkü hep çiçeklerä bakardı. Satıcıyka kendisi açıkladı lafı:

– Efendi, görerim Canabinizä çiçek lääzım!

– Ölä, ölä, – salladı Todur kafasını hiç düşünmedään, çalışardı inkär etmesin insanın teklifini.

– Panayırda var çok çiçek, – uzattı lafını satıcıyka, – var neredän ayırasınız, ama yalvaracam yapın okadar iilik, alın bendän te bu beş gülceezi, ucuz verecäm onnarı.

Todur gördü, ani karı söledi son lafını, artık aalayarak pek.

– Uslanınız, hanum! – dedi Todur. – Bän alacam gülceezleri, ama söleyin, ne oldu, neçin kahırlıysınız?

– Şindi hemen etiştim panayıra, ardıma da komşumdan geldi haber: oolumu yolda maşina çiinemiş. Bän sa taa satmadım hiç bir dä çiçek, evä gitmää deyni hiç yok param.

Ötää dooru insan artık bişey söleyämääzdi, ayakları, bezbelli, kesilirdi da o usulcuunnan oturdu erä. İki elinnän kapamıştı gözlerini, pek garip aalaardı.

– Bän, hanum, alacam hepsini sizin çiçeklerinizi, ama Canabiniz kalkın erdän, olmaz çok erdä oturmaa, suuklayamaysınız! – dedi Todur da aldı onu koltuundan, kaldırdı... Satıcıyka azbucuk topladı kendini, sansın sevinir gibi oldu.

– Buyurun alın, Canabinizdä düün olmalı, – dedi o insan, basmasınnan hep silineräk gözlerini.

– Diil düün, – dedi Todur. – Büün bendä bir başka nışannı gün. Kaç yapacek çiçeklär?

– Ne söleyim, efendi, en azdan bölä bir kazan çiçektän 25 lei alırdım başka günnerdä, ama şindi çok duramayacam, olur irmi veräsiniz.

– Buyurun 30 lei! – uzadêr Todur parayı da alêr kazanı.

– Ödeerim sizä kazanı da, o bana lääzım olacek. Ama Canabiniz te bu taksiya pinin da tez gidin, bekim kurtarırsınız oolunuzu!

Karı bilmääzdi, ne yapsın, ne cuvap etsin. O aldı parayı, baktı Todurun üzünä da hızlandı taksiya. Iki-üç adım yapıp, döndü geeri:

– Bekim hepsi çiçeklär Canabinä diil lääzım?

– Lääzım, lääzım, gidin taa tez! Ey, taksi, sabur et, şindi tä gider! – baardı Todur.

Karı pindi da gitti. Alış-verişcilär hic duyamadılar, ne oldu panayırın bu ucunda – herkezi bakardı kendi işinä. Ortalık kuşkulandı, açan Todur başladı kazandan gülleri paylaştırmaa hepsinä, kimä karşı gelirdi. Kimisi alırdı çiçää hiç bişey sormadaan, kimisi sade gözlerinnän istäärdilär bişey sormaa, ama Todur susardı, verirdi ileri dooru başkalarına. Birkaç genç kızçaaz pek havezlän aldılar sonunku gülleri Todurdan da şen gittilär. Belliydi, ani onnar şkolacıydılar. Todur usulcuunnan koydu boş kazanı o erä, neredä satıcıyka dururdu da istedi uzaklansın, ama orada yannaşık olan bir başka çiçekçi darıldı Todura:

– Neçin brakêrsınız insanın kazanını hiç kimseycää sımarlamadaan? Alır onu birisi, da yaarın karı bizdän tutunur.

– Kahırlanmayın! – cuvap etti Todur. – Kaybelirsä dä kabaatlı kalmayacenız – o ödenmiş...

Avşamnen Todur Aflatarlı, iştän evä dönärkän, yolu genä panayır icindändi. Orada kimisi çiçekcilär satmıştılar mallarını da artık gitmiştilär, ama çoyu hep taa yapardılar alış-verişlerini. Saa tarafta sıradan iki satıcıyka, Toduru gördüynän, başladılar lafetmää:

– Tä o adam, ani bu sabaa hepsinä çiçek daadardı.

– A-ha, tanıdım. O kendisi. Sanki, ne sevinmelii vardı?!

Todur yaklaştı o kenarda karıya, gördü, ani sabaalen braktıı kazan erindäydi da dedi:

– Tä, görermiysiniz, boşuna kalibinizi çürüttünüz. Kimsey bu kazana dokunmamış.

– Durun, – zoruna çıkardı cuvabını o karı, – çeketsinnär avşama dooru evä gitmää, ilişecek o birisinin elinä. Taa ii alınız onu tezçä evä, açan ödemişiniz.

– Alacam, – dedi Todur, ama onun aklı hiç diildi kazanda.

– Bilerim, ani büük sevinmeliiniz var, – uzattı sözü o karı.

– Söläyin, ne kısmet uuradı üstünüzä?

– Hiç birşey, – kısadan kesti o, – kefim pek isläädi da okadar.

– Kefiniz gözäl, yok maana, – dedi o insan, – ama çiçek ayırmaa becermeersiniz. Benim güllerim taa gözäldilär. Bu sabaa lääzımdı bendän alarsınız... Bekim şindi alacenız?.. Hadi, toptan ucuz verecäm!

– Alaceydım toptan senin dä güllerini, eer soraydınız, neçin o karı pek kahırlıydı.

– Ama ne, o pek kahırlımıydı? Bän hiç tä denämemişim.

– Ne, görmediniz mi, ani o aalaardı?

– Allahım, bak sän, nasıl biz gamsızız! Vallaa, hiç birimiz dä esap almadı! Şindi da hep kumalarlan lafederiz: kısmetli insan sabaalen birdän sattı malını da gitti evä işinä bakmaa...

Nikolay Baboglu

1. Neyi vardı Todurun Aflatarlı Allahtan?
   a) boyu;
   ä) gözellii ;
   b) gözäl fikiri.
2. Kimdän kabul etti en paalı yardımı Todur?
   a) şkoladan;
   ä) anadan-bobadan;
   b) instituttan.
3. Kaç yaşında Todur?
   a) orta yaşta;
   ä) 30 yaşında;

b) 45 yaşında.

4. Onun vardı
   a) bir kızı;
   ä) iki kızı;
   b) üç kızı.
5. Kaç odalı konaa vardı Todinin?
   a)bir odalı;
   ä) iki odalı;
   b) üç odalı.
6. Işä gidärkän, neredän geçärdi Todur?
   a) küçük köprücüktän;
   ä) küçük panayırcıın içindän;
   b) küçük sokacıktan.
7. Ne satardılar bu panayırcıkta?
   a) çiçek;
   ä) zarzavat hem meyva;
   b) ruba.
8. Nedän alamazdı gözlerini Todur?
   a) gözäl kızlardan;
   ä) gözäl rubalardan;
   b) çiçek gözelliindän.
9. Ne yalvardı satıcı Todiyä?
   a) alsın ondan makar ki bir ruba;
   ä) alsın ondan gülleri;
   b) yardım etsin taşımaa çantaları.
10. Kaç gül aldı Todur karıdan?
    a) bir kazan gül;
    ä) bir gül;
    b)beş gül.
11. Angı söz tipinnän düzülü tekst?
    a)annatma;
    ä) fikirlemä;
    b)yazdırma.
12. Belliedin tekstin stilini
    a) artistik;
    ä) publiţistik;
    b) bilgilik.

Okumak sessiz

122. Okuyun teksti. Belliedin tekstin tipini hem söz stilini. Cuvap edin soruşlara teksta görä.

BİTKİ AVŞAM

Avşamdı, açan bitki avtobus geldi küüyä. Uuldayarak döndü, tangırdayrak sincirlärlän tekerleklerindä, kopararak çetin kaar parçalarını, geçti dereciktän, çalkayıp suyu, da, ansırıp, durdu. Buradaydı onun durmak eri. Gıcırdayıp, açıldı kapular.

Avtobus geldi biraz ileri da beklääardi vakıdını yollanmaa. "Allelem, sade bir yolcu", – düşündü Kurgaf da, sıbıdıp tütünü, girdi avtobusa. Erleşip islää, o yumdu gözlerini. Üüsek direktän şafk enikunu açıklardı onun üzünü. Kurgaf bir delikat adamdı, yanına koydu kafesli materialdan çemodanı.

İki afta geeri Kurgaf geldiydi kasabadan görüşmää anasınnan hem bobasınnan. İki afta o dinnendiydi ana tarafında. O verildi bollaa, hiç bişeylän zorlamardı kendisini. Hepsi öläydi, nasıl o istärdi olsun: pek sevindiydi, ani anası-bobası saadılar, makar ki denediydi, ani onnar artık ihtärlamıştılar.

Sabaalän o içärdi taazä süt, yaki dä iyärdi kaymak, sıcak gözlemä. Sabaa ekmeendän sora o kapanırdı içeri, ani maasuz düzülüydü onun için da bütün gün yatırdı. Her gün o okuyardı, siiredärdi televizoru. Sokaktan işidilardi gecän maşınaların, traktorların uuldamaları. Dangırdardı traktor, ani paklardı yolu kaardan. Bu seslär dä kaaviledärdilär Kurgafta fasıl bir ilin yalnızlık duygusu. Açan sokaktan geldi şüpeli seslär: belli oldu, ani kimsä urulmuş yolda, Kurgaf çıkmadı, onuştan ani taman uyuklaardı, da uyku verärdi ona ölä bir duygulu kef, ki o hiç istemäazdi ne çıkmaa sokaa, ne da kımıldanma. Üreendä o bulardı dooruluk kendisinä, ani kimsey yok ne desin ona. Ne yok nasıl mı adam bir kerä yılda kapansın da dinnensin ölä, nicä o isteer?

Üülendä anası hem komuşuykası aşçılık edärdilär aşhaneda. Kokular etişärdilär ona, da o getirärdi aklisına, nica çoktan küçüklüünda gördüydü nasıl karılar, suvalı enni babular yolardılar taukları, pipileri. Ozamandan beeri unudamazdı, açan gördüydü, nasıl iki traş olmadık gagauz, giiyimni keptarlarlan kesärdilär koçları. Adamnar cekärdilär buynuzlarından inat hayvannarı aaç altına, neredä dalda asılıydı sivri gega. Bastırıp, yıkardılar koçu erä, keskin bıçaklan damarlari. Sıkı tuttardılar, dayayıp dizlerinnän hayvanı, ki hiç dalbınmasın da. Kan buazından akardı dooru kuyucuk içinä, maasuz bu iş için kazılı. Ordan sora onu içärdi köpek. Kurgafın aklisında kaldıydı laflar, ani söledıydi adamnarın birisi: "Kır va! Kır ensäkökünü!". Da onnar hızlı darttılar koçun buynuz-

larından belinä dooru, çatırdadılar kıtırdaklar. Sora adamnar asardılar güüdeyi geeriki bacaandan gegaya. Kamışlan şişirärdilärda soyardılar.

Kurgafın gözlerin önündä hep durardı o dirsäädän suvalı ennär... O istemäzdi onnara bakmaa, açan neçinsä bakardı da duyardı bir korku te ondan, ani onu çeker şu kaavi ellerä, angılan tütärdilär suukta, belliydi onnarın şiş damarları. Fasıl kaaviydilär iştä: kesärdilär, tuzlardılar.

Getirip bunu aklına, Kurgaf gülümsedi, nezamandan o gittiydi evdän, o üürettiydi kendisini tutmaa kaavi, makar ki bilärdi, ani o darsık ürekli hem ii pak duygulu. Nelär o geçirmedi ozamandan, ama duyardı kendisini kaavi hem şen.

Avtobus tangırdattı, darttı erindän da Kurgaf açtı gözlerini, önündä dalgalı yalabıyardı, sansın o çok vakit bakmıştı güneşä. Çirkin koktu benzinä da belli oldu, ani salona girer tütün. Oldu naafilä. Kurgaf baktı pençereyä da bişey görmedi, o evlerdän hem o aaçlardan kaarä. Kurgaf istämedi inanmaa, ani iki afta geçti, da genä o çok vakıda brakêr ana tarafını.

Avtobusta, ondan kaarä, vardı taa bir kişi, yaşlı, giiyimni andatra kalpaklan. Kurgaf tanıdıydı onu. O nezamansa brigadirdi sovhozda. Motor uuldadı, da avtobus yollandı gitmää, sarsarak çukurlarda. Köprü yanında avtobus durdu da ön kapudan girdi bir kambur dädu, giiyimni kara dimilärlän hem eski abaylan. O usulunnan kaldırdı gözlerini da baktı, bakışı razgeldi andatra kalpaklıya. Dädunun suratında peyda oldu sevinmelik, tutunarak skemnelerin başlarından, dädu yaklaştı o adamın yanına.

– Ehe-hey! Mäli-aga, zdrasti!

– Drasti, drasti, bay Sandi!

– Nasıl işlär, Mäli-aga?

– Aalaşmêêrım, pensiyadayım.

– Vah, vah, vah! Nasıl işledik biz, Mäli? Ama tä ban şindi gelerim bolniţadan. Babum benim hastalandı, çok yufkalanmış, iki kerä büün onu dolaştım.

– Ne okadar mı aşaaladı?

– Yufka, kardaşım, yufka...

– Doorulacek, kahırlanma.

– Allaa, bekim, onu acıyacek!

Kurgaf istär-istemäz işidirdi bu lafetmeyi da denedi, ani andatra kalpaklı diil kanaat bu buluşmaya. Gördü onun suratını hem nasıl o nesä mırıldandı burnusu altından. Dädu denämedi da ilerledi açmaa üreeni.

– Ey! Ama nasıl biz işledik senin brigadanda? Ban çok seni sayêrım, Mäli, nasıl yaşamak?

– İslää, islää...

– Bän sa büün iki kerä gittim babuya. O nasılsa pek yufkalanmış. Oturdum onun baş ucunda da susêrım. O bana deer: “ldin mi?” Bän cu-

vap ederim: “İdim”. Kendim sa bişey aazıma atmadım. Hiç ta istämeerim. Biz onnan islää yaşadık.

Bir kerä, açan taa diildik evli, geçerim onnarın evin yanından, bakêrım, tokatlara karşı durêr bir taliga, koşulu bir çift gök beygirlärlän. Yularlarında peşkir baalı. Gördüm bunu, kesildi bacaklarım, yaşlarım da çıktı. Avşamadan er kendimä bulamadım, sandım, ani kaybettim sevgilimi. Horuda buluştuynan, o bana deer, babum benim: “Sandi, sendän kaarä, kimseycää gitmeyecäm istär kessinnär”. Tölä şindi, dört duvar içindä yalnız kaldım.

Dädu kaldırdı kolunu da genä kolverdi onu. Sora sildi yaşlarını, sustu biraz, işidilärdi, nasıl o aar soluyêr. Avtobus içindä bet kokardı benzinä. Andatra kalpaklı ansızın sordu däduya:

– Sansın kızın var?

Dädu yannattı kafasını.

– Kızım Sibirä gitti. Evlendi orda da hiç gelmeer.

– E, Dani? Çocuun ne, gelmeer mi?

Dädu kaldırdı başını da dedi:

– Dani kapanda.

İşidildi, nasıl üfleer motor.

– A, a, a...

– Näbacan, açan ölä.

Avtobus durdu küü kenarında. Bırda vardı bitki duraa, ötää dooru avtobus stanţyayadan durmazdı. Dädu aar kalktı erindän.

– Kalın saalıcaklan! – dedi o da, iilip, çıktı avtobustan. Taa kapu kapanmadıynan, Kurgaf işitti, nasıl ihtär ofladı da bundan neçinsä onun teni tikennendi. Avtobus geçti köprüdän da hızlandı. Şılacıklar kaldılar geerida, sanılırdı, ani onnar giderlär dipsizlää.

Kurgaf kalktı erindän, yaklaştı şöferin yanına. Durdu biraz, bakarak ileri, sora iildi da dedi şoferä: “Durgut!” Şofer annamadı.

– Durgut avtobusu, ba!

Şofer bastı mıyaa. Avtobus gıcır-gıcır kızakladı.

– Aç kapuyu!

Kapu açıldı.

– Nereyi sän, ba?

Dolayda yayılmıştı alaca kırlar. Gökta sessiz, suuk şılardılar yıldızlar. Kurgaf aldı çemodanını, kaldırdı abasının yakasını da gitti nereyisa koyu karannaa.

Stepan Bulgar

1. Nezaman geldiydi Kurgaf küüyä kasabadan?
   a) Iki gün geeri;
   ä) Bir gün geeri;
   b) Iki afta geeri.
2. Ne yaptı Kurgaf evdä?
   a) herbir işi

ä) kapandı günnän içeri
b) ne buyurdular, onu da yaptı.

3. Nicä duuyardı kendisini Kurgaf?
a) küsülü;
ä) hasta hem yufka;
b) kaavi hem şen.

4. Ondan kaarä avtobusta vardı:
a) bir delikannı çocuk;
ä) bir delikannı kızçaaz;
b) bir yaşlı kişi andatra kalpaklan.

5. Kim girdi üçüncü?
a) bir kambur dädu;
ä) bir ihtär babucuk;
b) bir 15 yaşında çocuk.

6. Neredän gelirdi dädu?
a) panayırdan;
ä) bolniţadan;
b) kasabadan.

7. Kimi dolaştı dädu?
a) unukasını;
ä) kızını;
b) babusunu.

8. Ne denedi Kurgaf, sesleyeräk bu adamnarı?
a) ani andatra kalpaklı diil kanaat bu buluşmaya;
ä) ani andatra kalpaklı tanımadı däduyu;
b) ani dädu isteer ona yardım etsinnär.

9. Ne getirdi aklısına dädu?
a) küçüklüünü;
ä) şkola vakıdını;
b) gençliini.

10. Neredeydi dädunun kızı?
a) Sibirdä;
ä) dädunun yanında;
b) başka memlekettä.

11. Nedän tikennendi Kurgafın teni?
a) ihtärın bakışından;
ä) ihtärın oflamasından;
b) ihtärın eski rubalarından.

12. Ne düşündü yapmaa Kurgaf?
a) dönmää geeri evinä;
ä) diiştirmää işini;
b) gitmää däduylan bolniţaya.

Okumak seslän

BİLGİ HEM RUH ZENGİNNİİ

Bilgi adamın gözlerini açêr. Insan nekadar çok üürener, okadar çok biler, dunnedä, yaşamakta oluşları tanıyêr. Bilgi insannarı zengin yapêr ruh tarafından. Bilginin yardımınnan insan zanaat kendinä ediner. Agronomnar, traktorcular, şoferlar, uçakçılar, kosmonavtlar hem taa çok başkaları en ilkin bilgi kablettilär da sora butürlü speţialist oldular. Boşuna insan biri-birinä demeer: "Bilgidän zarar hiç yok, ama faydası pek çok", "Eer istärseydin çok bilmää, lääzım çok üürenmää". Onuştan türlü kiyatlarlan lääzım dostlaşmaa, çalışmaa onnarı dikat okumaa, onnarda bilgi bulup, savaşmaa aklında tutmaa. Ozaman var nicä kabletmää ruh zenginniini.

Kiyat – ruh nasaatıydır, bir evlat boyların öbürünä, bir ihtärın gençlerä akıl sımarlamasını öbür nöbetçiyä, angısı erinä beklemää gelmiş. Kiyatları çok kerä sayêrlar nasıl bir programa insannarın gelän yaşamasına deyni.

Kim biler dooru kiyat okumaa, onnar benzeer bir yolcuya, angısı trendä uzak erä gider, da trenin pençeresindän bakarak, dünneyi üürener. En önemli – olmaa talantlı okuyucu! Okumakta annamaa, neyi hem ne için annadilêr, düşünmää oluşlar için, avtorun fikirleri için, koymaa kendini o oluşlar arasına, o durum erinä, angıları var bu kiyatta. Açan okuyucu olacek oluşlara, yazılmış duruma gözgörän, ozaman ona açılacek avtorun, yazıcının büük hem geniş ruh zenginnii.

DOORULUK

(Halk yaratması)

Adamın biri işlemiş, savaşmış, para toplamış, bir eni ev satın almış. Sora tutunêr aulun içindä bir pınar kazsın. Kazırkan, bir bakır altın paraylan bulmuş.

– Lääzım, – demiş, – bu bakırı altın paraylan götüreyim o adama, ani evi sattı bana, zerä ban ödedim sade onu, ne vardı erin üstünda, ama ne bulunêr erin içindä, onnar ona düşer.

Nasıl düşünmüş, ölä da yapmış. Almış bakırı paraylan da gitmiş o adama, ani evi satmış ona.

– Aulda pınar kazdım, – demiş, – te bu bakırı altın paraylan buldum. O sana düşer, zerä ban ödedim sade ne vardı er üstünda. Buyur!

– Yok nasıl alayım! Paralar şansora senin, zerä ban sattım sana evi erinnän birerdä, – demiş öbürü.

– Ba al! Ba almayacam! – başlêêrlar çekişmää, kavga yapmaa.

Bir fikirli adamı yalvarêrlar dooruluk yapsın, onnarı uzlaştırsın. İhtär savaşêr onnarı uzlaştırsın, parayı kardaş payı yapsınnar, ama başa sudu çıkaramêêr: biri verer, öbürü almêêr. Açan görer, ani uzlaşmak bişeyä çıkmêêr, fikirli adam sorêr:

– Var mı sizin uşaklarınız?

Biri demiş, ani var delikannı çocuu, öbürü demiş, ani var büük kızı.

– Everin onnarı! – adam demiş. – Bakırı altın paraylan onnara verin!

Adamnar osaat uzlaşêrlar, uşaklarını everlär, suvatu olêrlar, bakırı altın paraylan gençlerä vererlär.

CALTAY KÜÜYÜNÜN LEGENDASI

Gagauzların arasında türlü legendalar da (uydurmalar, çıkartmalar) gezerlär: kimi küülär için, pınarlar için, erlär için, kosmos işleri için. Caltay için dä bir legenda uydurmuş gagauzlar, ama onun gerçek maanası da var.

Büünkü caltaylılar, çünkü, taa baştan yaşamışlar diil şindiki erindä, ama orada, näända büün bulunêr Çokrak küüsü (Tarutino taa soradakı adı).

Orada erlär çökmüş, çukurlu varmış. Bucak kırlarında o vakıtlar büüyärmiş adam boyunca üüsek ispas otu (nagaralık), sürülär, hergelelär, koyunnar o nagaraların içindä yazı-kışı otlarmışlar. O küüyün kenarında, bir derin çukurun dibindä, bir beş kurnalı çöşmä kurmuştu o gagauzlar, yaşayarak bucak tatarların arasında. Çok vakıt yolcular Çokraa panayıra gelärkän yada evä gidärkän o çöşmelerda serin tatlı su içärmişlär, malları sularmışlar. Şindi o çöşmelär tıkanmışlar.

Da tä, bir yılın o gagauzların hergeleleri nagaralık içindä otlayarak, bir büük çıvgınnı yaamur çıkmış da o hergeleleri hep haydamış taa kaybelincä oradan uzak. Hergelecilär dä kaybetmişlär onnarı. Da kalkıp-kopmuş bütün insan hergeleleri aaramaa. Aaraya-aaraya o nagaralıkların içindä, yamaç, podiş, çayır aşıp, herersı yabannık... Çok gezmiş onnar, da uzakta bir derin kulak içindä, kuytuda, bulerlar o hayvannarı. İnsan annamış, neçin o hayvannar orada durgunmuşlar, ani o er pek uygunmuş yaşamaa deyni. Brakıp eski Çokrak erlerini, geçerlär hepsi eni erä yaşamaa. Adı Caltay (bekim, "Çoltay" – çöllük – boş üüsek er), olmalı tatarlar koymuştur?..

KOMRAT – GAGAUZİYANIN BAŞ KASABASIDIR

Komrat – Gagauziyanın baş kasabasıdır. Bu laf bizä taa fasıl geler, ama şansora ona sınaşêrız. O avtonomiyanın administrativ merkezi diil çoktan seçildi, 1995-ci yılda. Bölä üüsek status kasabaya deyni beklenmäz diildi – yuridik tarafında bu status sade kaavilendi.

Komrada Gagauziyanın baş kasabası deyärdilär taa XIX-cu asirdä. Neylän o başka gagauz küülerindän başkalanardı? Bir eski dastan sesleyelim...

...Nezamansa büünkü Komradın erindä büük beygir alış-verişleri olarmış. Arada-sırada beygir yarışmakları da gösterilärmislär. Bir kerä yarışmakta orada yaşayan bir zenginin beygiri ensemiş. Onun adıymış Kömür at (Kara beygir). Bu olayı anmaa deyni o zengin adam küüyün adını Komur at koymuş. Bilgiç adamnar deerlär, ki bu sade bir gözäl legendaymış. Bilgi tarafın bakışından kasabanın adı nogay senselenin "Kungrad" adından gelmiş. Ama nicä da olmasa, kasabada herzaman savaşmak ruhu vardı.

Nicä dä başka Bucak küülerindä, Komrat XIX-cu asiri çeketmesindä hızlı ilerlemää başladı. Gür otlayacêklar kolaylık verärdilär hayvancılıı

kullanmaa; cömert topraktan zengin papşoy, darı hem başka terekä bereketi insan toplardı. Çok erleri meyvalıklar hem baalarlar kaplardılar, angıları büük gelir saabilerä verärdilär.

Büün Komratta birkaç üürenmäk merkezi dä var: Komrat Devlet Universiteti, angısı oldu bir en meraklı olay bizim regionumuz için speţialistleri hazırlamaa deyni; üüredici köleci, neredä üüsek uurda kompetenţiyalı üüredicilär üç bölümä aşaadakı zanaatlarda studentleri üürederlär: başlankı klaslara deyni üüredicileri, uşak başçalarına deyni terbiedicileri hem muzıka işçilerini. 1995-96 yılda muzıka işçilerinin kolektivi 26 konţert türlü yortularda hem musaafirlär için gösterdilär. Bundan kaarä türlü oyun ansamblilerinä Moldova Respublikası kultura merkezi "Halk ansamblisi" adını verdi. Üüredici kolektivi bütün Moldovanın koleclerinnän bir uurda festivaldä pay aldı, neredä üüsek uurda kendi ustalımı şiir okumasında, oyunnarda hem türkü çalmasında gösterdi. En bitkidä gala-konţerttä genä pay aldı.

Anılmış oldu bizim kasabamız resimcilerin da yaratmaları yardımınnan. Gagauzların resimcilik temellerini birkaç resimci koydu, onnarın arasında Dimitri Savastin. Ayoglu Dimitrinin resim yapmakta kendi özellikleri var: o çalışêr kendi geroyların ruh dünnesini göstersin. Mihail Arabacının resimneri taa çok tabiati hem avtorun duuma erini, yaşamasını göstererlär. Andrey Yuvarlaa da bizim tarafımızda bilerlär. Yontucu hem resimci Tanas Karaçoban bitki yıllarda birkaç önemli iş yaptı. Bütün dünnedä Petri Vlahın susakları hem ornamentleri bilinerlär.

Komrat kasabasında artık çok yıl çalışêr muzey, neredä var unikal eksponatlar bizim tarafımızın istoriyası için. Hepsi komratlılar hem dolaylarda yaşayannar bilerlär komratlı Mariya Maruneviçi (Vasilioglu), o bir bilgiç insan, etnograf, "Gagauzların material kulturası" kiyadının avtoru.

Ama lääzım kasabanın istoriyasını ileri dooru aaraştırmaa.

Bizim baş kasabamızda çok istoriya olayı geçti: "Gagauz halkı"akıntısının 1-ci kurultayı 1989-cu yılda, mayın 21-ndä; türlü-türlü konferenţiyalar, halklararası organizaţiya azaların hem öndercilerin buluşmakları.

Büün Komratta 27,2 bin insan yaşêêr. Onnarın arasında 21,8 bin gagauz, 900 bulgar, 2,7 bin rus, 600 ukrain, 1200 da başka milletlär.

Kasabada 11 fabrika hem zavod var, 4 çiftçilik merkezi, 33 aliş-veriş merkezi, 4 bank açıldı, bundan kaarä var 9 uşak başçası, neredä 1623 uşak terbiediler; 6 orta okul, neredä 4 961 uşak üürener, 311 üüredici işleer (225 üüredici üüsek okulu başardılar). Bir muzıka şkolası var, neredä 170 uşak kendi muzıka becermeklerini üüselderlär. Komratta 6 biblioteka çalışêr, neredä 83 bin kiyat fondu var.

Bir poliklinika var, angısı bir gündä 1000 insan kabul eder bir bolniţa 425 kişiyä deyni hem regionun diagnostika merkezi yapılêr.

"Komrat". Kiyattan parça

ÇİZMELÄR

Evelki vakıtlarda, yaptırdıynan bir fistan yada ki başka bir ruba diktirdiynän, insan onu koruyarmış, nicä gözünü koruyarsın. Eni rubası yıllarlan asılı durarmış büük başta, sansın nicä bir ikona.

Kalkan Todi vakıdının birindä diktirer kendisinä bir çift çizmä. Diktirmää deyni bu ayak kaplarını, o çok vakıtta paracı toplamış. Açan getirer evä çizmelerini, o kararlêr, ani onnarı pek koruyacek hem salt kliseyä gitmää deyni giiyecek. Bütün küü bilirmiş, ani o ölä dä yaparmış. Yollanarmış kliseyä – nezaman yalnayak, nezaman da çarıklan, çizmeleri sä, sarılı, alarmış koltuuna. Etiştiynän kliseyä, o, çıkarıp çarıklarını, giiyärmiş çizmelerini, ki insannar ona şaş-beş baksınnar.

Kalkan Todi çok kabardarmış kendini, ani varmış käämil çizmeleri. Toplandıynan insannarlan sokakta, hep sevärmiş üünmää, ani çizmelerini taşıyacek çak on yıldan zeedä, ama hep tä onnarı eni tutacek. Yanbaşında olannar şaş-beş olarmışlar, nasıl var kolayı bir çift çizmeyi on yıldan zeedä kullanmaa! Da onnar meraklı sorarmışlar Kalkan Todiyä, nicä bu işi o yapêr.

Birisi kişilerin arasından, angısına deyärmişlär Koltuk İvan, kararlamış: ya ban girişeyim da edeneyim bu çizmeleri. Da sorêr Todiyä, ne paa tutturacek bu çizmelerini. Çekeder onnar, nicä geçirmiş, biri-birini soymaa da bitkidä satıcı olan demiş:

– Hadi, bän kayılım artık bu paaya.

Açan döner o evä, çekeder annatmaa karısına, ani sattı çizmelerini. Karısı sorêr, kaça onnarı verdi.

– Olmalı, sän onnarı baaşladın! – bir sert seslän o demiş kocasına. Kalkan Todi diilmiş o adamnardan, angıları baaşlêêrlar. Karısına o cuvaplêêr:

– Bilersin, karı, ani bän harcımı çevirdim geeri?

Koltuk Vani bulamazmış ucunu sevinmesini.

– Ya bak, mari Mançi, – deer o karısına, – olmuş on yıldan zeedä taşıdı onnarı Kalkan Todi, ama onnar nicä eni dururlar!

Vani başlêêr taşımaa çizmelerini, ama birkaç vakıttan sora esaplêêr, ani onnar başlêêrlar daalmaa: su kaçırarmışlar, tabannarı ayırılarmışlar, üstleri çatlamışlar...

Dayanamêr Koltuk İvan da buluşêr Kalkan Todiylän, sorêr:

– Nasıl sän onnarı on yıldan zeedä taşıdın? Ta bendä onnar şindän sora daaldılar!

Çok düşünmedään, Kalkan Todi bölä cuvap kıvradêr:

– E-e-e, becermeersin taşımaa, onnarı sade kliseyä lääzım giymää!

Kalêr İvan kurulu.

Mina Kösä

Literatura okumakları

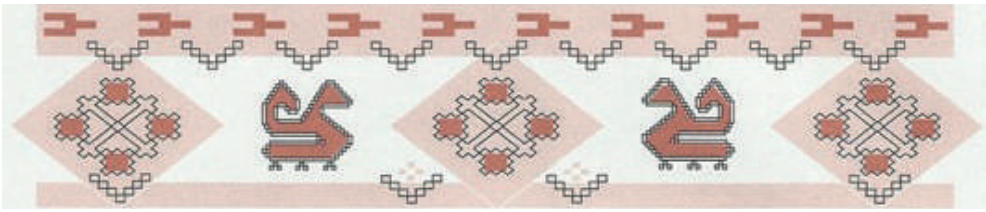

Folklor

Insanın ariflii, fikir keskinnii görüner sözündä, yaratmalarında: bilmeycelerdä, masallarda, legendalarda, türkülerdä, söleyişlerdä, maanilerdä, cümbüşlerdä, porezennerdä, fıkralarda. Bu yaratmalara bir laflan deniler folklor. Herbir milletin var kendi folkloru. Ama gagauzların literaturası, nasıl başka halklarda da, çekeder folklordan. Çok asirlär, üzlärlän yıllar aazdan-aaza, ihtärlardan – gençlerä, bobalardan – oollara – geçmiş bu paalı sedef gibi gözäl halk yaratmaları.

Nasıl büünkü bilgi gösterer, pek derin evellerdän bizim dä dedelerimizin varmış kendi yazıları. Oguz milletleri, angılarından eski damarımız çeker kendini, taa zamannarda yazıyı kullanırmışlar. Orhon hem Enisey derelerin boyu kanaralarında çentili yazılar bizim dedelerimizin dilindäymişlär. Kimi şu yazıları şindi da bizim mezar taşlarında bulêrız. Sayılêr, bizim dä köklerimiz derin eskilää gider. Orta asirlerdä dä, nasıl gösterer istoriyä, gagauzların varmış kendi devleti hem olmalıydı yazıları da, ama karışmalıkta, dayma düüşlär arasında onnar unudulmuş. Folklordan annêêrız, ani kiyatçılık bizim millettä pek hatırlıymış, hem büük havezmiş insan bilgiyä. Te nasıl sölener bilmeycä: " Acız toprak, kırk sarı yaprak, ya onu bilmeli, ya sabaadan ölmeli". Bilmäk okadar çok lääzımlıymış, ani bilmemezlik yazıyı ölümä benzedilirmiş.

Beş-altıüz yıl geeri kimi milletlerin folklor yaratmaları başlamışlar kiyatlara da geçmää. Ama bizim Gagauz halkımızın folkloru başlêêr yazıya geçmää çok taa sora, neçinki gagauzça ofiţial yazımız 1957-nci yıla kadar yokmuş. Buna bakmadaan, geçmiş asirin başlantısında, beki biraz taa ileri gagauz folklorunu da başlamışlar aaraştırmaa. Ne yazık, ki diil kendileri gagauzlar, ama yabancı milletlerin bilimcileri.

En ilkin derindän izlemiş gagauz folklorunu büük rus etnografı V. Moşkov, gezmiş bizim Besarabiyalı gagauz küülerimizdä da ihtärlardan yazmış çok masallar, türkülär, bilmeycelär da tiparlamış onnarı irminci asirin başlantısında kiril bukvalarınnan.

Ama 1957-nci yılda gagauz halkın yazısız zamanı biter. Iyül ayın 30-da kabulediler gagauz dilin alfabeti. Yazı kabuledilmesinnaän folklor işleri dä kazanêr kolaylık ilerlemää. 1961-inci yılda peydalanêr bir kiyat "Gagauz folkloru". Bu ilk ayırı folklor kiyadını topladı hem düzdürdü

yazıcı – N. Baboglu. Çok zaamet koydu gagauz folklorunu aaraştırmakta poêt hem yazıcı D. Tanasoglu. Ilk folklor örneklerini o verdi yazı peydalanmasınnan barabar basılan almanahta “Bucaktan seslär “ (1959).

KAMBERİM, SANA NE GELİR?

(Gagauz halk êposu)

Üşüdüm, üşüdüm,
Daadan odun taşıdım.
Odunnarımı çaldılar,
Bana cürüm dedilär.
Cürümlükten bezdim,
Derin kuyu kazdım…
Ani o er keçi?
Er keçi kazanda kaynar,
Kamber karşısında oynar.
Kamberim, sana ne gelir?
Kuyrucaama kuş gelir.
Tuttum kuşu uçurttum,
Edi deniz aşırttım,
Gelirseydi Halip paşa,
Sorarsaydı anatarı,
Uz gitsin, uz çıksın,
Elä geçti – kız çıksın…
Ay beendi, kimi beendi?
Laaleyi, gülü beendi.
O izin etti kendi
Geçelim dokuz derä,
Dokuz derä, dokuz su.
Mayıl gün duusu olsun
Atlı, yayan varalım,
Kendi kolay alalım,
Ortasını brakalım.
Elim, elim üstünä
El olsun gelsin
Bir omuz ona versin,
Eki kula edensin,
Belinä kemer koysun,
Kulaana küpä ursun.
Verirsa umut inan
Buyursun sana – aman,
Amandan da hatır olsun
Dolaya korku olsun
Yazık sizä bukadar

Sınırlarınız olsunnar
Ak dünnäin ucunda
Denizlerin boyunda.
Yok orda ne uç, kenar,
Sade käämil adı var.
Adı, kökü kendindän
Diil o sarı, çinidän.
Kap kuşları uçurttum,
Edi deniz aşırtım.
Mavi sular donmadı,
Kuşlar uçtu, konmadı.
Eni soluk buyurduk,
Ne kaybettik, ne bulduk;
Hem sän taa yıldız oolum,
Oradan irak olun
Hem denizlän barabar…
Elä kalsın urumnar,
Kuşlu geniş sınırlar.
Gün duusu hem batılar
Taraflar alan, ulan.
Zitliktä var ıcıran,
Dokuz bin asker ölä
Çıktı kangaklı yola.
Ani kentin başları?
Deyin çıksın dışarı,
Er çıkmasalar gölä
Kaldılar zapa – elä
Ecelimsen – ecelim,
Bu dünnä bizä elim.
Iki evim, bir canım,
Meşä taşı inanım…
Odunnarımı çaldılar,
Eminerimi çeenner
Bana cürüm deyennär.
Kurtlar onu imesin,
Kabaat bana gelmesin.
Cürümlüktän bezdim,
Derin kuyu kazdım.
Ani o er keçi?
Er keçi yukarda oynar,
Masal kazanda kaynar…
Sizä ne masal gelir,
Kamberim onu bilir…

Yollar marak karannık
Ucu yok, ne çok varlık.
Buldum yolu, uz gittim,
Edi ay, bir güz gittim.
Kamberim, sana ne geldi?
Canıma korku geldi…
Uçtu, uçtu, kuş kondu,
Erlen gök arasında,
Dünneyin ortasında.
Mermer taşından direk,
Zamana paalı örnek.
Sözä sözdür –sızıntı,
Denizä göl – kırıntı…
Geçtimidir aazlardan,
Oldumudur nazlardan…
Ne sölendi – adı var,
Sölenmedi karalar.
Ne geldi naz kahırdan,
Betfa bizä yukardan,
Mavi göktän, yıldızdan,
Saklısı kara gölün,
Sımarlaması Növün,
Göktän uzak yıldızdan,
Yol da basılı tozdan…

Kamber – ім'я героя епосу (укр.), имя героя эпоса (*рос.*)
Cürüm – провина, злочин (*укр.*), проступок , преступление (*рос.*)
Kemer – ремінь (*укр.*), ремень (*рос.*)
Kent – місто (*укр.*), город (*рос.*)
Icıran – рана (*укр., рос.*)
Kangaklı – вибоїста (*укр.*), ухабистая (*рос.*)
Zapa etmäk – призупинити (*укр.*), приостановить (*рос.*)
Ecel – доля (*укр.*), судьба (*рос.*)
Marak – темрява, морок (*укр.*), мрак (*рос.*)
Zitlik – суперечність (*укр.*), противоречие (*рос.*)

Dastan – o ölä bir halk yaratması, angısı aazdan aaza gelmiş bizä derin eskiliktän. Baştan, olmalı, dastanı çalarmış halk yaradıcıları – akınnar bir muzıka instrumentin yardımınnan. Uzun annatmakta varmış aslıylan masal işleri karışık.

"Garip Kamber" – gagauz halkın novella dastanı, "Aşik – Garib" dastanın bir variandı. Dastanı "Garip Kamber" gagauzlar getirmiş Bucaa Balkan erindän, açan diiştirmişlär erlerini.

Ihtärların annatmalarına görä, bizim dedelär "Garip Kamberi" saatlan türkü gibi çalarmışlar.

GARİP KAMBER

(Dastanın parçası)

Çok yıllar o zamannardan geçmiş, çok su o vakıtlardan beeri derelerdä akmış ihtärların aazından işidilmiş, ki kurulmuş bu halk annatmaları taa evellär. Çalarmışlar onu bir kemençä, kauş çalmasınnan barabar gençlerä deyni, nasaat gibi.

Nezamansa, neredäsä çoktan, pek çoktan yaşarmış bir padişaa, angısının büük zenginnii varmış, ama o anılmış diil varlıınnan, anılmış etişmiş çok gözäl kızınnan. Er üzündä bölä gözellik görülmemişti o vakıtlar. Kimisä söläärmiş, ani o padişaayın kızının gözelliinnän sade gün yarışarmış. Sabaalän kız, kalkıp, deyärmiş: "Gün, ya duu, ya bän duuarım senin erinä". Başkaları annadarmış biri-birinä, ani bu kızın üzü açarmış, dolma içli gül gibi, ölä ani doyamazmışın ona bakmaa. Göz açık kızın bakışı insanın üreeni ateş içinä sokarmış. Kim işitmiş onun türkülerini, üreenä saalık kabletmiş; onun sesi durukmuş, nicä çöşmä suyun şırıltısı, nicä kuşun uçması.

Kısmetinä mi, kahırına mı, varmış o padişaayın bir da çıraa. O çırak gözäl hem gür kaavi bir olanmış, onun adı Garipmiş. Da te padişaayın kızı hem o çırak beenmişlär biri-birini. Görüşärmişlär onnar göz-göza çöşma yanında. Padişaa sa istäärmiş vermää kızını başka padişaayın bir zengin ooluna. Kız duymuş, ani onu istämeyeceklär vermää fukaara sevdasına, da düşünmüş bir şiretlää.

Bir gün kız gider çöşmeyä, üzünü-elini yıkayıp, serinnetmää kendini. Çıkarıp altın bleziklerini, koyêr taş üstünä, bak bilirmiş, ani, çıraktan başka, oraya kimsey gelmeyecek, ondan başka, blezikleri kimsey almayacek. Peetlän bu iş için çalmamış te nasıl:

...tunuk-tunuk,
Sular akêr uluk-uluk,
Bän çöşmeyä vardıydım,
Elimi-üzümü uuduydum,
Bleziklerimi çıkarıp,
Taş üstünä koyduydum.
İşidin aylar hem beylär,
Ne söleer Garip Kamber...

Kız üüsek pençeredän bakêr hem türküsündä çalêr, neetinä koyêr: ”Kim benim bleziklerimi bulacek, ona bän, gelin olup, gidecäm”. Açan bu haberi etiştirer padişaayın kulaana, onun canı kahırlan hem büük üfkäylän dolêr. Oturdêr kendi izmetçilerini, çıraklarını, beygirlerä da deer, çıkarıp-geçirsinnär Garibi onun padişaalıından dışarı.

Geçer nekadar vakıt geçtisä, padişaa artık isteer kızını eversin o zengin olana. Kız koyêr bobasın önünä şart, ki gidecek o delikannıya, angısı çıkaracek damdan Gülgülü beygiri. O beygirä sa yaklaşarmış şada bir çırak Garip. Etişmiş bu işlar padişaalın dışyanına, neredä bulunurmuş Kamber. Pinip atına, o, sınırları geçip, gelmiş kızın evinä, padişaayın saraylarına. Padişaa sa düşünmüş, nicä karşılamaa çıraa. Yollêêr iki babu yola otursunnar mezar boyunda da beklesinnär, nezaman o yoldan Kamber geçecek. Babular, görüp bayır tepesindä bir atlı, beygirin oyunundan tanıyêrlar: Garip geler. Yaklaşıp babulara, Garip sorêr:

– Canabinnär, neçin aalêêrsınız?

– Te filan bir kız öldü, padişaayın kızı, büün onun taman üçü olacek, – demiş babular da uzatmışlar Garibä kolivadan datsın. Koliva sa zihirliymiş. Alıp kolivadan, Garip aktarılêr, babular sa, sevinip, alatlêêrlar yola taa tez haberi padişaaya götürmaä deyni. Geçmiş nekadar sa vakit, az mı, çok mu, geler o çırak kendinä, diişer yolcularlan rubalarını, giiyer yırtık giiyimnerini, yaklaşıp kızın evinä, tokadın önündä duruklanêr. Orada sa çok insan toplanmış, siirederlar, kim çıkaracek Gülgülü beygiri, kim alacek padişaayın kızını. Kimsey yaklaşamazmış o beygirä, deyärmişlar bu çıraa: “Bekim sän çıkarabilecän şunu, denä istärsän kısmetini”.

Çırak tä ozaman demiş: “Bän savaşacam çıkarmaa beygiri, ama lääzım insannar çekinsinnär geeri, yapsınnar bir büük alay, neçinki beygir var nicä, ürkünüp, hızlansın da insana zarar yapsın”.

Açan yapêrlar bir büük alay eri, cocuk girer dama, kız sa, elbetki, taman bunu bekläärmiş. Garip kavrêêr kapudan kızı da, “haydi!” deyip, üçer uzun yola. Okadar da onnarı insannar görer. Şu-bu deyinca, annayınca, ne oldu, toz da sener yolun üstünä.

Çok sora işidilmiş, ani insannar hem padişaa kendisi da sevinmişlär bu iki sevdalı gençlerin kısmetini.

Masal – meraklı çok büük fantaziyalı janrasıydır. Onnarda görüner halkın inanması, ki iilik üsteleer fenalıı, aslı enseer yalanı, haliz sevda, haliz dostluk herzaman masallarda üstün çıkêrlar, ama ikiüzlülük, aldatmaklar, haylazlık, alt kalıp, düşerlär aşaa, yok olêêrlar.

Halk masallarını var nicä pay etmää üç büük bölümä:

1) hayvannar için,
2) yaşayış için,
3) büülü masallar.

GARGA

(Gagauz halk masalı)

Masal, masal maniki,
Tırnaa vardır oniki.
Onikinin yarısı,
Beş tilkinin derisi,
Kuancının arısı,
Satıcının danası...

Çünkü, bir vakıtlarda varmış, bir vakıtlarda da yokmuş, eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş... Varmış bir kara garga, onun da ayaklannda diilmiş oniki, ama sade on tırnakmış. Da te bu garga gitmiş avlanmaa-tavlanmaa, ölecä küllüktä eşinärkän, batmış bacaana bir çalı. Savaşmış garga cıkarmaa çalısını, ama çıkaramamış da gitmiş, yalvarmış bir karıya- çıkarsın onun çalısını.

Almış o karı iineyi da, zar-zor çıkarıp, kurtarmış gargayı acıdan.

– Saa olasın, – demiş garga, – ama çalımı kaldırasın, bän onu gelecäm almaa.

– Kaldırayım, – demiş kan da koymuş çalıyı sergenä.

Ertesi günü karı yakarmış fırını ekmek pişirmää deyni, ama yakacaa etişmemiş, atmış fırına çalıyı da pişirmiş ekmeeni. Gelmiş garga:

– Ver benim çalımı!

– E, te ölä-bölä, – annatmış karı, – yakacaam etişmedi, ekmeklerim çii kalırdı, attım çalıyı da pişirdim ekmeklerimi.

– Bän bişey bilmeerim! – üfkelenmiş garga hem baarmış:

– Ya çalıyı, ya somunu!

Yok ne yapsın karı, vermiş somunu. Garga almış somunu da götürmüş bir adama, o adam da kardaşınnan, öküzlärlän taman aulunu sürärmişlär.

– Olur mu bän brakayım sizä benim somunumu da gideyim avlanmaa-tavlanmaa, dönüştä alırım onu, – demiş garga. Adam kayıl olmuş da koymuş somunu sergenä. Üülendä sofraya oturduynan, kardaşlara etişmemiş ekmek da imişlär garganın da somununu. Gelmiş garga da demiş:

– Verin somunu!

Adam pişmannı sölemiş:

– Te etişmedi ekmeemiz da harcadık senin da somununu.

– Bän bişey bilmeerim: ya somunu, ya öküzü! – baarmış garga.

Yok ne yapsın adam, verer koşudan öküzü sade kurtulsun gargadan.

Alêr garga öküzü da gider bir başka küüyä, danışêr bir çorbacıya:

– Bän gideerim avlanmaa-tavlanmaa, olmaz mı, çorbacı, brakayım sendä benim öküzümü, sora, gelip, alırım onu?

– Olur, necin olmasın, – demiş hiç bir da şüpesiz adam da kolvermiş garganın öküzünü kendi sırlık auluna.

Geçmiş birkaç vakıt, adam yapmış düün da sofrasında etişmemiş iinti, kesmişlür garganın da öküzünü. Ama taa düün bitmedään, etiştirmiş, gelmiş garga.

– Bey, – tüflanırmış adam, – oldu bir zorumuz da düünü başarmaa deyni kestik senin da malını, dayan birkaç gün, satın alıp, erinä verecez bir öküz.

– Bän bişey bilmeerim, – demiş garga, – bana şindi verin: “Ya öküzü, ya gelini!”

Düün kalmış yarım, ayırmışlar güveedän gelini da vermişlär gargaya.

Garga götürmüş gelini daaya, pindirmiş onu bir büük aaca da oradan çalarmış:

Çalıyı verdim, somunu aldım,
”Gümbürdesin balaban, gümbürdesin”, – deyin!
Somunu verdim, öküzü aldım,
”Gümbürdesin balaban, gümbürdesin”, – deyin!
Öküzü verdim, gelini aldım,
”Gümbürdesin balaban, gümbürdesin”, – deyin!

Dayanamamış bu dooruluksuzlaa güvää, almış tüfaä, gitmiş daaya, da urup gargayı kurşuna, kurtarmış kendi gelinini.

KARDAŞLAR

(Gagauz halk masalı)

Bir vakıflar varmış, bir vakıflar yokmuş. Eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş. Varmış iki kardaş. Yaşaarmışlar onnar yannaşık, ama birtakım diilmişlär. Birisi zenginmiş, islää giinärmiş, sofrası doluymuş, ama uşakları yokmuş. Öbürü fukaaraymış, dokuz uşaa varmış, da yoklukta yaşaarmış.

Bir yılın çok kıtlık olmuş, fukaara başka bereketli yıllarda da zor çekärmiş, ama şindi kıtlıkta ilkyazın heptän aaç kalmış, imeelik hiç yokmuş. Uşakları paçasından tutulu gezärmişlär. Ne yapsın bu fukaara? Gider zengin batüsuna.

– Batü, ver bana bir-iki auç terekä: uşaklarım aaçlıktan ölerlär. Sendän kaarä, kim beni acıyacek? Te senin ambarların dolu terekäylän!

– Vereyim, – demiş batüsu, ama bir iş: çıkar kendinin bir gözünü.

– Allahım, neçin sana bu lääzım? Ne fayda olacek sana, açan ban gözümü çıkaracam? Ban iki gözlün uşaklarımı bakameenm, ama birlün nasıl bakınacam?

– Yok bişey, – demiş zulum zengin. – Vereyim sana ödünç hep okadar getirmeyecän, ama bän aulumdan bişeycik vermeerim ölä boşuna, baari iştediimi yap.

Çok düşünmüş fukaara, ne yapsın. Ama açan görmüş, ani bıçak dayanmış kemää, düşmüş kayıllaa – taa ii kalsın kör, ama uşaklarını kurtarsın. Da tä ölä kendi elinnän çıkarmış kendi gözünü.

– Te, kardaşım, – deer o batüsuna, – senin istediin oldu, ver uşaklarıma imeelik.

Zengin görmüş, ani kardaşının gözü halizdän çıkık da vermiş ona bir çuval terekä.

Uşaklar sormamışlar bobasına, neredän aldı imeelik, ama sormuşlar, neçin bir gözü yok...

Kıtlıkta sa bir çuval terekä dokuz cana – ne var, ne yok. Butakım çok geçmemiş, fukaaranın imeelii genä bitmiş, görünärmiş, ani yok ne yapmaa, genä gider zengin batüsuna yalvarmaa.

– Ne iş için geldin? – zevkli sormuş ona zengin batüsu.

– Genä geldim imeelik istemää. Diil mi kardaşsın? Pek yalvaracam, ver taa bir çuval ekin da bekim etişirim ilkyaza, eni bereketä, – demiş kardaş.

– Çıkar öbür gözünü da, ozaman verecäm. Çıkarmasan, ekmek yok. Ya bak sän öbürünü getirmedi, genä gelmiş taa vereyim ona ödeksiz, – üfkelenmiş zengin.

– Sän batüysun, olur baaşlayasın da kıtlıkta aaçlık çekän hısımnanna. Ne sevinmelik sana olacek, açan kardaşın kör kalacek?

– E-e, sän istemärsän, ozaman öl. Dedim sana, ani boşuna aulumdan bişeycik vermeerim.

– Nasıl bän yaşayacam, ba kardaş, kör karannıkta?

– Benim ne işim? Ama yok da ne çok düşünäsin, bir alay uşaan var, onnar seni edeyeceklär, – gülmää gibi alarak, demiş zengin kardaş.

Pek aar gelmiş fukaaraya bu laflar, ama taa da zormuş bakmaa aaçlıktan şişän uşaklarına. O çıkarmış öbür gözünü da. Batüsu verer taa bir çuval imeelik... Geçmeer çok vakit da çuval genä boşalêr.

Bu sıra fukaara batüsuna gitmemiş, üçüncü gözü yokmuş.

– Gidecäm öbür dünneyä dilenmää, – demiş o karısına, – sän da beni edeyecän. Ölä da yapmışlar. Gezärmişlär küüdän küüyä, evdän evä, dileneräk. Bir gün, bir panayırda kör dilenci karısını yollamış evä götürsün uşaklarına, ne toplanmış torbasında. Kendisi dä oturmuş bir taş üstündä, beklemää karısı evdän gelincä.

Da tä butakım oturarkan panayırın kenarında, taşın üstünda, adam işider ses:

– Bilsä bu zavalı, ani taşın altında, neredä o oturêr, var onun gözlerinä ilaç, kahırlanmayacek. Yanık küüyündä dä insannar susuz yanmayaceklar, bilselär, ani onnarın küüyünün meydanında var su sızıntısı... Sora bir aralık olmuş da o işitmiş taa bir ses: "Padişahın da kızı çoktan alışaceydı, biläydi, ani imdatı kendi yastıının altında bulunêr..."

Taş üstündä oturan adam ötää dooru sesleyämemiş dolayın şamatasını. Kaldırmış taşı da bulmuş o büülü aydınnık otunu, yaalamış gözlerini da başlamış görmää ilerkisindän dä taa islää. Gitmiş evä sarfoş gibi sevinmeliklän, karısı dä, karşı çıkıp, şaş-beş olup, sorêr:

– Sän nasıl yalnız geldin evä?

– Benim gözlerim başladılar görmää, – cuvap etmiş adam.

– Kim ilaçladı?

– Kendim, aydınnık otunnan! – demiş adam.

Pek sevinmişlär bu işä karısı hem uşakları.

– Şindi, – demiş adam karısına, – hazırla beni uzak yola.

Alêr o, ne lääzım yola, da gidêr.

Gider, gider, gider, gider da etişer Yanık küüyünä. Orada gösterer insannara, neredä kazsınnar pınar. Onnar osaat, tutunup, taa adamın yanında kazêrlar pınarı da uurêêrlär en büük kaynacıının üstünä.

– Saa olasın, allah adamı, – şükür ederlär ona sevineräk insannar. Sora, toplayıp, vererlär paalı baaşışlar, da adam gider ileri yoluna. Üç gün, üç gecä örüdüktän sora, dördüncüda etişmiş padişahın saraylarına, durgunmuş tokatların önündä. Padişahın bekçisi ona sorêr:

– Sana ne lääzım ba, yolcu? Burada herbirinä olmaz durmaa.

– Kolverin beni içyanna, – deer adam. – Bän padişahın kızını alıştıracam.

– Hadi, sän baari sauş taa tez, cendem ol buradan. Belli, ani diilsin o alıştırıcılardan. Burayı kaç türlü anılmış ilaççılar geldi, hiç birisi da bişey yapamadı, da sän mi alıştıracan?

– Bän alıştıracam, – çetin söleer adam.

Bildirerlär bu işi padişaha kendisinä. Te bölä-bölä, bir adam geldi.

– Kolverin, – izin eder padişah, – ne bilärsin, bekim, onun elindän imdat olur.

Girer yolcu saraylara, zengin donaklı içerlerä. Orada zavalı padişahın biricik kızı dokuz yıl olmuş yorgan-döşek yatêr. Bu yolcu adam alêr onun yastıın altından nesä, suvazlêêr hastayı da kız taa erindä şennener, taa sora da biraz kalkêr da başlêêr gezmää.

Bütün padişahlık sevinmiş, yolcuya baaşlamışlar iki çıkı altın da o dönmüş evä. Tezdä kurtulmuş fukaaralıktan, giidirmiş uşaklarını, enidän yıkıp, düzdürmüş evini, yaşaarmış zengin batüsundan çok taa islää. Ama tamaa hem haseet batüsu, gördüynän bunnarı, çatlaarmış kıskançlıktan.

– Kördü – alıştı, fukaaraydı – zenginnedi, altınnan oynêêr, köpek, – sölenärmiş o kendi-kendisinä, – ya, gidip tä, sorayım, neredän ona bu zenginnik geldi.

Ölä da yapmış, gitmiş kardaşına:

– Ey, kardaş, ya solä bana da, nasıl sän ölä tez zenginnedin?

– Tez mi? Az mı bän dilendim bulunca o altınnı panayırı!

– Ama neredä o altınnı panayır?

– Te filan-fişman küüdä. Gidecän uz, sora bir çatırıktan sapacan saa tararafa, sora genä gidecän da uz altınnı panayırın üstünä uurayacan.

– Ama orada hepsinü mi altın vererlär? – sorêr zengin kardaş.

– Diil hepsinä, sade körlerä. Çıkar gözlerini, vereceklär sana da, nekadar istäärsän. Bu laftan sora tamaa kardaş çıkarmış kendisinin ikisini da gözlerini, taa çok altın kazansın deyni. Almış karisını edekçi da gitmiş. Gezmiş çok panayırlarda, ama altın kimsey ona vermemiş. Ölä da gelmiş evinä altınsız hem dä kör.

KELCÄ-KÜLCÄ

Masal, masal matladı,
Masal küpü çatladı...

Bir vakıtlar varmış, bir vakit yokmuş. Eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş.

Şindi, çünkü, varmış padişahın biricik kızı, ama ool-evladı yokmuş, da yokmuş kimä padişahlıı braksın. Ama o biricik kızı da okadar gözälmiş, ani salt gün ona eşmiş. Kalktıynan sabaalän, yıkanıp, aynada bakındıynan, günü deyärmiş: "Ya duu, ya duuarım!". Bundan başka, padişahın kızı gözelliinä görü dä akıllıymış, esaplıymış, ani var bir laf, Allah onu gücendirmemiş.

Düşünmüş padişah, esaplamış kendi eli-ayaa tutarkan, eversin kızın da bulsun ona görä bir islää güvää. Bu iş için kolvermiş memleketä ölä bir haber, ani kim bulacek onun kızının lafina laf, o olacek padişaha güvää hem kabul edecek yarım padişahlıı.

Bu haberi işitmişlär yırak dolaydan genç boyar delikannıları, aşırıdan padişah oolları hem dä hepsi, kim dayanarmış fıkirinä padişah kızınnan laf yarıştırmaa. Da butakım pazarlar günnerindä gelärmişlär kısmetlerini denemää – bekim, onnara düşür padişahın kızı gelin olsun hem yarım padişahlık, nasıl adanmış... Padişahın da kızı, Dünnä-Gözeli giiyimni, düzülü oturarmış açık pençeredä, yanından da geçärmişlär atlı delikannılar, ona laf katarak...

İşitmiş bu işleri zenginnär, boyarlar, ama işidilmiş bu gagauzluk tarafında da. Bir gagauzun varmış üç delikannı oolu. İkisi akıllıymış, ama en küçüü – Kelcä-Külcä, diilmiş pek akıllı. O bütün gün küllüktä oynaarmış... Varmış o adamın iki dä alaca beygircii, küçürükmişlür, ama onun çiftçiliini kotalarmışlar. Varmış onun bir dä eşüü, angısmnan pek sevärmiş iilenmää, atlı gezmää küçük oolu, Kelcä-Külcä.

Bir gün gelmiş adamın oolları bobasına da annatmışlar, ani padişah haber kolvermiş, ki kızını everer, da istemişlär onnar da katılsınnar o Dünnä-Gözelinnän laf yarıştırmaa.

– E-e-e, uşakların, pek yukarsını almışınız. Biz diiliz padişahlara eş. Boşuna umut kızıştırmayın, baş koşamasmız siz o üüsek boyar, padişah delikannılannnan...

– Baka, biz çok umut etmeeriz, ama delikannıyız da isteeriz baari kısmetimizi deneyelim. Ne bir laf mı aalem gibi becerümeyecez söleyelim. Diiliz biz dä pek zabun fıkirlilerdän. Ne bilärsin, taman bizä düşär kısmet, ama sana da bozar mı padişahlan svatu olasın?

– Denemää o var nasıl, – demiş bobaları, ama neredän alacenız ölä seçi giiyim, islää beygir? Orayı gider bilersiniz nasıl zengin seırintilär, onnarda rubalar yalap-yalap eder, beygirleri bakılmış, besli: altın özengilär, koraflı çullar. Ama bizim beygirlerimiz onnarın yanında kaybeleceklür da kimsey sizi hiç görmeyecek. Bän deyecüm: taa ii vazgeçiniz bu boşuna iştän, olur taa üstünü kendinizi gülüntü da yapasınız.

Ama oollar uslanamazmışlar:

– Yok, boba, kolver bizi dü gidelim, baari görelim.

– Baka, bän dä gidecäm! – deyivermiş Kelcä-Külcä dä, ani açık aazlan seslürmiş batülarının lafların.

– Sän baari sus, – demiş büük batüsu, – orada akıllılar yok ne aarasın, ama senin gibi siirek fıkirlilär, akına gülüntülük. Hem neredän sana da beygir alalım, bizdä onnar sade iki?

– Ban eşektä atlı gidecäm!

– A-ha, eşeklän gidärsän, traşla ysan dın, Padişahı sevindirecän! – gülmüş batüsu. – Seni orayı kimsey kolvermeyecek, ba ahmak.

– Ne isteersin bizi da mi gülüntü yapmaa? – demiş ortanca kardaş. – Git taa tez kendi küllük tepesinä oynamaa da burada kafa patlatma! – azarlamış onu.

– Bekim, padişahın kızı artık evlendi, ama siz burada kavga da taa kopuşturdunuz, – demiş boba çocuklarına.

– Yok, geçtii pazar çok atlı geçti yanımızdan, söledilär, ki kimsey padişah kızına laf bulamamış. Şindi bu pazar genä gidilecek hem taa sora da, her pazar, taa çıkınca padişahın kızının kısmeti! – demiş büük ool da genä sormuş bobasına, kolversin onnan da.

– Sizin işiniz, – kayıl olmuş adam, – görerim, ani isteersiniz. Gidin ozaman, siz da denäyin kısmetinizi.

O cumertesi tutunêrlar bu adamın oolları, kaşıyıp-paklêêrlar beygirleri, islää doyurêrlar onnarı. Ama Kelcä-Külcä hep küllüktä oynaarmış eski adetinä görü. Ertesi günü pazarmış. Batüları kaltaklêêrlar beygirleri, koyêrlar eni kantırmaları yalabık pirinçlärlän, kendileri dä giiyerlär eni rubalrını da hazırlanêrlar gitmää. Bir da Kelcä-Külcä da çıkmış küllüktän da pinmiş eşää. Hazırmış o da yola...

– İn o eşektün! – izin etmiş büük batüsu, – zerä te bu kamçıylan şindicik onaracam seni!

– I-ı-ı-ı-ı! İnmeyecäm, – yamularmış Külcä, – bän dä gidecäm padişahın kızına laf bulmaa...

– Sän heptän mi akıldan çelindin? Sauş, görmeyim seni önümüzdä! – demiş büük batüsu.

– Brak, – demiş öbür kardaşı, – kenara çıktıynan, biz onu islää tokuçlayacez, da o kendisi geeri dönecek.

Çıkêr iki kardaş auldan, atlı gidärmişlär. Kelcä-Külcä dü yıraktan gelärmiş onnarın ardlarına. Birkaç kerä baarmışlar, ki dönsün geeri, ama anğı deliyä sän annadacan? O hiç seslemääzmiş. Gidä-gidä, uuramışlar bir baltalaa. Geçärkän, Kelcä-Külcä bulmuş sazlar içindä bir yımırta da başlamış baarmaa:

– Batülar, batülar! Ya bän bir yımırta buldum!

– Näbacan o yaban kuş yımırtasını, o çılk, olmalı? – sormuş batüsu. – Sıbıt onu da dön geeri!

– Sıbıtmayacam, o benim kısmetim, – demiş Kelcä-Külcä da koymuş koynusuna, geeri dä dönmemiş. Giderlär, taa biraz nekadar gittiseydilär, Kelcä-Külcä genä:

– Batülar, batülar, ya durun, bakın, bän naşey buldum!

– Dönerlär ona, baksalar – bir küflü alka bulmuş.

– Näbacan onu, ba ahmak? Sıbıt çabuk da dön geeri!

– Sıbıtmayacam, – demiş da koymuş alkayı da koynusuna.

– Sän taa inatlanacan mı? – sormuş büük batüsu. – Bizi taa yolumuzdan cevirecän mi? Şindi hemen dönäsin geeri evä, arkanı göreyim, – demiş dä birkaç ta kamçı çekmiş Kelcä-Külcenin omuzlarına... Sora pinmişlär beygirlerinä da koşarak gitmişlär ileri... Kalmış Kelcä-Külcä aalayarak, ama biraz uslandıktan sora pinmiş eşää dä “hu”! Genä ardlarına...

Açan etişmişlär orayı, e-he-he-he-e-e! Ne çullu, pirinçli beygirlär, negözäl giiyimni delikannılar, boyar-padişah oolları varmış! Hepsi dizili duralmışlar padişahın kızınnan, görüşüp, lafına laf bulmaa. Kelcä-Kül-

cenin dä batüları dizilmişlär en geeriyä, ama onnarın ardına Kelcä-Külcä dä dizilmiş. Batüları, onu göründä, pek üfkelenmişlär, ama aalem arasında istemääzmişlär göstersinnär, ani bu ahmak onnarın kardaşı da brakmışlar, ne yaparsa yapsın.

Çıkmış padişahın kızı pençeresinä giimni, düzülü hem ölä gözäl, ani günä deyärmiş: "Ya duu, ya duualın!" Da te izin olmuş başlasınnar geçmää. Geçärmiş padişaa ooları, zengin delikannılar, ama kızın yanında dilleri tutularmış – hiç birisi dä onun soruşlarına cuvap edämääzmiş. Geçmiş Kelcä-Külcenin dä batüları, ama onnar da, naşıl başkaları, boşuna. Padişahın kızı onnarı hiç sansın görmemiş tä.

Bitkidä karaullar sormuşlar, kolversinnär mi bu erifi dä eşeklän, osa kuusunnar mı onu buradan? Padişahın kızı da, bezbelli, gülmää istemiş dä gözetmiş kolversinnär bir da ahmak...

– Sän dä ne uzun kulaklıylan gelmişin? – sormuş kız Kelcä-Külceyä, etiştiynän yanına.

– Ne var bu malda? – demiş Kelcä-Külcä? – Onda bir Allah gezinmiş, bir dä padişahın güveesinä izin etmiş.

– Ama sän diilsin padişahın güveesi, e?

– Olacam! – demiş Kelcä-Külcä onun bu lafına.

Dünnä-Gözeli bir gülüş koparmış, hiç duruklanamaazmış, sora uslanmış da sormuş:

– E, taa ne söleyecän?

– Getirdim sana bir yımırta baaşış...

– Neredä o? – sormuş kız.

– Te koynumda, – demiş çocuk, – da, çıkarıp, göstermiş.

– Näbacan şindi onu? – sormuş genä kız.

– Pişirecäm koorda.

Padişahın kızı susarmış. Ama, bir türlü kurtulsun bu eriftän deyni, demiş:

– O yımırta koorda patlayacek, ba ahmak!

– Bendä var, o patlamasın deyni, bir alka! – demiş Kelcä-Külcä da koymuş, kızın önünä küflü alkayı.

– Helä bak sän, – demiş kız yanında duran izmetçilerinä. – Bu küllü kalpaklı akıllı da çıkacek...

– Benim anterim dä küllü! – demiş Kelcä-Külcä da, çıkarıp, silkmiş anterisini. Doz-dolay küllän dolmuş. Kız ansırmış da enidän gülmüş bütün ürektän...

– Oldu! – demişlär bir sestä izmetçilär, – senin laflarına sadece bu erif uygun laf buldu. O da olacek senin kısmetin, ölä bobandan izin.

Yokmuş näpsın padişahın kızı, çıkarêr da verer Kelcä-Külceyä nışan üzüünü. O piner eşeenä da gider evä. Yolda kimsey bişey bilmesin deyni, o baalamış parmaanı, angısındaymış altın üzük. Evdä batüları annadarmışlar, nelär görmüşlär, nekadar gözälmiş padişahın kızı hem ani kimsey onun lafına laf bulamamış.

– Öbür pazara genä gidecez, – demiş delikannılar.

– Yok, – kayıl olmamış bobası, – bän sizä dedim, ani gitmeyäsiniz. Te gördünüz, ani boşuna! Brakın, başka kaybetmeyin vakıdı. Dünnä-Gözeli diil bizim için...

– Beki dä bizim için! – susmasın deyni, koymuş Kelcä-Külcä dä bir laf.

– Sus baari sän, ba ahmak, – takılmış ona batüları, – senin beterinä baka bizi dä kolvermeer gidelim kısmet denemää...

– Neçin parmaan baalı? – sormuş bobası.

– Kestim küllüktä, – cuvap etmiş Kelcä-Külcä.

– Ölä dä lääzım sana! – zevklenmiş batüları, – bekim, doyarsın o küllerdü eşinmää.

Avşamneyın yatmışlar uyumaa. Kelcä-Külcä hep kümbet üstündü uyuyarmış.

Süündürmüşlär şafkı, ama Kelcä-Külcä dayanamaazmış, çözüp parmaanı, bakarmış altın üzää, içersi dä aydınnanarmış. Bobası sormuş:

– Näbersın sän orada?

– Bişeycik, – deyärmiş Kelcä-Külcä da baalaarmış parmaanda üzüü. Baaladıı gibi, içersinä karannık çökärmiş, sora genä çözärmiş – içersi aydınnanarmış.

– Nasıl bişeycik? – sormuş büük batüsu. – Baka, bu ahmak, allele, sirnikleri yakêr, şaşkın, şindi bizim evi dä tutuşturacek! Taa yakacan mı sän o sirnikleri, ba zulum? – sormuş batüsu dä, kalkıp, birkaç muşta basmış Kelcä-Külcenin boşlarına. Öleliklän dä onu uslandırmış.

Ertesi günü küü içindä peydalanmış atlı silählı asker çeteleri – padişahın adamnarı aaraarmışlar bir küllü kalpaklıyı...

– İşittik bu küüdä yaşaarmış o erif, ani padişahın kızının lafına laf bulmuş, çıksın meydana eşäännän, görelim, tanıyalım, da padişah ona kızını verecek. O padişaha güvää olacek hem da yarım padişahlık kabul edecek! – baararmış habercilär, gezeräk sokaklarda.

Kelcä-Külcenin büük batüsu, kapıp, giimiş kardaşının kalpaanı, pinmiş eşää dä, koşarak yollanmış meydana. Ama Kelcä-Külcä dü yalnayak, ne kaçabilärsä gitmiş batüsunun ardına.

– Sän mi padişahın kızının lafına laf buldun? – sormuş kılıçlı-süngülü askercilär.

– Bän zer, kim başka? – kabarık cuvap etmiş büük batüsu. Ama Kelcä-Külcä dä oradan baarmış:

– Batü, ver kalpaamı, va, üşüdü kulaklarım!

– Ne bu kalpak diil mi senin? – sormuş askercilür.

– Benim, benim, – deyärmiş batüsu. – O ahmak, bakmayın ona! Sora, uurlayıp askercilerin gözünä, birkaç tepmä bacaannan urmuş kardaşına, dişlerin arasından süzerak:

– Cendem ol buradan taa tez, sünepä, zerä evä gittiynän, kemiklerini dä senin ezecäm!

– Ne verdin sän padişahın kızına? – sormuş askercilür.

– Bişey vermedim, – demiş batüsu.

– Bän bir yımıtra verdim, bir yımıtra verdim! – baarmış Kelcä-Külcä.

– Sus ta, yok ol buradan, dedim sana, ba lekä, – üfkelenmiş batüsu da urmuş Kelcä-Külcenin boşuna taa bir tepmä.

– Sora, kız ansırdıynan, ne dedin? – genä sormuş padişahın yollanmışları.

– Hayır olsun, Dünnä-Gözeli! – dedim... Sölemiş ölä, sevineräk, büük batüsu, sanarak, ani bu sıra razgelirdi cuvabını. Ama Kelcä-Külcä oradan:

– Diil, bän anterimi silktim da, kız ansırdıynan, hiç bişey demedim, sade pek şen güldürdüm onu...

Başlamış nesä şüpelenmäa padişahın askercileri, görmüşlär, ani halizdün kalpak ta başında diil o büük kardaşın.

– Ne o kalpak sana küçük mü, neçin sade tependä durêr? – sormuş askercinin birisi.

– O aldı benim kalpaamı! – demiş Kelcä-Külcä.

– Na kalpaanı da git evä, ba! – sıbıtmış batüsu kalpaa da sanmış beki kurtulur, ama bu da yardım etmemiş.

– Padişahın kızı verdi mi sana nişan üzüünü? – koymuş askercilär en zor soruşu.

– Gık-mık... – susarmış yalancı, yokmuş, ne sölesin.

– Verdi, verdi! – demiş oradan Kelcä-Külcä da çözmüş parmaanı.

– Sän olacan padişaha güvää, – demiş askercilär, açan görmüşlär altın üzüü.

Tez giidirerlär onu cat-eni rubalara, ani hazırmışlar padişahın güveesi için makazdan kesilmä, pindirerlär onu faytona da yollanêrlar dooru padişahın küleli seraylarına, ama yalancıya, alıp bir tarafa, çekerlär lobudu taa eşek sudan gelincä.

Bu arada kırnak düün için hazır seraylarda Kelcä-Külcä kara rubalarlan hem biyaz gölmeklän güvää yannaşmış gelinä, Dünnä-Gözelinä. Gördüm, gelärdilär steonozluktan...

Düün tuttu üç gün, üç gecä. Beni da çaardılar, herbir çeşit mancalardan idim hem evä dä verdilär bir çanak keş-keş mancası, ama bän, girärkän bizim küü içinä, çıkmasın mı bana karşı kenarda yaşayan Çorlan Tanas.

– Ver bana o mancayı!

– Nasıl ölä vereceymişim? – sordum. – Bän onu uşaklara dadımnık getirerim padişahın kızının düünündän, yok ol taa tez karşımdan...

Ama – Çorlan Tanas – bir kıskanç hem cangaza adam, hıstırdı bana köpekleri. Beş taanä hayta beni sardılar, dedim, iyeceklär! Saldım çanaklan көpää da razgeldim Tanasın bacaana. Da tä ozamandan beeri büün dä topal gezer hem adı da kaldı Topal Tanas.

DELICÄ

(Gagauz halk masalı)

Şindi, çünkü, varmış bir vakıtlarda, bir vakıtta da yokmuş, üç kardaş. İkisi akıllıymış, üçüncüsü biraz taa az akıllıymış, da adını Delicä koymuşlar. Bu kardaşların anası taa kendisinin saalında, eli-ayaa tutarkan, paylaştırmış kardaşlara aulu üç paya. Delicenin payı düşmüş en kenara. Batüları işläärmişlär paylarını, ama Delicä hep küllüktä oynaarmış da onun aulu kelemä kalırmış, orada belädän ot büüyürmüş. Da te, açan geler sıra, nasıl bu yaşamakta olêr, biter anasının günneri, da onu saalık brakêr. Kalmış aulda bir üç yıllık dana, da kardaşların arasında onun beterinä çeketmiş büük kavga. Büük batüları deyärmiş:

– Mamu bana braktı danayı!

– Yok, bana braktı!– deyärmiş ortancısı. Ama Delicä da susmaazmış.

– Bän en küçük,– deyärmiş o, – bana kaldı dana.

Çekişerlär onnar ölä birkaç gün da, açan görerlär, ani annaşmak yok, düşerlär kayıllaa, çıkarsınnar danayı kıra, da oradan kolversinnür – gelsin evä. Kimin auluna dana girecek, onun olacek.

Ölä da yapmışlar.

Dana geler, geler da uz Delicenin auluna girer, neçinki orada varmış çok eşillik otlamaa.

– Baksan Delicedä kısmeti! – tühlanırmışlar batüları. Ama yok näpsınnar. Öläymiş annaşmak.

Ertesi günü Delicä çatılêêr Danayı da toparlanêr, näänısa gidärmiş. Batüları sorêrlar:

– Sän nereyä götürersin o danayı, ba, Delicä?

– Satmaa, nereyä, te mamunun kırkı yaklaşêr birkaç gümüş lääzım olacek. Satacam da hazır paramız bulunsun.

– Bey, näbersın sän, dur, olmaz satmaa,– deyärmiş batüları. – Anadan-bobadan bir gözäl mal kaldı, onu da satarsan, aalemdän ayıp, üçümüzda da bişey başka aullanmızda olmayacek.

– Yok, satacam, o benim işim. Mal benim, ne isteerim, onu da yapêrım.

– Satma ba, olmaz!.. Ama Deliceyä ne annadacan?

– Hıı-ı, ho-o-oy! – baararak, başlamış Delicä danayı sokaa aydamaa.

– Şindi yok paasına verecektir! – demiş büük batüsü.

– Ey, Delicä, – baarmış ardından öbür batüsü, – sakın, baari ucuz vermä!

– Korkmayın, ne bän deliyim, yok paasına vereyim gözelim tuyan danayı, – demiş Delicä da gitmiş. Da te ölä gidärmiş danaylan edeendä, ama kendisi da bilmäazmiş, nereyä gider. Yolda çıkêr bir büük bora, başlêêr yaamur damnaştırmaa.

Delicä duruklanêr bir büük dallı aacın kuytusunda. Baalamış danayı aaca da beklääarmiş yaamur geçsin... Lüzgär sa, git-gidä, hep taa hızlanarmış, aaç sallanarmış, kökündä da nesä fasıl-fasıl gıcırdaarmış:

– Gı-ı-ı-ı-ırţ, gı-ı-ı-ı-ırţ!

Delicä bunu işidincä, başlêêr aaçlan lafetmaä:

– Naşey, naşey? – sorarmış aaca. – Sän danayı mı isteersin satın almaa?

Aaç genä:

– Gı-ı-ı-ı-ırţ!

– Kaç, kırk mı? Olur, satêrım, ama yok paasına vermäm, delirmediydim.

– Gı-ı-ı-ı-ırţ!

– Kaç, kırk mı? Yok, kırk-mırk, bän bilmäm, ver otuz da al danayı.

Aacın gıcırdaması genä işidilirmiş:

– Gı-ı-ı-ı-ırt!

– Kırk-kırk, gözelin danayı ver ona kırka. Dedim sana ver otuz, ama o – hep kırk da kırk, – üfkelenmiş Delicä. Şindi bän sana gösterecäm, nasıl yok paasına bir dana almaa!

Gider, alêr bir nacak hem hırleţ da başlêêr aacı köklemää, kazêr bir taban, kazêr iki... üçüncüdä çıkarêr bir çölmek altın.

– Otuz istemääzdin vermää, – demiş Delicä, – te şindi bir çölmek altın verdin, saa ol, brakêrım köklämeyecäm!

Çözüp, kolverer danayı gitsin, näänı gidärsä, kendi da, alıp çölmää, kaçarak evä yollanêr. Yolda sölenirmiş: “Ucuz vereceymişim. Diilim bän o hasetmiş ahmaklardan...”

Geldiynän evä, batüları sormuşlar:

– Näändan aldın o altınnari, ba, Delicä?

– Danayı sattım.

– Da ne bir çölmek altına mı verdin?

– Bir çölmek altına zer, açan taa az vermedilär.

– Delicä, ama kısmetli, – genä gıpta etmiş batüları. – Ama hep okadar biz, aldadıp, alacez ondan o altınnarı.

Delicä sa gecä-gündüz hep çölmek elindä gezärmiş. Küllüktä altınnan, devirip çölmektän, karıştırırmış küllärlän, sora toplaarmış genä çölmää. Onu görän deyärmiş: “Bu pak deli!”

Bir avşam onnarın komşusu bakêr pençeredän da görer küllüktä Deliceyi, sanmış, o ateşlän oynêêr, da baarmış:

– Ey, ahmak, sän etecek oldu eştin o küllüü, zerä şindi bir yangın yapacan da bütünnä küüyü yakacan!

Delicä sa sansın hiç işitmääzmiş, genä altınnarı, daadıp-toplaarmış...

– Bän sana demedim mi, baari gecä cendem ol o küllüktän, kendin da yanacan, bizi da yakacan, ba şaş! – baarmış ona komşusu da çıkmış bir sopaylan, ama etiştirämämiş, Delicä kaçmış. Sora Delicä edinmiş kendisinä bir eşek da onunnan başlamış oynamaa, küllüü bir çala brakmış.

Gelmiş sıra anasının kırkını yapmaa. Batüları çaarmışlar Deliceyi da annaşmaa.

Büük batüsu demiş:

– Mamu bizä üçümüzä dä bir. Hadi, koyalım el, eldän da yapalım mamunun kırkını, ölä, nasıl düşer, utanmayalım aalemdän. Lääzım alalım bir sofra, çanak, kaşık hem taa nelär lääzım da verelim, nicä sırası, ani öbür dünnedä mamunun önündä bulunsunnar.

– Ban gidecäm panayıra sofra, çanak almaa! – çıkıvermiş aradan Delicä. – Bendä var altın hem koşacaam da var-eşek, kotigam da var, dolduracam bir kotiga çanak, çölmek.

– Git sän, – kayıl olêr batüları. – Ama diil lääzım bir kotiga, al otuzkırk çanak okadar da kaşık, bir sofra, birkaç tuzluk, da etecek. Biz da hazırlayacez sofraya iintileri.

Ertesi günü Delicä koşêr eşää kotigasına, da "däş-çüş, däş-çüş" gider panayıra. Doldurêr kotigayı çanaklan, üstünä da koyêr bir sofra da toparlanêr evä. Ama yolda Delicä, kuşkulanmış, sesirgenmiş – kotigada çanaklar tıngırdaarmışlar:

– Tıkır-tıkır-tıkır, tıkır-tıkır-tıkır...!

– Naşey, naşey, naşey? – şüpeli sorarmış Delicä. Ya, siz brakın baarışmayı, zerä şindicik uslandıracam!

– Yılma aşaaya dooru kotigadan sofra kaymış erä. Delicä iner taligasından, ama almamış sofrayı koysun taligaya, lafedärmiş onunnan:

– Sän ne taligada çekinmää mi bıktın? İsteersin yayan mı gitmää evä? Açan isteersin, senin işin. Git yayan, ayacıkların var, – demiş o da brakmış yarım yolda epiz-eni sofrayı. Kendisi pinmiş taligaya, kamçılamış eşää. Ama çanaklar taligada genä:

– Tıngır-tıngır-tıngır, tıngır-tıngır! Delicä da, gittikça, taa pek üfkelenärmiş, onnara dönüp-dönüp, baarırmış:

– Susun, dedim sizä, annamazlar, etecek oldu baarıştınız!

Ama tıngırtı yılmaya aşaa dooru taa da pek hızlanarmış.

– A-ha, – demiş Delicä, – siz benim yınadıma baarışêrsınız, şindi baarışêrsınız erdä!

O iner taligadan da hepsini çanakları birär-birär urer erä hem tekerläa.

– Na sana da baarış! Na sana, na sana!

– Yolun üstü sade çanak parçasınnan dolmuş. Sora gelmiş evä boş elläan.

– Näända sofra? – sormuş büük batüsu.

– Geeridän geler.

– Nasıl sofra kendisi geleceymiş, ne o diri can mı, naşey?

– Kendisi istedi! Taligadan atladı, durêr yol üstünda, isteer yayan gelmää. Bän da dedim: "İsteersin, var ayakların, gel yayan".

– Tfu! deer batüsu, – keşki da, yollamayaydık biz bu Deliceyi panayıra. Yaarına mamunun kırkına insannar gelecek, ne verecez onnara?

– Yaarınadan sofra gelecek, – uslu cuvap etmiş Delicä.

– E, çanaklar neredä? – sormuş batüsu.

– Çanaklarlan iş bet, – demiş Delicä, – yapacez mamunun kırkını çanaksız, bän onnarı kırdım.

– Neçin, ba ahmak, bobadan-dededän bir adet kalmış, onu da mı basalım? – sormuş üfkeli küçük batüsu. – Neçin kırdın çanakları?

– Neçin? Çanak mı onnar, hepsi zulum. Giriştilär yolda baarışmaa, nicä gargalar. Bän dedim sussunnar, onnar genä gürültü kaldırdılar, benim yınadıma yaptılar. Bän yalvardım iiliklän: "Brakın, susun, tangırdamayın", – onnar genä uslanmadılar. Dayanılır mı bölä işä? İndim, sordu – myok tıngırtı. "Aha, susêrsınız?" – düşündüm. Aldım da birär-birär hepsini tekerlää urdum, üürensinnar yınatlık yapmaa.

– Brak bu deliylän, yok ne annaşmaa, – dedi büük batüsu. O yolladı küçük kardaşını panayıra, sımarladı, alsın, ne lääzım, da mamusunun kırkını yapsınnar birkaç gün taa sora.

Söledim sizä bunu,
Buydur masalın sonu.
Delicä da Delicä,
Masallara iilencä,
Aklı açan gelecek,
Masaldan o gidecek.

CÜCÄ TODUR

(Gagauz halk masalı)

Estek-pestek,
Topal eşää köstek.
Kim beni sesleyecek –
O bana-aga,
Kim seslämeyecek,
Ona damga.

Zaman zamandaykan, saman çuvaldaykan, çuval tavandaykan, dädu delikannıykan, ban sallangaçtaykan, bobam taa dünnedä yokmuş, anam da yollanmış Alaca Manastıra. Uz gitmiş, düz gitmiş, altı ay-bir güz gitmiş, kafä-tütün içeräk, laalä-zümbül biçeräk. Etişmiş haydut çöşmesinä, oturmuş dinnenmää. Gelmiş aklısına bir masal, annattı bana onu, angısını bän da unuttuydum da şindi tä aklıma geldi.

Varmış bir däduylan bir babu. Yaşaarmışlar bir üstü suvalı bordeyciktä, angısının bacasında leleklär yuva yaparmışlar da her yılın lelecik çıkararmışlar. Varmış onnarda iki öküz – biri topal, birisi da kör, bir da çöl tarlaları varmış, ani iki yılda bir kerä bereket verärmiş. Sadece onnarın uşakları yokmuş, da bu iş onnarı pek gücendirärmiş.

– Babu, – demiş dädu, – gidecäm bän büün darıyı ekmää, bekim bu yıl bizim tarla bereket verär.

– Nääni gidecän aaç, içerdä hiç bir da kuruntumuz baari yok. Git ilkin tut birkaç balık da yapayım imää, sora gidärsin kıra.

Alêr dädu süzmesini da gider Kirez-gölünä. Atêr aayı su içinä – çıkarêr birkaç kızıl-kanat balıcaa. Atêr taa bir kerä... Baksa... Süzmä içindä tepiner bir küçücük çocucak. Boyu bir karışmış, bıyıkları iki karış, ayaklarında – sargıylan çarıcak.

– Zamanêêrsın, bobam! – seläm vermiş çocucak.

– Hayır, olsun, oolun! Sän kimsin hem kiminsin? – sorêr dädu.

– Bän hakına senin oolun. Bän taş üstünda, gölün dibindä, oturardım da hep bekläärdim, çıkarsın beni oradan birkimsey da götürsün sizä. Pek çok bekledim, bıyıklarım artık bendän uzun büüdülär. Açan gördüm senin süzmeni, atladım onun içinä da dedim, çıkıp, bakayım, ne var aydınnık dünnedä. Hadi, şindi götür beni evä, zerä ban yolu bilmeerim.

Koyêr dädu çocucaa balıklarlan bilä torbaya da yollanêr evä. Babu görüncü uşacıı, dili tutulmuş sevinmeliktän.

– Ha, sän benim uşacıım! Hadi, buyur içeri, oolum. Senin artık bıyıcakların da büümüş, benzeersin bizim uzak dedemizä Bıyıklı Todura, senin da adını Todur koyalım.

– Koyalım, – kayıl olmuş dädu da çok sevinmeliklün suvazlamış onun başını, sora da gitmiş kıra darı ектää. Üülen üstü Cücä Todur götürmüş däduya kıra balık çorbası. Dädu durgutmuş öküzleri da oturmuş ekmek imaü. Ama Todur tutunmuş iş yapmaa. Girmiş kör öküzün kulaana da bir keskin seslän baarmış:

– Ça, Martin! Hêys, Bräzu!

Öküzlär kaplêêrlar çiziyi da işleer Todur bobasının erinä. Çekmiş bir çizi, çekmiş ikinciyi, üçüncüyü – çizilär struna gibi darmışlar uzucuk, toprak ta kaymak gibi aktarılarmış, pak mayil olasın.

– Baka, – demiş o bobasına, etiştiynän genä bu başa, – sän yat, biraz dinnen, bän kendim tarlayı sürecäm. İstäärseydi beni birkimsey satın almaa – sat, korkma. Bän hep okadar geeri sana gelecäm.

Yatmış dädu dinnenmää da derin uyumuş. Bu arada oradan geçärmiş bir zengin bazirgän. Baksa – çiftçi yan yatêr gölgedä, öküzlär sä kendileri tarlayı sürerlär. Bak sän cümbüşü!

– E-ey! – baarmış bazirgän. – Nesoy görülmedik iş bu?

– Ne oldu? – sormuş dädu.

– Tä, şaşıp ta kaldım, da annayamadım, nasıl ölä öküzlär kendileri tarlayı sürerlär.

– Orada benim oolum işleer! – demiş dädu.

– Ee, neredä o? – taa da pek şaşmış bazirgän.

– Te orada, öküzün kulaanda.

Bazirgän yaklaşmış öküzü da denemiş çocucaa, belertmiş gözlerini, kala-kalmış, aaç gibi kesilmiş.

– Sat o senin çocuunu bana! – başlamış yalvarmaa bazirgän.
– Nekadar verecän? – sormuş dädu.
– Üz altın para.
– Olur, al onu.
Sayıp däduya parayı, bazirgän sokêr cebinä Cücä Toduru da gider yoluna.
Yolda Todur yırtmış bazirgenin cebini, enikunu inmiş paçasından çizmesinä da atlamış çizmedän erä, saklanmış bir tavşam gölgesi altına. Bazirgän örüyer ileri, hiç haberindü dä yok. Açan o uzaklanmış haylicä, Cücä Todur aykırlamış Babadak daayını, etişmiş Geçit köprüsünä dä kararlamış gecelesin orada bir küüdä, ama kimsey onu kabletmemiş, dä erleşmiş köprü altına. Kapamış-kapamamış gözlerini, hep o köprü altında toplanmış haydutlar da.
– Özledim lokma, – demiş birisi.
– Şiştä pişirilmiş lokma! – demiş ikincisi.
– Şiş kebabı özledim! – demiş üçüncüsü.
– Şiş kebabı da, koor bastıı da olacek, – demiş üçüncüsü, onnarın öndercisi.
– Bu gecä çalacez bu küüyün kenarında yaşayan dädunun öküzünü da hepsi olacek. Kayılmışınız?
– Kayılız! – bir aazda baarmış öbürlär.
– Alınız beni dä, kardaşlar! – baarmış Todur.
– Ee, sän taman bizä lääzımsın. Biz seni çoktan aarêêrız. Sän, girip kapu aralından dama, açacan kapuları da çıkaracan öküzü.
Giderlär, etişerlär küüyün kenarına. Cücü Todur tanımış kendi evini. Haydutlar yardım etmişlär Cüceyü geçsin kapu arasından, kendileri da, köşeyä sinip, bekleyärmişlär.
– Kardaşlar, haydutlar, – sormuş Todur, – angısmı çözeyim, körü mü osa topalı mı?
– Sus, be şeytan, baarma, tutturacan! – fisirdemiş hırsızlar. – Çıkar körü.
– Ee, çatıyı çözeyim mi? – genä baarmış dam içindän Todur.
– Nicä olursa, sade çıkar, – üfkelenmiş önderci, – neredän bulduk esapsız meçikliyi. Ortalı kaldırdı, tutturacek bizi.
Son-sonunda o çıkarmış öküzü dä haydutlar götürmüşlär daaya, kesip, soymuşlar, yaanıyı payetmişlär. Cüceyä düşmüş bir parça kara ceer hem mayası. Haydutlar da, alıp paylarını, daalışmışlar. Cüceyi dä unutmuşlar. Todur gitmiş Suuk pınarına, yarmış mayayı da, girip içinä, uyuklamış.
Geca yarısı uuramış onun üstünä aaç yabanı da yutmuş mayayı Todurlan bilä Cücä uyanmış – doz-dolay karannık, annayamêêr, neredä bulunêr. Annamış, ki ya köpek, ya canavar yuttu onu. Adım-adım gezeräk yabanının şkembesinda, etişmiş onun buazına, bakmış dışarı. Dışarda üülenmiş. Yabanı hızlı gidärmiş yamaçta koyun sürüsünä dooru,

çobannar uyuyarmışlar. Yabanı kuzuyu may-may tutaceymış, ama Cücä baarmış:

– Kalk çoban, kalk olan! Yabanı paralayacek kuzunu!

Çobannar uyanmışlar, hıştırmışlar köpekleri – canavar gücülä kurtulmuş. Sinip sırgannık içindä, kollayarmış tavşamı. Açan tavşam yaklaşmış, Todur genä baarmış:

– Kaç, göçen, tıı buradan, zerä kalacan derişiz.

Tavşam, atlayıp, yolcaazdan bir tarafa yokoluvermiş koraylar içinä.

– Kim gezer benim içimdä da korkudêr benim imeelik mancamı? – baarmış canavar.

– Bän, Cücä Todur, – demiş o.

– Sän ne isteersin bendän?

– İsteerim götürärsin beni anama-bobama, – demiş Todur.

– Onnar neredä?

– Te o yakın küüceezdä yaşêêrlar.

Yok näpsın canavar, kıstırêr kuyruununu da, yortarak, kaçêr küüyä dooru. Etişincä dädunun evinä, yabanı durmuş, girämääzmiş aula, neçinki dädu doorutmuş örmä aulu, brakmış sadece iki geçik, oralara da kement koymuş tavşamnar tutulsun deyni. Todur genä baarmış yabanının aazından dişleri arasından:

– Te bu geçiktän gir, – demiş Todur yabanıya.

– Korkerım, burada tuzak var, tutularım, – demiş canavar.

– Korkma, sok enikunu kafanı alkaya da sıyırılacan içänna, – demiş Todur.

Yabanı sokunca kafasını alkaya, ilmek sıkılmış.

– Kolver beni dışarı, bän sana yardım edecäm, – deer Todur da, atlayıp yabanının aazından, bir çaarış-baarış kaldırêr:

– Baka-a, mamo-o-o... Geliniz da öldürünüz yabanıyı da onun derisindän bana kojucak diktirecez.

Dädu kapêr nacaa, babu suacıyı da öldürerlär yabanıyı. Derisini tuluma soymuşlar da dädu onu tuzlamış, bir çatal pardıya germiş kurusun.

– Nasıl yaşeersınız burada? – sormuş Cücä, bıyıklarını kıvradarak.

– Pek islää, – deer ihtärlar, – özledik seni, bekleeriz.

Babu o deridän dikmiş ooluna bir kürkçääz hem bir çift tä meşinçik. Sora kalmış taa deri. Kalanından da yapmış babu bir dä güüslücäk, olsunmuş hem kış için hem güz-ilkyaz için. Babuylan da däduya birär çift terlik çıkmış. Tä ölü tülü yabanı derisindän sıcak terliceklär olmuş da şindi da onnarı hep taşıyarmışlar.

Haydut Çöşmesi, Kirez gölü, Suuk Pınar, Geçit Köprüsü – bölä adlarlan erlär, olmalı, varmış orada, neredä yaşamış gagauzlar Basarabiyada, Bucak kırlarına geçmektän ileri

kızıl – краснопірка (*укр.*), красноперка (*рос.*)
kanat – плітка (*укр.*), плотва (*рос.*)
süzmä – невід (*укр.*), невод (*рос.*)

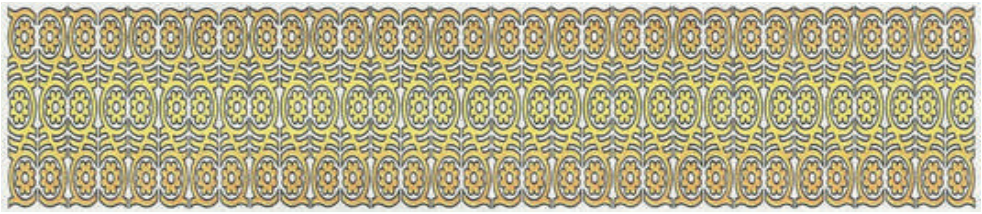

Halk türküleri

Halk türküleri, nicä da başka halk yaratmaları, gösterer oguzların derin evellerdä yaşamalarını, onnarın sıralarını hem adetlerini, onnarın arifliini hem çalışkannıını, onnarın şerametliini hem zengin ruhunu, angılarını dedelerimiz binnärlän yılların arasından, kaybetmeyip, unutmayıp, daatmayıp, getirmişlär büünkü günä. Şindi bizim dä borcumuz gelecek zamannarın, asirlerin önündä, koruyup, geçirmää zamanın şindiki zorluklarından, hiç bişeycik kaybetmeyip bu sarsık yollarda, etiştirmää bu zenginnii bizim uşaklarımıza, bizim torunnarımıza (unukalarımıza), gelän evlat boylarına. Çünkü halk türkülerindä, nicä bir büülü aynada, görüner oguzların bütün yaşaması. Oguz dedelerimiz türküylän geçirärmişlar düünneri, yortuları, sevinmelikleri. Kahırlı, darsık türkülärlän, aalamaklarlan karşılayarmışlar kahırları, zorlukları hem belaları. Türküylän halkımız canını iilendirärmiş, çalışarmış vakıdını, yaşamasını kolaylatmaa, ilinnetmää. Çünkü aar, zor vakıtta adama deyni türkü nicä balzam üreenä, can yarasına deyni – bir hızlı bitiştirän ilaç.

Adamın işleri ii gidärkän, o çalêr sevda, gözellik, serbestlik hem başka yaşamak olayları için türküleri. Çalêr şen türküleri. Ama açan kapusuna geler zor vakıtlar, bela, kahır – o ilinneder üreeni darsık türkülärlän, angıları, nicä iç yaayı, sarêrlar onun üreeni, yısıdêrlar, uslandırêrlar, unutturêrlar o acıyı da adam taa ilin geçirer bu belaları.

Halk türkülerin laflarına peet deniler. Onnar pek uygun hem artistik. Onnarın melodiyaları da pek gözal. Halk türkülerin var çok çeşidi: sevda türküleri, gençlik türküleri, maanilär, şakalı türkülär, adet türküleri (sıra türküleri), şen türkülär, darsık türkülär, cenk türküleri... Gagauzlar şindi dä kendi kefinä görä hem bir yortu, sıra, adet geçirärkän çalêr halkımızın evelki türkülerini.

Türkü – herbir adamın ii yolcusu. Çünkü ii yolcuylan – yol da taa kısa görüner hem yol zorlukları taa ilin geçer, kär kimär kerä hiç denämeersin dä onnan. Dostlaşın türküylän. Ko türkü herkerä olsun sizinnän.

HAY DINI, DINI

Hay dini, dini, dönelim,
Dönelim, dönelim,
Dönüp, dönüp çökelim,
Çökelim, çökelim.
Hay dini, dini, içelim,
Içelim, içelim,

Içip tä biçelim,
Biçelim, biçelim.
Hay dini, dini, seçelim.
Seçelim, seçelim,
Seçip da sevelim,
Sevelim, sevelim.
Hay dini, dini, çalalım,
Çalalım, çalalım
Çalıp da oynalım,
Oynalım, oynalım.

Din türküleri

GÖKTÄ BOBA PADİŞAA

Göktä Boba, Padişaa,
Hepsi ondan da aşaa.
Onun duaları taman,
Lääzım tutmaa herzaman.
Baaşla bizä tuz-ekmek,
O bizä – paalı imek.
Baaşla bizä tuz, ekmek,
O bizä – hazır imek.
Baaşla tarlaya yaamur.
Tarlalar olsun çamur.
Tarlalar çamur olcek.
Teknelär amur dolcek.
Teknelär amur dolcek.
Cümnä kuşlar tok olcek.
Göktä Boba, Padişaa,
Hepsi ondan da aşaa.
Onun dualamı taman,
Lääzım tutmaa herzaman.

SVETİ PETRİ RAYDA

Sveti Petri yalvarêr:
”Ver Panayıcim anatarları
Varayım, açayım ray kapularını”.
Vermiş Panayıya anatarları,
Varmış, açmış ray kapuları.
Zenginnär otururmuş altın stollarda.
Altın stollarda gümüş önündä.
Fakirlär otururmuş tripezniklerdä,
İyip içeerlar, gülüp sölerlär.
Zenginnär deerlär fukaaralara:
”Verelim sizä gümüştän altın,
Siz da verin bizä imäklän içmäk”.

VANÇO

Hay Vanço, Vanço,
Biricik İvanço!
Vançoyu mamusu
Giydirdi düzdü,
Pindirdi atına,
Yolladı Vançuyu
Popazsız küyä,
Mezarsız erä,
Tecilsiz erä,
Kurtulsun ölümdän.
Vançuyu karşladı
Arhangel Mihayıl:
– Hay Vanço, Vanço,
Nereyi gidersin?
– Bän giderim
Popazsız küyä –
Bıktım onnara,
Ecelsiz taa ii.
– Dön geeri, Vanço,
Bän alırım her erdä.
– Dönmeycäm,
dönmeycäm,
dönmeycäm!
Seni seslämeycäm!
Sän dä yalancı,
Hojaz da yalancı.

Evcimannık türküleri

(Konuş, şennik hem masa türküleri)

ÇEKİRGÄ

Çekirgeyi nalladım,
Stambola da yolladım;
Beş para verdim elinä –
Tuz-sabun alsın gelinä.
Tuz-sabun almamış gelinä
Bir lülä almış kendinä.
Ha, çekirgä, çekirgä,
Almış lülä kendinä.

OLANNAR

Yalpuda olannar ot biçär,
Olannar ot biçär.
Çalımda, dolayda kız seçär

Dolayda kız seçär,
Tankuyu bu gecä kaptılar,
Bir kız kaptılar,
Tezicik onu attılar,
Taligaya attılar.
Sabaalen evä geldilär,
Evä geldilär.
Hadi, mari gelin, in erä,
Ha, in, dedilär.
Vay, valele, bacacıım!
Bacaam acıyêr!
Brakın beni, anacıım,
Bacaam acıyêr!
Çıkarınız tekerlää.
Çıkar ettilär.
– Hadi, mari, şindi in erä,
– Ha, in, dedilär.
– Vay, valele, vay belim!
Hem da bir elim!
Açan islää baktılar,
O diilmiş gelin.
O bir kara babuymuş.
Altmış yaşında.
Ne bir dişçäz aazında,
Ne saç başında...

CÜMBÜŞLÜ MAANÄ

Koca karı, koca, karı.
Sattı bana ihtär kazı.
Edi kişi odun yarêr,
Sekiz kişi ateş edêr.
Üç gün oldu kaynadêrım
Çıkarıp ta oynadêrım.
Edi kila darı imiş,
Hepsindän da dadı gelmiş.
Üç gün oldu kaynadêrım
Çıkarıp ta oynadêrım.
Babu kazı şu yoklêêr,
Kaz sa çıkmış da otlêêr.
Üç gün oldu kaynadêrım,
Çıkarıp ta oynadêrım.
Gümüş fışkan kestirdim,
Babuyu da küstürdüm.
Helal ikramım sana.
Kukurigu horozçuum,

Nasıl yaptın kaybeldin?
Erken kalkıp ötärdin.
Bir maaleyä etärdin.
Taukların kocasıydın,
Piliçlerin bobasıydın,
Ördeklerin kumisiydin,
Pipilerin nunasıydın.
Kazların senselesiydin.
Senselä, da senselä,
Urdular şu ensenä.

OGLAN

Oglan, Oglan, kalk gidelim,
Oglan, Oglan, kalk gidelim.
Çayırda, bayırda koyun güdelim,
Ne gözäl Oglan, yalabık çoban.
Oglanın sopası – ceviz kökündän,
Oglanın sopası – ceviz kökündän,
Yanına yaklaşılmaz köpek sesindän.
Ne gözäl Oglan, yalabık çoban.
Oglanın evcezi sarı samandan,
Oglanın evcezi sarı samandan,
İçinä da girilmäz toz-dumandan,
Ne gözäl Oglan, yalabık çoban.
Oglan, Oglan, boynuma dolan,
Oglan, Oglan, boynuma dolan,
Kolum yastık, saçım yorgan,
Ne gözäl Oglan, yalabık çoban.

TUDORKİ

– Tudorki, mari, Tudorki,
Ne gözäl da boyun var.
– Benim da boyum pek gözäl.
Kırda daaya da pek benzär.
Aman, mari, Tudorki,
Ne gözäl da kafan var.
Benim da gözäl pek kafam,
Başçedä kabaa pek benzär.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne gözäl da kaşın var.
Kaşlarım benim pek gözäl.
Kara gaytana pek benzär.
Aman, mari, Tudorki,
Ne gözäl da gözün var.

Benim da gözlerim pek gözäl,
Kırda güvenä pek benzär.
– Aman, mari,Tudorki,
Ne gözäl da burnun var.
Benim da burnum pek gözäl,
Kuyuda kartofiya pek benzär.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne gözäl da dudaan var.
Benim da dudacıklarım pek gözäl,
Kirezä pek benzeerlär.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne kıvrak ta kolların var.
Benim kollarım pek kıvrak,
Benim kollarım sopaya benzär.
Aman, mari, Tudorki,
Ne kıvrak ta ayakların var.
Benim ayaklarım pek kıvrak,
Boyndrukta zevleyä pek benzär.

Yavkluluk hem evlilik türküleri

* * *

Geldi, male, bir ursuz
Bir ursuz, bir kart ursuz.
Hem çirkin, hem kusurlu,
Cepleri para dolu.
Anam-bobam düşündü.
Beni vermää düşündü.
Verselär da gitmeycäm,
Eski yarim bekleycäm.
Eski yarim sevdası,
Üreciimin faydası.
Pek gözäl hem balaban
Ayırdacek anadan.
Aldı ursuz üzüümü,
Kör olaydı gün görmäz,
Bän istärim, o vermäz,
Bilsäm, ona gideceymi.
Astırırım kendiceymi.
Payacanın ipindä,
Çibriţanın dalında.

* * *

Hay bir iki, bir iki.
Benim yarim var iki:

Biri saldat – bekleycäm,
Biri çirkin – istemäm!
Saldat olan gelecek,
Çirkin olan ölecek.
Saldat olan gelmedi,
Çirkin olan ölmedi!
Näbayım?!

* * *

Keremettän su damnar,
su damnar.
Hay, duvardan kız bakar,
kız bakar.
Bir kız bizä adarlar,
adarlar.
O kız bizä çokmudur,
çokmudur.
Küyümüzdä yokmudur,
yokmudur.

YARİM GELDİ, GİDECÄM!

İlkyaz olêr, akan sular bulanêr,
İlkyaz olêr, akan sular bulanêr.
Kız oturmuş sundurmanın başında,
Gün da urmuş küpesinin taşına.
Daldan incä fidan gibi boyu var.
Baldan tatlı, şeker gibi lafı var.
Henez basmış ondört-onbeş yaşına,
Dünürcülär toplaşmışlar başına.
Anası dedi: “Çiizi yoktur, veremäm!”
Boba dedi: “Kız küçüktür, kıyamam!”
Kız sa dedi: “Yarim geldi, beklemäm”.
Kız sa dedi: “Yarim geldi, gidecäm”.

Dünürcülük türküsü

* * *

Kız oturmuş sundurmanın başına,
Henez basmış ondört-onbeş yaşına.
Ne da gelmiş zavalının başına:
Gün da urmuş küpesinin taşına.
Dünürcülär gelmiş onun başına.
Suya gider – bir incecik yolu var,
Sudan geler – bir incecik sesi var;
Başçadakı fidan gibi boyu var,

Duvardan kireç gibi teni var.
Baldan tatlı, şeker gibi lafı var.
Anası dedi – çiizi yoktur, veremäm.
Bobası dedi – kız küçüktür, kıyamam.
Kız demiş: “Yarim geldi, beklemäm”.

Üüsüzlük türküleri

ÜÜSÜZ ECELİ

Zaharinin başçası dolu,
Dolu, duşmannan dolu,
Üüsüzü da tuttular,
Sincirlerä baaladılar,
Hem şamarlan şamarladılar.
Düüdülär hem kabaatsız.
Onu suda verdilär.
Daavacı dedi üüsüzä:
– Sän, üüsüzüm, ne günää yaptın
Da seni burayı getirdilär?
Üüsüz cuvap verämedi,
Doldu yaşlan gözleri.
Üüsüzü yok kim acısın,
Üüsüzü kabaatsız kapadılar.
Beş yıl oldu çürüyer
Karannıkta kapanda.
Taş olup da dayanêr
Er olup da geçirêr.

GENÇ OLDUM

Bän da, male, genç oldum,
Gençliimdän taa üüzüz kaldım.
Saçımı tarayıp gezmedim,
Sevdiim rubayı giymedim,
İstediim alaya çıkmadım,
İstediim sokaktan geçmedim...
Istämediim erdän geçirttilär,
Bir filcan zihir içirttilär.
Alıp başımı gidecäm.
İncelip tä ölecäm.
Yanmêêrım, male, öleceemä,
Yanêrım, male, gençliceymä.
Başçada güllär açtı, male, elli,
Analı-bobalı olan, male, belli;
Arpa, booday, male, biçilir,
Üüsüz olan, male, seçilir.

GENÇECİK OLDUM

Gençecik oldum – gezämedim,
İstedii erlerä gidämedim,
Sevdii rubamı giiyämedim.
Al top başıma koyamadım –
Sevdii yavkluma verämedim.
İlk anam lift daktı –
Beni baktı.
İkinci anam lift dakmadı –
Beni pek güç baktı.
Gümüş bleziceklermi koymadım,
Gençliciimä doymadım.
Sedefçiklermi sayamadım.
Anamın laflarına doyamadım.
Göktä yıldız sayılmêêr,
Anaya-bobaya doyulmêêr.
Çayırlar, bayırlar biçiler
Analı olannar seçiler.
Çayırlar, bayırlar biçilmeer
Üüsüz olannar seçilmeer.
Hey, ettim, o yoldan geçtim,
Bir filcan zihir içtim.
Kalkmaz döşeklerä düştüm.
Eer bän bu döşekleri çürüdürseydim.
Yazıktır benim gençliimä.
Erlär uyuêr – bän uyanık.
Yarim yavklu olêr – bän yanık.
Ah, mali, mali.
Çıkarın beni dışarı.
Ondan sora da öleyim.

Kalendar adetlerinnän baalı türkülär

KOLADA TÜRKÜSÜ

Hêy, hêy!
Traka, traka evinä,
Bu avşam geldik sizä,
Sevinmäk getirelim,
Gözäl laflan söleyelim:
Kısmet olsun hepsinä,
Hem senin dä evinä!
Hêy, hêy!
Kalkmış evellär Stuän,
Atını çaarmış: ,,Duman!”
O pinip çıkmış kıra,

Da bakmış: toprak kara.
Dönmüş evä, toom almış,
O kırı ekmää varmış,
hem ekärmiş,
hem dä deyärmiş:
Booday, booday, boodaycıım,
Büü üsek sazlık gibi,
Sık ta büü fırça gibi,
Göktän gelsin yaamurlar,
Gür olsun bereketlär!
Şindi baarın, çocuklar,
Gümbürdesin dolaylar!
Hêy, hêy!
Aftada gitmiş bakmaa,
Başladı mı kır büümää:
Başaklarmış kuş kadar,
Ekin boyu saz kadar!
Bir başak salt falamış –
Avucu tenä dolmuş!
Genä baarın, çocuklar,
Gümbürdesin dolaylar!
Hêy, hêy!
Karılar elek çalkêêr,
Pak unnar gözäl akêr.
Kabarêr tä hamurlar,
Yazılar ne kolaçlar,
Fırınnara atılêr,
Kızarık çıkarılêr.
Burada biz taa çalırız,
Ama geç yolda kalırız…
Tä bitki lafı söläriz,
Hepsinä dä çok istäriz:
Eviniz gercik olsun,
Sofranız dolu olsun,
Eşil pelin saçakta –
Kalınız saalıcakta!
Verin, verin kolacı,
Öküzlär kırêr aacı!
Hêy, hêy!

LAZARİ TÜRKÜSÜ

Uçtum, gittim, dala kondum,
Lazari, Lazari,
Dal bana emiş verdi,

Lazari, Lazari,
Bän emişi gökä verdim,
Lazari, Lazari,
Gök bana yaamur verdi,
Lazari, Lazari,
Bän yaamuru erä verdim,
Lazari, Lazari,
Er bana çimen verdi,
Lazari, Lazari,
Bän çimeni koyuna verdim,
Lazari, Lazari,
Koyun bana kuzu verdi,
Lazari, Lazari,
Bän kuzuyu devä verdim,
Lazari, Lazari,
Dev bana katır verdi,
Lazari, Lazari.
Pindim gittim kara suya,
Lazari, Lazari,
Kara suda kannar akêr,
Lazari, Lazari,
İki dilber durmuş bakêr,
Lazari, Lazari,
Biri küçük, biri büük,
Lazari, Lazari.
Büücüüzünü bıçakladım,
Lazari, Lazari,
Küçücüünü nacakladım,
Lazari, Lazari.

Literatura termini ***balada*** geler italyan dilindän (*balare* – oyun, oynamaa). Evel eski zamannarda bu bir şiirmiş, angısında varmış süjet, demäk belliymiş kahraman, personajlar, yaratmanın varmış başlantısı, ilerlemesi, kulminaţiyası hem çözüntüsü. Baladalar dayma gösterirmişlär bir ya birkaç ayırı oluş, razgeliş. Çoyu baladaların çeketmesi olur başlasınnar istoriyalınnar istoriyalı, haliz geçmiş işlerdän.
Baladalarda var türlü fantastikalı annatmalar.
Gagauz literaturasında ayırı baladalar yazılmadı, ama balada elemenleri var kimi gagauz yazılarında da.
Baladalar var:
1) Bibliya temalarına;
2) masal motivlerinnän;
3) evcimannık temalarına baladalar;
4) acı gerçeklär için.

Usta Manoli

(moldovan halk baladası)

Arceş boyunda,
Gözäl boyunda
Negru-voda
hem on kafadarı:
Dokuz büük usta,
Kalfa, duvarcı.
Manol onuncu.
O da taa üstün.
Hepsi tä gider,
Ayırmaa isteer
Manastır eri,
Bir anmak eri.
Ölä gidärkän
Görerlär birdän
Bir genç çobancık,
Käämil çırtmacı.
Nicä dä görer,
Vodê ona deer:
“Käämil çobancık,
Gözäl çırtmacı!
Arceş boyunda
Koyun otlattın,
Arceştän aşaa
Sürü haydadın…
Görmedin mi sän,
Sürü gezdirän,
Brakma bir duvar,
Bitmedik duvar,
Gözäl bir erdä,
Uygun bir erdä?”
“Neçin? Kär gördüm,
Neredä gezdim,
Bir brakma duvar,
Bitmedik duvar;
Köpeklär görär,
Ona hız gidär,
Boşuna salar,
“Ölümä salar…”
Vodê tä sesleer,
Birdän seviner,
Yolu da alêr,
Duvara yollanêr
Dokuz ustaylan,
Manollan da on.
……
“Hey, siz ustalar,
Kalfa, duvarcılar,
Tez-tez tutturun,
Işä tutunun.
Bana kaldırın
Hem ustalayın
Üüsek manastır.
Başka ne yoktur!
…….
Ama olmarsa,
Needim çıkmarsa,
Sizi ezecäm,
Duvar dizecäm!”
Ustalar alêr,
Iplär uzadêr.
Erleri ölçer,
Temellik seçer
Hem dä hep işleer,
Duvar çekeder…
Ama ne kalkêr,
Gecä yıkılêr!
Manol tä durêr.
Işä tutunmêêr.
Geceyä yatêr –
Biş düş o görer.
Sora annadêr:
“Bän bir düş gördüm,
Açan dinnendim:
Bana yukardan
Bir ses ansızdan
Birkaç laf dedi.
Bölä söledi:
Ne işlenecek,
Gecä düşecek,
Eer koymarsaydın,
Eer tutmarsaydın
Duvar içinä,
Taşlar dizinä
Ilk ani gelir,
Imää getirir,
Karının biri,
Gözelin biri.

……
Erken sabaada
Manol uykudan
Uyandı birdän,
Kalktı erindän,
Skeleyä pindi,
Ordan gözetti,
Yola da baktı –
Gördü karartı.
Vay, da ne gördü?
Ürää ürkündü:
Onun gelini
Burayı gelir,
Onun gelini,
Kırın gözeli!
Tä o yaklaşêr,
Imää taşıyêr!
Gördükçä onu,
Ürää Manolun
Ah, kopêr heptän:
“Allah, bu nedän
Bana bir ceza –
Ölüm oncaaza?”
Dizçä o çöker,
Aalayarak ta deer:
“Ver, Allahım, yaamur,
Olsun büük çamur,
Şişsin derelär,
Kalksın büük sellär,
O gelämesin,
Etişämesin!
Aşaada kalsın,
Geeri da kaçsın!”
Allaa acıdı,
Yaamur yolladı,
Şişti derelär,
Kalktı büük sellär…
Ama nicä dä.
Gelini hep tä
Geri hiç dönmeer,
Ileri geler,
Taa da yaklaşêr,
Imää taşıyêr.
“Allah, bu nedän
Ceza neçindän?”
Genä diz çöker
Da duva eder:
“Ver, Allah, lüzgär,
Her yandan esär,
Aaçları kırsın,
Erä yattırsın,
Bayır devirsin,
Onu çevirsin,
O gelämesin,
Etişämesin,
Aşaada kalsın,
Da geeri kaçsın!”
Allaa acıdı,
Boran yolladı –
Her yandan eser,
Toprak titirer,
Aaçlar büküler,
Erä döşener,
Bayır devriler…
Ama nicä dä,
Ankası hep tä
Geeri hiç dönmeer,
Ileri geler,
Taa da yaklaşêr,
Imää taşıyêr –
Büük kahır geler,
Tä o etişer!
O büük ustalar,
Kalfa taşçılar
Çok şennendilär,
Açan gördülär.
Manol sa – kahır,
Gelini alır,
Kucak kaldırır,
Skeleyä çıkar,
Duvara koyar,
Şakacık sölär,
Yanaanı öpär:
“Dur sän, karıcıım,
Korkma, sevdacıım,
Seni bir duvar
Dizelim, ne var?”
Anka inanmêêr,

Da şakalaşêêr;
Manol sa kara,
Kahırdan yara.
Ama tutunêr,
Duvar kaldırêr,
Düşü tamamnêêr.
Duvar üseler,
Gelini dizer
Topucaklarına,
Baldırcaklarına,
Dizçezlerinä,
Kemiceklerinä…
Anka, zavalı,
Görüp, ki aslı,
Gülmeer hiç şindän,
Deer salt güüsündän:
“Manole, Manole,
Usta sän Manole,
Bitir şakanı,
Acı Ankanı,
Manole, Manole,
Usta sän, Manole,
Pek sıkêr duvar,
Güüdemi kırar!”
Manol salt susêr,
Duvar kaldırêr;
Duvar üseler,
Gelini dizer…
“Manole, Manole,
Usta sän Manole,
Pek sıkêr duvar,
Güüdemi kırar!”
Manol sa, deli,
Dizer ileri…
Duvar üseler,
Gelini dizer
Dudacıklarına,
Kafacıına.
Anka diziler,
Hiç ta görünmeer…
Salt işidiler –
Sesçeezi geler
Duvar içindän,
Bitki sözündän:
“Manole, Manole,
Usta sän, Manole,
Duvar pek sıkêr,
Canım tä çıkêr!”
……..
Hazır manastır,
Negru tä bakır:
“Siz büük ustalar,
On duvarcılar,
Söleyin dooru,
Var bendä soruş:
“Yapırsınız mı
Başka manastır,
Bundan gözeli,
Dünnä özeli?”
“Mutlak, yapırız
Taa manastırı,
Çok taa aydınnı,
Hem dä çok şannı!”
Vodê sesledi,
Düşünmää etti,
Sora da çetin
Verdi bir izin:
“Skeleyi bozmaa,
Merdveni almaa,
O on ustalar
Orda kalsınnar
Da çürüsünnär
Üsek örtüdä,
Başka manastır
Düzämesinnär…!”
Da bu ustalar
Şindi näpsınnar?
Manol düşündü,
Fikir düşürdü:
Kanat yapsınnar,
Erä uçsunnar.
Ama uçtukça,
Erä düştükçä
Bir biri ölär,
Canını verär.
Manol sa ama
Hazırkan uçmaa,
Tä işidiler,
Duvarlan geler

Bir buunuk sesçääz,
Bir sunuk sözçääz:
“Manole, Manole,
Usta sän, Manole,
Duvar pek sıkêr,
Canım da çıkêr!”
Nicä işider,
Manol kaybeler,
Gözleri tunêr,
Dünnä kapanêr,
Bulutlar kopêr,
O da tä, atlêêr!
O üseklerdän,
O örtülerdän,
Ölü dä düşer…
Hem nicä düşer
Bir çöşmä sızêr,
Göz yaşı sızêr…

Çevirilmä yaratmalar

İisus Hristozun vaatizlii

Açan İisus Hristos tamannamış 30 yaşını, o gelmiş İordan deresinä, nända Ay İoan vaatiz edärmiş insanı, da istemiş, ki onu da vaatiz etsin. Ozaman Ay İoan demiş ona: “Bän lääzım vaatiz olayım Sendä, Sän sä geldin, bän vaatiz edeyim?” Ama İisus cuvap vermiş: “Brak, zerä şindi ölä düşer, sän vaatiz edäsin beni!” Da girmiş su içinä vaatiz olmaa. Ozaman göktä peyda olmuş bir büük şafk da Allahın ruhu inmiş onun başı üstünä bir guguş gibi. Da işidilmiş bir ses göktän: “Buydur benim sevgili oolum, angısını istedim. Bunu siz sesleyäysiniz!”

Vaatiz olduktan sora Hristos gitmiş bir çöllü erä, nända horuç tutmuş hem duva etmiş 40 gün. Bundan sora yollanmış gezmää kasabadan kasabaya, küüydän da küüyä da üüretmää insanı ne yapsınnar, ki kazansınnar sevgi Allahın tarafından.

İisusun yanına toplanmış adamnar, angıları üürenärmişlär ondan. Onnara deyärmişlär apostollar. Onnar onikiymiş: Ay Petri, Ay Pavel, Ay İosif, Ay İakov, Ay İoan...

İisusun Paskellä sofrası

Avşam üstü Saabi dä geldi öbür üürenicilärlän da gittilär o evä, nända hazırdı o sofra.

Sofraya oturacaandan ileri Saabi İisus Hristos yıkadı kendi üürenicilerin ayaklarını. Bununnan O Verdi onnara örnek usluluk için, ki üüseklenmesinnär hem saymasınnar kendilerini başkasından taa üstün. Sora dedi: “Bän yıkadım sizin ayaklarınızı, sizin Saabiniz hem Üürediciniz, bölä siz dä borçluysunuz biri-birinizin ayaklarını yıkasınnar!”.

Ayak yıkamasından sora oturdular sofraya. Kurtarıcı dedi onnara ozaman, ani o istedi isin onnarlan ziet çekmektän ileri.

Sora, alıp elinä ekmää, iisözledi onu, deyip: “Alın, iyin, bu benim güüdämdir, angısı sizin için kırılêr, ki baaşlansın günääläriniz”.

Sora, alıp filcanı şaraplan, dedi: “Için bundan hepsiniz, bu benim kanımdır, eni kanunun, angısı sizin için hem çoyu için döküler, ki günäälärınız baaşlansın”.

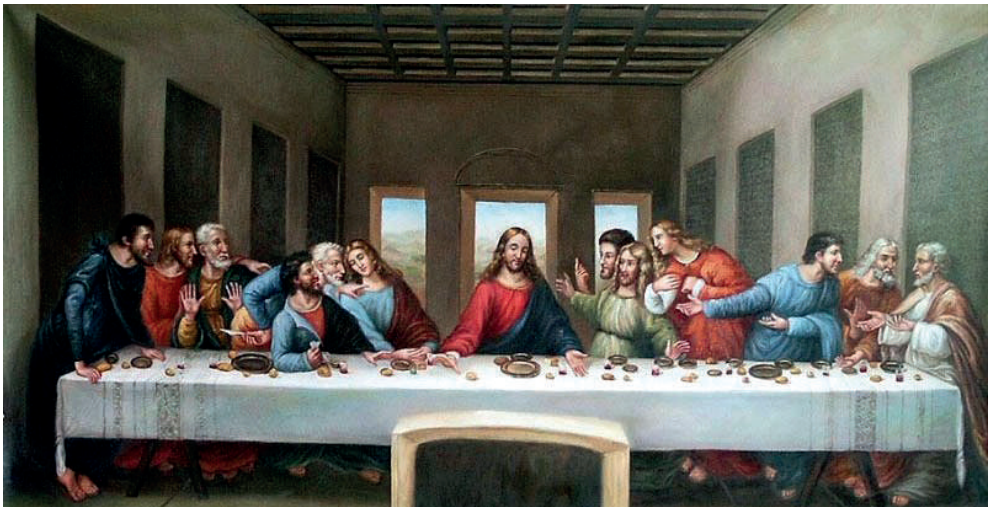

”Taynalı avşamı”, Leonardo da Vinçi, 1495–1497 yıllar.
”Тайна вечеря”, Леонардо да Вінчі, 1495–1497 рр.

Sofrada Kurtarıcı söledi üürenicilerinä, ani kär bu gecä, onnarın birisi satacek Onu fariseylerä. Üürenicilär, şaşıp, baktılar biri birinä, İoan da, angısı oturardı Saabinin yanında, sordu Ona, kimdir o. “Angısına bän uzadacam ekmeemi, o da banacek benim çinimä, oydur”, – cuvap verdi İisus.

Kurtarıcı uzattı ekmeeni İudaya, bu da banarak İisusun çinisindän, sordu: “Diilim mi bän o, Üüredici?” Kurtarıcı ona cuvap verdi: “Sänsin, hem ne isteersin yapmaa, yap taa tez!”

Sofra bitip, Kurtarıcı gitti üürenicilerinnän barabar, ama İuda gitti fariseylerä para kabletsin da alsın askercileri tutmaa İisus Hristosu.

Getsiman basçasında

Da gitti İisus üürencilerinnän bir başçaya İerusalimin kenarında, adı Getsimani. O bulunardı Maslin bayırın eteklerindä.

Gidärkän o başçaya İisus dediydi üürenicilerinä, ani kär o gecä onnar hepsi brakaceklar Onu. Apostol Petri ama dedi: “Saabi, bän Seni brakmaycam, makar bileyim, ani ölürüm Seninnän!”

İisus dedi ozaman ona, ani kär o gecä o üç kerä atılacek Ondan, horoz ötmedään taa.

Etişip o başçaya, Kurtarıcı braktı “rencilerini” girmektä duva etsinnär. Apostol Petri hem İoan barabar İakovlan gittilär başçanın içinä. Onnarı O braktı bir sapa erdä, deyip: “Kalın burada, gözledin hem duva edin!”

Sora Kurtarıcı uzaklandı onnardan, düştü üzünnän erä da duva etti: “Bobam, varsa kolay, geçsin bu filcan bendän, ama diil nicä bän isteerim, ama nicä Sän isteersin!”. Filcan O deyärdi zietlerinä hem ölümünä.

Duvasını bitirdiynän, İisus döndü o üç üürenicisinä, angılarını buldu uyuyarak, azarladı onnarı, ani beklämedilär Onu.

Getsiman basçası. Гетсиманський сад

Sora gitti da genä duva etti Allaha. Da genä döndü üürenicilerinä da genä buldu onnarı uyuyarak. Bu sıra uyandırmadı onnarı, ama gitti duva etmää üçüncü kerä. Bu kerä Onun duvası olmuştu ölä kızgın, ani onun annısında ter damnaları kana dönmüştülär, da akardılar erä. Bu duvadan sora O pek yufkalandı. Bir ayoz indi göktän da cannandırdı Onu.

Bundan sora O gitti enidän o üç üürenicisinä da dedi: "Siz uyuyêêrsınız hem dinnenersiniz da bilmeersiniz, ani yaklaştı o saat, açan Adamın oolu verilecek günääkerlerin elinä!"

Da gidip başçanın tokatlarına doru barabar, buluştular öbürlerinnän dä. Taman ozaman İuda gelärmiş askercilärlän tutmaa Saabiyi Iisus Hristosu. İskariotlu İuda, angısı pek tamahmış paraya, annaşmış fariseylärlän, ani 30 gümüşä o verecek onnarın elinä İisusu. Askercilär dä demişti, ani alsınnar te onu, angısının yanaanı o öpecek.

Etişip başçaya, nända İuda bilärdi, ani olacek Hristos, onnar, hakına, karşı geldilär Hristoslan da İuda tez öptü onun yanaanı da dedi: "Sevin, Üüredicim!". Ama İisus cuvabını vermiş: "Ey ba dost, bir öpmäklän sän satmaa beni isteersin?". Sora danışıp askercilerä: "Kimi aarêrsınız?". Onnar dedilär: "Nazaretli İisusu aarêrız!"

– Bänim! – dedi onnara Kurtarıcı. – Bän herkereydim sizinnän templuda! Neçin almadınız ozaman da geldiniz gecä tutêrsınız beni, bir hırsızı gibi?

Askercilär korkudan erä düştülär üzlerinnän da durdular ölä bir parça vakıt ölülär gibi.

Kendilerinä geldiynän, Kurtarıcı genä sordu onnara, kimi aarêêrlar da onnar hep ölä cuvap ettilär.

– Demedim mi sizä, ani Bänim? Alın beni, ama bunnarı brakın gitsinnär!

Ozaman askercilär hızlandılar Kurtarıcının üstünä, ki tutsunnar onu. Apostol Petri hızlandı korusun Onu. O çıkardı kılıcını da kesti bir askercinin kulaanı. Kurtarıcı baardı ona bunun için, deyip:

– Petri, sok kılıcını kınasına. Kim kılıç kullanêr, o kılıçtan kendisi ölür. Sän inanmêêrsın mı, ani bän istesäm, duva ederim Bobama yollasın ayoz askerlerini, ki korusunnar beni? Ama ozaman tamamnanmayacek ne yazılı, ani ölä lääzım olsun.

Bundan sora Kurtarıcı aldı o askercinin kesik kulak parçasını da yapıştırdı erinä, alıştırıp onu taa erindä.

Askercilär baaladılar Saabi İisus Hristosu da kär o gecä götürdülär Onu arhiereyä.

Apostol Petri hem İoan gittilär askercilerin ardına arhiereyin evinädän, isteyip görmää, ne olacek onnarın Üüredicisinnän.

Kurtarıcının zietleri

İisus Pilatın önündä, M. Mukaçi, 1881 yıl.
Icyc перед Пилатом, M. Мукачі, 1881 р.

İisusun davalanması. Askercilär, açan getirdilär İisusu arhiereyä, bu sordu Ona üüretmekleri için. Saabi cuvap verdi:

– Bän lafettim insannan açık sinagogalarda hem templuda, nääni toplanırdık hepsimiz. Lafetmedim bişey saklıdan. Istärsän bilmää, nelär üürettim, sor te onnara, kim beni sesledi.

Ozaman bir askerci urdu Kurtarıcının üzünä, baarıp:

– Bölä mi sän cuvap edersin arhiereyä?

Ama kurtarıcı dedi:

– Dooru lafetmediysäm, göster, ama diilsä, neçin düüyersin beni?

Bu arhiereydän Saabi İisusu götürdülär başka arhiereyä, Kayafaya, davalasın Onu. Kayafa İisusun en büük duşmanıydır. O toplamıştı buncak farisey hem başka da duşmannarı, angıları türlü-türlü yalannarlan amazlarmışlar Kurtarıcıyı, ki ölümä kararlamaa Onu. Bölä birisi dedi, ani o işitmişmiş, nicä Kurtarıcı üünärmiş, ani O varmış nicä yıksın Allahın templusunu da üç günün içindä kursun onu enidän. Iisus dedi:

– Bän ölä demedim, ama dedim, ani yıksınnar kliseyi da bän üç günün içindä kaldıracam onu erinä!

Bu laflarlan Iisus annattı Kendi teni için, gösterip, ani eer evreylär öldürärsäydılar Onu, üçüncü günü O dirilecek.

Görüp, ani yok bir da aslı argument hem kabaat Kurtarıcıya karşı, Kayafa sordu Ona: "Diri Allahın adına, sölä, aslı sänmiysin Hristos, Allahın Oolu?

Kurtarıcı dedi:

– Dooru hem hakikatı deerim sizä: şindänsora göreceniz Adamın Oolunu oturarak Bobanın saa tarafında hem geleräk Gök bulutların üstündä!

Bu lafları işidip, Kayafa üfkelendi, fırladı erindän da paraladı rubalarını kendi üstündän. Sora baardı: "Taa ne göstermeklär lääzım. Tä işittiniz mi, nicä o gülmää alêr Allahın adını! Ne deyceniz, artık?

Bu soruşa hepsi fariseylär baardılar: "Kabaatlı o, ölüm düşer ona!"

Butakım zeetledilär İisusu perşembä gecesindän taa cumaa sabaalenadan da götürdülär o vilayetin başkanına Pontiy Pilata, ki o da kaaviletsin bu cezayı, Hristosa ölüm.

Pilat sesledi hepsini amazları İisusun üstünä, çıktı dışarı da dedi, ani o bulamêêr ona bir da kabaat. Ama Saabinin duşmannarı hep baarardılar, ani yalandırmış, ani o Allahın ooluymuş, ani o insanı bulandırarmış da lääzımmış ölsün.

Ama Pilat, annayıp, ani İisus diylmiş oralı, ama Galileyadanmış, yolladı Onu oradakı padişaa İrod cezalasın. İrod umutlanmış, ani Iisus yapacek onun önündä bir hayret, ama İisus bişey yapmadı, ne da dedi bir cuvap ona.

İrod üfkelendi da izin verdi gülüntü yapmaa İisusu – giydirsinnär Ona bir kırmızı gölmek (padişaa giyimi) da ölä yollasınnar geri Pilata.

Pilat genä demiş insannara, ani o bulamêêr kabaat bu adama da yok nasıl öldürsün onu. Ama fariseylär hem onnarın insannarı hepbir baarardılar, ani kabaatlı, ölüm ona. Da bölä birkaç kerä.

Yaklaşarmış ozaman Paskellä yortusu (bak Paskellä çoktankı bir eski yortuymuş iudeylerdä) da, adetä görä, Pilat baaşlarmış kabaatlı cezadan birisini, kimi insannar deyärmiş. Pilat, isteyip kurtarmaa İisusu ölüm cezasından hem sanıp, ani insanın canı acıyacek da deyecek İisusu baaşlasın, sordu: "Kimi baaşlayım? Hırsızı Varavayı mı osa İisusu mu?"

Ama insannar, angılarını hep hıstırardı fariseylär, baardılar: “İisusu kruçaya gersinnär!” hem dedilär, ani imperatora etişecek, ani o cezalamadı Rim imperiyasının duşmanını, angısı kendi isteer padişaa olmaa.

Pilat gördü zoru kayıl olsun İisusun kruçaya gerilmesinä. Ama dedi getirsinnär ona bir kap suylan da yıkayıp ellerini, dedi: “Bän kabaatlı diilim bu dooru adamım kanı için”.

İuda, işidip, ani İisus ölüm cezasına kararladılar, pek pişman olmuş kendi yaptıın için. O gitti arhiereyä, verdi geeri o 30 gümüşü hem dedi: “Bän yanıldım, ani sattım kabaatsız kanı”. Arhierey ama ona: “E, bizim ne zorumuz? Sän kendin esabını yapırsın!” da attı o 30 gümüşü geeri.

İuda genä sıbıttı o 30 gümüşü da gidip asıldı.

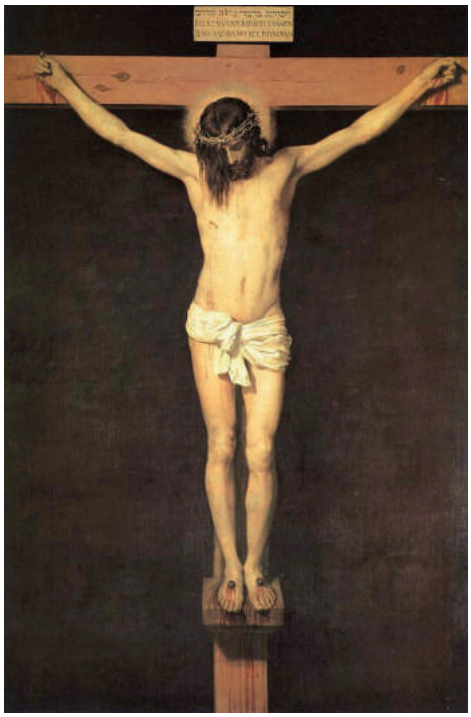

İisus Hristos kruçada gerili,
Diego Velaskes, 1631 yil.
Розп'яття Христа,
Дієго Веласкес, 1631 р.

Açan Pilat verdi İisusu iudeylerin elinä gersinnär Onu, onnar çekettilär mascara etmää Kurtarıcıyı, sora koydular arkasına bir büük hem aar odundan kruça, ki Kendisi taşısın onu ceza erinä, Golgofaya.

Etişip Golgofaya, verdilär Iisusa içsin şarap adetä görä. Ama O içmedi. Onu soyundurdular da gerdilär kruçaya, enser kakıp ellerinä hem ayaklarına. Iki tarafına da gerdilär iki cezalı hırsız. İisusun kruçasının yukarsında yazdılar: “Nazaretli İisus iudeylerin padişaası” (sade bukvaları “NİİP”). Fariseylär hep gülmää alardılar: “Sän, ani klisä yıkıp üç gundä onu düzersin, kurtarsana şindi kendi kendini!. Başkasını kurtarardın, kendini ama kurtaramêêrsın!”. “Nesoy Allaasın sän?” “İn kruçadan erä, görelim da inanalım”.

Saabi Iisus duva etti onnar için bölä: “Boba, prost et onnarı, zerä bilmeerlär, ne yapêrlar!”

Ölä bir saat altıda karannık çöktü bütün topraa da tuttu ölä saat dokuzadan. Ozaman İisus baardı pek seslän: “Allahım, neçin braktım beni? Bobam, senin ellerinä canımı vererim!”. Da öldü. Birdän dä bir tepremek sarsaladı bütün topraa, taşlar parça-parça oldular, klisenin dä katapitazması iki paya yarıldı. Bekçilär korktular da baardılar: “Bu adam dooru da ani Allahın Ooluydur!”

Avşamneen İisusun bir üürenicisi İosif gitti Pilata da istedi İisusun güüdesini gömsün. Pilat pek şaştı, ani İisus ölä tez ölmüş, da izin ver-

miş versinnär İisusun güüdesini. İosif indirdi güüdeyi kruçadan, sardı bir biyaz kefen bezinnän da gömdü onu taş mezara, üstünä da koydu bir aar taş. İisusun ölüsü hem gömülmesi oldu Cumaa günü. İkinci günü, Cumaaertesi, fariseylär gittilär Pilata da dedilär koysun bekçi İisusun mezarına, zerä onun üürenicileri varmış nicä alsınnar onun ölüsünü oradan da desinnär sora, ani o duumuş. Pilat koymuş bekçileri, fariseylär dä mühür mumunnan peçatlamışlar mezarı.

Hristozun dirilmesi

İisus Saabinin güüdesi durdu mezarda Cumaadan Cumaaertesi geceyädän Pazara karşı. Gecä yarısından sora Kurtarıcı dirildi da çıktı mezardan, hiç açmayıp üstündän taşı.

Kurtarıcının dirilmesindän sora oldu bir tepremäk da bir ayoz, inip Göktän, aktardı taşı mezardan. O ayoz benzärdi yıldırıma. Bekçilär titsindilär korkudan da erä düştülär üzlerinnän da kaldılar ölülär gibi. Kendilerinä geldiynän, onnar kaçmışlar kasabaya da sölärmişlär, ani Hristos dirildi. Ama fariseylär ödemişlär onnara para, ki yalan sölesinnär. Ama başkaları annamışlar, ani Iisus dirildi da hepsi biri-birinä deyärmişlär: “Hristos dirildi!” da cuvap edärmişlär: “Hakına dirildi!”

Ozamandan da kalmış bu danışmaklar. Hem ani Hristos dirilmiş haliz Pazar günü Paskelledä.

Runi yazıları

1. Eski oguz-türk literaturası

Runi yazıları

Türk halkların yazılı literaturaları çekederlär hep oguz dedelerimizin yazılı literaturası êlementlerindän (örneklerindän), angıları kalmışlar yazılı anmak taşlarında Orhon deresinin alçaklarında. Başka yazılı taşlar da bulunmuşlar Enisey deresinin alçaklarında. Selenga deresinin dä alçaklarında. Altay bayırların da içindä. Oguzların varmış ozamannar kendi yazı bukvaları – run yazıları.

Onnarlan yazarmışlar kısa tekstlär mezar taşlarında “ölmüşlerin hatırına, onnarın yaşaması için, yaptıkları için metetmek lafları hem şiirleri dä. O tekst yazılarını çizärmişlär, oyarmışlar taşın üzündä. Bölä tekstlerä deniler epitafiya, onnar en eski literatura yazılarıydılar. Oguz dedelerimiz yazmışlar onnarı taa VII-VIII-ci asirlerdä kimi kagannarın, hannarın hatırını, nicä Bilge-kagan için, Kül-Tegin için, Tonü-kuk için, Moyun-çur için h.b., angılarını var nicä saymaa oguz-türk dedelerimizin

en eski poêziyası. Onnardan annäärız dedelerimizin yaşaması için dä kimi haberleri.

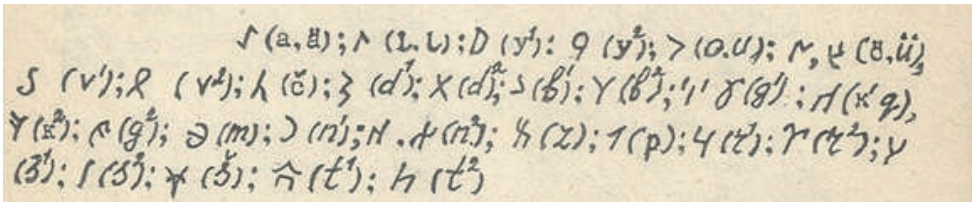

Biçkaç örnek tekst (uydurulu gagauzçaya):
" …yılda kaldırıldı (koyuldu trona) , açan bizim han- kullanardı ilimizi "tauk" yılında… Benim Eltemiş-hanım öldü, onun canı uçtu. Onun oolu, benim yabgum, kagan oldu.
…Kaganlaa oturdu. Onun oolları oldular (birisi) – tarduşların yabgusu ama (birisi) – tölislerin şadı. Benim hanım ili kullanardı.
…Saabi (çorbacı, han), hey, helal! O, bayır kurdu! O, sän "Benim halkım, yazık, bän razı olamadım".
"Şindi ama razı oldum inanımnan, usluluumnan da iylip, koymadım üreemä üsek metinnik".

Bilge-Kagan için yazılar

"…girgin hem şanlı oguzlar… benim dedelerim seksän yıl kuvettä bulunmuşlar. Yurtluumuz hem onun dolay komuşuları erleri iki derä arasında (Selenga hem Tol dereleri). orhon da deresindä … açan … yıl onnar kuvettä bulundular… Yıl geçti. Benim saabim yukarda maavi Gök aşaada da boz Toprak genä… Bana ad koydular. Benim irmi sekiz yaşımda, yılan yılında, açan bän kalkındırdım haklkımı – yurdumu, ozaman bän atlı ordumu yollandım da o duşmanı tepeledim. Bin askerli ordu yolladım. "Ozmış – tegin geler Odurgandan!" – dedi o. "Kavra onu!" – dedi o… bän izledim onnarı. Bän geçtim Kara-kumnarı da Kögürdä, yakın Kömür bayırlara hem Yar deresinä, orada bän urdum onnarın üstünä edinci ayıin 14-cü günündä… orada bän izin verdim duvar kaldırsınnar bana koruntuda bulunmaa… onnarın hanı orada ölüm buldu… orala bän onnarı kuvedimä iylttim.

Ikinci kerä "koyun" yılında genä düüştüm da ensedim onnarı… ikinci ayın 6-cı günündä… Maymun yılında da düüştüm da ensedim… onnarın eni hanınını kavradım esirlää hem onun karısını da (hatunu) aldım.

Sora da düüştüm onnarlan hem üç-karluklarlan da, tokuz-tatarlarlan da, da ensedim. Batı tarafında kuruldu yurtluk on-ok (oguzlar)…

Bunnarı benim babam annattı. Cümnä insannar onu kagan koymaa varmışlar. Böleymiş dedelerimizdä adet!". Onnar demişlär: "Hepsini dolay komşuları o aldı kuvedinä, ona yabgu dedilär ozaman". Sora da, "patkan" yılında, demişlär: "Kıymetli olanın kuvedi halkı sırada getirer,

ama Kıymetsiz olanın kuvedi su olêr!" – bola deyerâk cümnä halk bildirmiş (ayırmış) onu kagan, Bilge-kagan, karısını da – Elbilge-hatun.

"Olup kagan, karım da hatun, bän koydum stupumu Süngüz-Başkan ayozlu bayırın batı tarafında"– dedi bitkidä Bilge-kagan, hem dä "Bir Tangri, kuvet ver!"

2. Oguzistanda yazılı literatura için.

Orta Aziyada. VIII–X-cu asir.

Orta Aziyeyä, Aral denizi hem Sır-Derä derenin kırlarına geldiynän, nända kurduydular kendi eni devletini. Oguzistanı, oguz dedelerimiz hep kullanarmışlar o eski run yazılarını, hep yazı brakarmışlar mezar hem başka taşlarda da, ama deri yapraklarında da kimi kiyat ta yapraklarında h.b. Bekim yazılmıştır başka literature tekstleri dä, ama şindi onnar bilinmeerlär, bekim kaybelmişlärdir.

Biliner ama, ani bir üürenmiş oguz *Mahmud Kaşgari* (Kaşgarlı Mahmud) yazmış bir laflık, angısı geçirmiş çok oguz söleyişleri, bilmeyceleri, adetleri, oyunnarı hem dä kendi haberleri oguzlar için, onnarın dili için, yaşaması için, toprakları için, istoriyası için, folklore için h.b. O geçirmiş laflıına kendi şiirlerini dä – o poêtmış dä, hem başka oguz poêtlerin dä şiirlerini, ama onnarın adlarını göstermemiş. Hep bu laflıkta bulunêr bir oguz halk dastanından gözäl sıralar-şiir halk geroyu için Afrasiyab için, angısı şindiyä etişmemiş.

Kaşgarlı Mahmud yaşamış XI –ci asirdä Kaşgar kasabasında Orta Aziyada, nända üürenmiş orta şkolada, sora gezmiş hepsindä oguz hem türki erlerindä, aullarında da toplamın laf, söleyiş, bilmeycä, şiir h.b., sora da gitmiş Bagdad kasabasında da üürenmää hem yazmaa"laflıı". Adını koymuş "Divanu lugat-it-türk" ("Словник тюркських мов"). O üürenmiş başka dilleri da, bilärmiş arab hem pers dillerini dä.

Kaşgarlı Mahmudun vakıdında oguzlarda varmış çok başka da üürenmişlär. Onnarın biriymiş Yusuf Balasagünlü, angısı yazmış bir käämil poêma "Kutagu bilig". ("Kısmet getirän bilgilär").

Butakım, biz annêêrız, ani Orta Aziyeyä dä geldiynän oguz dedelerimiz zengin yazılı literature düzmüşlär.

Şindi okuyalım, tanıyalım kimi ozamankı oguz şiirlerini.

* * *

"Sevgi beni kaavi yapêr!
Su damnası çıkıp bayırdan akêr!
Insannarda senin metinniin gezsin!
Islää biläsin dilini!
Kazan salt ii laflar!"

Kaşgarlı Mahmud

Başka poêtlerin şiirleri "Laflıkta"

* * *

"Bilgi aradım bän,
Bilimcilerin ardına gezdim,
Insandan Uzak kaçtım,
Biyaz eleli beygirimi acımadım!"

* * *

"O, oolum, sana nasaat brakêêrım bän:
Karşı gelirsän üürenmiş insane,
Onnara yaklaş, utanma sän,
Kazan bilgi hep onnardan!"

* * *

"Bizdä vardı käämil ne insannar,
Üüsek bilgileri kullanan.
Insana verärdi çok akıllar,
Cannar iyilenärdi onnardan".

* * *

"Oglannar ko işlesin,
Aaçlardan almaları toplasın,
Avlanmaa hem gitsin.
Karaca hem eşää avlansın…".

* * *

"Ko ahmaklar kaybelsin,
Yurtluum kısmet olsun,
Yabanıylan dost koyun,
Kahır, acı bizdän gitsin!"

3. Hak-oguzların, gag-oguzların Balkanda yazılı literaturası.

Istoriyamızdan bileriz, ani oguz dedelerimizin bir payı, Kabul etmeyip islam dinini, Orta Aziyadan çıkmışlar da gelmişlär Balkana. Orada onnardan duumuş gagauz halkımız. Hak-oguz dedelerimiz getirmişlärdir Balkana eski oguz-türki folklorundan hem yazılı literaturasından yaratmalar. Onnara görä hem dä Balkan halkların literaturalarına görä onnar düzmüşlär taa kendi literature yaratmalarını. Onnara deriz "Gagauzların Balkandan literaturası". Orada da varmış hak-oguz, sora gagouz poêtleri, yazıcıları, çeviricileri, ama angıların adlarını genä az bileriz şindilik. Tekstleri dä pek az bileriz. Onnarın kimisi, bezbelli, girmişlär bizim halk türkülerimizä, annatmalarımıza, legendalarımıza. Ama açan bizim insan kabul etmiş orada hristian dinini greklerdän hem bolgarlardan, ozaman başlamışlar çevirmää bizim dilimizä klisä

duvalarını, türkülerini, nasaatlarını. Bunnara deeriz "Religiya literaturası". Taa sora çevirilmiş "Klisä kiyadı" Varna kasabasında, 1874-cü yılda h.b. Religiya çevirili literaturasından başka, gagauz avtorları yazmışlar kendi yaratmalarını da, angılarında gösterärmişlär gagauzların yaşamasını, zorlarını, zaametini, savaşlarını, sevdalıını. Balkandan folkloru hem yazılı da literaturasını gagauzlar getirmişlär sora Besarabiyeyä.

Elbetki, hak-oguzlar Balkana getirämedilär yada kullanamadılar eski oguz runi yazılarını. Burada karşı geldilär taa düzgün yazılar greklerdän hem bolgarlardan da kullandılar onnarı, haliz hristian dininnän barabar. Klisä duvalarını, türkülerini, taa çok eldän, yazarmışlar kimi grek yazılarınnan, kimi dä bolgar "Varnedeki duva kiyadı", deyecez, yazılmış-çevirilmiş bolgar yazılarınnan. Ama taa ilerdeki çevirmelär, başka da literatura yazıları düzülärmişlär grek yazılarınnan.

Ilk zamannarda burada Besarabiyada da gagauzlar kendi arasında kiyat yazmalarında taa kullanarmışlar grek yada bolgar yazılarını. Ama bir üürenmiş adam Moşkov V., ani tanımış gagauzları, gösterer, ani gagauzlar hep ozamannar kullanarmışlar valah yazılarını, romın yazılarını.

4. Gagauzların Besarabiyada yazılı literaturasından.

* * *

"Bucaan ihtär yamaçları
Dayanamayacek hiç bitkisiz,
Ki erindä olsun ersiz,
Hep çiynensin insannarı,
Fakir hem olsunnar dilsiz!

Bucaklı Gavril

Aleksandr Sergeeviç Puşkin

Kış sabaası

Ayaz, güneş; kämil günüm!
Sän taa yuêêrsın, dost gülüm
Vakıt, dilber, artık uyan:
Nazlı gözlerini açtır,
Poyraz Avroraya baktır
Gözäl yıldız – sän peydalan!

Avşam, tutêrsın boranı,
Tunuk gökü hem çıvgını?
O ay gökä, soluk heptän,
Edäärdi ancak bozarlıı,
Durardın sän hem kahırlı –
Ya büün sa…

Bak sän pençeredän:
Mavi, açık gök altında
Kämil kilim yaraşında
Kaarlar -- döşek günä şılêêr;
Salt daa boyunca kararêr,
Çamnar kaarlar içindän bakêr
Derä dä – buz pek yalabêêr.

Güneş, aydın bütün içer
Kamin içindä ateş geçer,
Sıcak hem şen üüreemizä,
Ne iy bölä gündä!
Ama koşsak kızaa hem dä
Helal oldur ikimizä!

Işsiz kaarda kayıp seftä.
Ko kızaamız uçsun heptän,
Tutamaylım beygirleri;
Da boş kırı dolaşalım,
Daalarlan hoş buluşalım,
Uçup, geçip dereleri!

Sibirä

Şu Sibirin zınnarında
Hodul dayanın hem girgin.
Kaybelmeycek bir zamanda
Çalışmanız yaslı sizing.

Kısmetsizliin bir kardaşı –
Umut sizinnän orada,
Hoşluk verir hem da karşı
O iy vakıt gelir sade.

Nicä zının iniklernä,
Sevgi, dostluk sizä giri,
Geçip titsi rezeleri,
Girer serbest lafım sizä.

Düşär aarlı o bukaalar,
Zınnar erädän cingilir,
Sizi svoboda karşılar,
Dostlar kılıç sizä verir.

Çevirdi Dionis Tanasoglu

Mihay Eminesku

SENSİZ PEK AAR

Kırlangaçlar uçêr, ya bak,
Cevizlerdän düşer yaprak.
Baaya koncêk büün-yaarın kaar, –
Sensiz pek aar, sensiz pek aar.

Gelsän, alayım seni kucak,
Bakayım sana, nicä uşak.
Isteerim güüsündä kalmaa
Uyuklamaa, uyuklamaa.

Gidärim bän sana karşı,
Gezärdik sora sarmaşık.
Çıkardık taa eşil kıra
Diyl bir sıra, diyl bir sıra.

Bu dunnedä var çok gözäl –
Sansın ateş serper gözlär.
Ama sana yakındır kim,
Benim sevgim, benim sevgim?

Kızışarak yana-yana,
Yapêrsın aydınnık bana.
Yıldız gibi gözälsin sän,
Ama gelsän, ama gelsän…

Kış yaklaşêêr, sabaylän kraa
Silker yola sarı yapraa
Kırlar kaldı çıplak hem saar,--
Sensiz pek aar, sensiz pek aar.

Çevirdi P. Çebotar

Gagauz kulturasında gagauzların şannı insannarı

EMELYAN STOYKOV

Emelyan Stoykov duudu 1901 yılda Aleksandrovkada Bolgrad rayonunda Odes bölgesindä. Makar olaylar sıbıdardı onu memlekettän memleketä, ama baalantıyı ana tarafınnan hep tutardı, işbirlii yaparak jurnallan “Krasnaya Bessarabiya”. Bıradada çıktı tipardan onun bitki reportajı.

28 yaşında Emelyan Stoykov çıkêr gider kendi küüyündän Aleksandrovkadan. O vakıtlar Rumuniyanın hem Braziliyanın arasında vardı annaşmak gitmää işlemää Braziliyada. Binnän insan kalkındı o vakıtlar, ama ölä oldu, ani orada yaşamak taa da zoordu. Bu işleri Emelyan yazdı jurnalda “Krasnaya Bessarabiya”. Bu jurnal o vakıtlar tiparlanardı Moskvada. Zametkanın adıydı “Prihoditsä dolgo jdat oçeredi” № 7 1935,

yıldan. Jurnal makalesindä annadılardı, nasıl besarabkalılar, angıları oturuştular San-Paulun kenarında, büük havezlän beklärdilär o jurnalı okumaa deyni.

1935 yılda zaabillik kuvedinä karşı koyup, Stoykovu çıkardılar kendi Vatanına. Açan gemi durgundu franţuz portunda Bordo, o, aldadıp bekçileri, kaçtı rumun gemisindän. Pordun işçileri yardım ettillär Stoykova saklanmaa.

May bir yıl Emelyan kanuna aykırı yaşadı Franţiyada, neredä etiştirdi girmää dolaya "Bessarabskoe zemläçestvo". Annayıp, ani Ispaniyada gider vatandaş cengi, Stoykov geçer Barselonaya da düşer Madrid fronduna. Baalantı jurnallan kaybelmeer.

Bitki korespondenţiya tipardan çıktı mardın 13-dä 1937 yılda. Mardın 21-dä Gvadalaharanın yanında cenktä düüştä Stoykovu öldürdülär. Komandan internaţional brigadasında Oskar Briç yolladı haber redakţiyaya, ani Stoykov öldü. "Biz hepsimiz pek beenärdik bu şen hem korkusuz dostu," – yazardı Oskar Briç.

Emelyan Stoykov yazdı diil çok statya, ama o aazıcık yazmaklardan biz bileriz onun kısa, ama dolu yaşaması için. O gazeta statyaları kaplardılar Latin Amerikayı hem Evropayı. Onnarın yardımınnan var nasıl annamaa Stoykovun geografiya gezmeklerini: Buharest, San-Paulu, Parij, Barselona, Madrid, Gvadalahara… olmaydı bu cenk, bu hodul idealist gezeceydi bütün dünneyi, aarayarak kısmet, dooruluk, serbestlik.

Baalantı – зв'язок (укр.), связь (*рос.*)
Işbirlik yapmaa – співпрацювати (*укр.*), сотрудничать (*рос.*)
Zaabillik kuvedi – опір владі (*укр.*), сопротивление властям (*рос.*)
Çıkarmaa – вислати з країни (*укр.*), выслать из страны (*рос.*)
Kanuna aykırlık – нелегально (*укр., рос.*)
Komandan – командир (*укр., рос.*)
Jurnal makalesi – журнальні статті (*укр.*), журнальные статьи (*рос.*)

PETRİ ZAVRAK – GAGAUZ FOLKLORCUSU

(1917–1942)

Gagauz kulturasında Zavrak aylesinin var özel bir eri. Bu soy vermiş dünnäyä inteligent insannarı, angıları izmet etmişlär kendi halkına hem başka memleketlerdä da. Zavrak familiyası çekiler Kubey küüyündän (Ukraina), ama kökleri var Kıpçakta, Aleksandrovkada (Satılık-Haci).

Petri Zavrakın dädusu kendi Aleksandrovka küüyündän, malisi sa Kubey küüyündän. Onnarın uşakların birisi Harlampiy 1907-ci yıldan duuması, bitirmiş Yaş universitetini, biologiya

fakultetini. Universiteti bitirdiktän sora işlemiş biologiya üüredicisi Beşalma küüyündä. Açan 1944-cü yılda ikinciyä geler Sovet kuvedi Harlampiy Zavrakı NKVD yollêr sürgünä Çeläbinsk tarafına. Harlampiy oralarda bulunêr 1954-cü yıla kadar. Stalin öldüktän sora onu kolvererlär gelsin evä. Zavrak kızkardaşlar Vera, Mariya, Sönä, 1944-cü yılda görüp, ne yapêr Stalinin rejimi Besarabiyada, kaçêrlar Romaniyaya.

Petri Zavrak hem kardaşı Dimitriy Zavrak taa 1936-cı yılda giderlär üürenmää Türkieyä. En küçük yaştan, Vasiliy Zavrak, bitirer Tiraspol Pedagogika institutunu. Çok yıl çalışmış üüredici. Şindi pensiyada, yaşêr Odesada. Bu adam biler Petri Zavrakın yaşamasını, ondan var nicä üürenmää Zavrakların familiyası için. Taa bir kişi, angısı ilgilener bu konuyalan – Zavrak Nikolay Harlampieviç. O bu gün yaşêr Kişinövda. Ondan biz üürendik çok işlär Zavrakların familiyası için.

1939-cu yılda "Varlık" dergisindä ("Varlık" dergisi çıker otuzuncu yıllardan bu günä kadar. Bu dergidä başredaktormuş yazar Yaşar Nabi) Petri Zavrak çıkardı yazılarını. "Folklor" rubrika altında gagauz türküleri, angılarını toplamıştı Petri Zavrak. Rubrikanın başlımda "Varlık" dergisi yazardı:

"Basarabiyalı bir Hıristiyan Türk olan ve bugün memleketimizde yüksek tahsilini yapmakta bulunan Zavrak Petri Besarabia ve Dobrucadaki Gagauzlar arasında dinlediği türkülerin metinlerini eynen tesbit etmiştir. Türk folkloru bakımından ehemmiyeti büyük olan bu materyelleri memnuniyetle neşrediyoruz".

Petri Zavrak, kendisi Kubey küüyndän, çok halk türküleri toplamıştı. Onnarın aralarında: "Varna", "Hacılık", "Avram", "Beşiktaş", "Bey yolu", "Ömer paşa", "Plevne", "Pasa". Bu insannanlan birkaç ad verelim: Kemençeci Dimyan (Tatar Kıpçak), Arnaut Elena (Tatar Kıpçak), Arabaci Matrona (Kubey), Lenka Yabancı (Satılık Hacı), Vani Sakallı (Kahul), Stepan Dermenci (Kubey), Kabak Elena (Tatar Kıpçak), Trifonoglu Stepan Vasili (Tatar Kıpçak).

LİTERATURA TERMİNNERİN SÖZLÜÜ

Tema – herbir yaratma yazılı bir düşünülmüş uur için (görülmüş, işidilmiş duyulmuş) işlär için. Deyecez, ki şiirdä sölener cenktä düüş için – sayılêr o şiir yazılı cenk temasına görä, ama başka şiirdä sölener bir gözäl sevda için – o şiir da yazılı sevda temasına. Kimi şiirlerdä yazıcı annadêr kendi can sıkletini ana tarafı için aklına getirer erin gözäl derelerini, çöşmelerini, daalarını – burada iki tema: Vatana sevgi hem tabiat, natura teması.

İdeya, öz fikir – bu te o fikirlär, angılarına, yaratmayı okuyarak, biz etişeriz. İdeya – yaratmanın baş fikiri. Yazıcı çok kerä çekeder yazmaa bir iş için, ama o kendisi da annamadaan yaratmasında çıkêr heptän başka işlär.

Personaj – geroy, kahraman – yaratmanın bir kişisi (adam, karı, uşak, beki bir mal, beygir, köpek h.b.). Kahramannar yaratmada herzaman olur iki türlü: iilikçilär doorulukçular hem onnarın duşmannarı fenalar, aldadıcılar, öldürücülär. Onnarın arasında gider hojma danışmaklar. Te yazıcı N. Tanasoglunun annatmasında kız Sofi baş kahraman. N. Baboglunun poemasında "Oglanın legendası" kahramannar Oglan hem Länka.

Dil – literatura yaratmanın dili: demäk angı dildä yazılı o yaratma gagauzça, romınca... Bundan başka, var bizim hergünkü lafetmäk dilimiz var gazetaların radionun dilleri. Yaratmada personajların da var kendi dilleri. Deycez, lafeder bir hırsız, ani tezdä kapandan çıkmış onun dilindä, var hırsızların, kapancıların lafları, lafeder bir küülü, onun da dilini kolay ayırmaa bir kasabalı kişinin lafından h.b. Ama topu bu lafetmeklär olêr yaratmanın dili. Avtor dillän çalışêr personajları biri-birindän ayırmaa, kendibaşınalamaa.

Drama yaratması – ölä bir literatura soyu, neredä çözüntü ölümnän biter yada bir büük belaylan. Drama yaratmaları taa sık yazılı pyesa gibi, ama var nicä olsun düz yazı da.

Drama yaratmaları gagauz literaturasında pek azdır.

Roman – bu uzun annatmaklı literatura janrası, neredä açıklanêr bir uzun zaman, bir geniş taraf, çok büük olaylar çok personajların ya bütün halkların ecelleri, romanda olur okuyalım devirimnär, cenklär için. Gagauz literaturasında D. Tanasoglunun romanı "Uzun kervan" olur olsun bir örnek.

Komediya – bu ölä bir pyesa ya monolog, angısı yaşamayı gösterer şakalı gülmäklän ya gülmää almaklan. Okuyucular gülerlär, ama gülüşlär olur kimi sıra çok kahıra soksunnar, kannı yaş akıtsınnar yaşamanın kötülükleri için.

Yumor – yakın komediya yaratmasına. Şakalı gülüşlü annatmalar, kısadan gülmää almaklar kusurları, yannışları, kötüleri, yumorlan kol kola.

Satira – bu öldürücü kritikalı gülmää almak, satiraya olur deyelim keskin ateşli yumor. Satirada yok umut ki kritikaya alınan iş düzelecek.

Metafora deniler o laflara, angıları düz annamasından çekimni, aylanmaklan kullanılêrlar.

Metaforada nicä sä toplu birerdä sarılı veriler obyektlerin ya olayların harakteristikası.

Metafora nasıl bir bütün resim verer yazıcıya kolaylık kısadan süretli sölemää kendi düşünmesini, duygularını.

Örnek: tatlı laflan yaşamaa (annaşmaklan yaşamaa); ateş almaa geldi (çok kısa vakıda geldi); üreemä aar çöktü (bana zor geldi, küstüm, sıkıldım); kafam demirli oldu (yoruldum, bıktım, kafam aarıyer); canımı yaktı (çok acıladı beni, küstürdü).

Poeziya – Şiir. Bu ad taa eveldän bütünnä literaturaya verilmiş, neçin ki hepsi eski literatura pak şiirlän yazılıymış. Büünkü gündä poeziya deeriz maasuz şiircä düzülü yaratmaya.

Düz yazıdan, prozadan, şiir ayırılıyêr muzikaya yaklaşmasınnan, rifmaylan hem ritmaylan, dil gözelliinnän, original süretlärlän.

Dörtlük – bir şiirin dört sırasına kuplet ya dörtlük deniler. Te şair S. Kuroglunun "Kısmetliyim" şiirindän bir dörtlük:

Şükürüm çilingirlerä,
Kimnär demir büker.
Ayna bir yol düzennerä,
Kimnär asfalt döker.

Balada geler italian dilindän (*balare* – oyun, oynamaa). Evel eski zamannarda bu bir şiirmiş, angısında varmış süjet, demäk belliymiş kahraman, personajlar, yaratmanın varmış başlantısı, ilermesi, kulminatiyası hem çözüntüsü Baladalar dayma gösterirmişlär bir ya birkaç ayın oluş, razgeliş. Çoyu baladaların çeketmesi olur başlasınnar istoriyalı, haliz geçmiş işlerdän (deyelim, ruslarda "Pesnä o Veşcem Olege", ingilizlerdä "Robin Gud", moldovannarda halk yaratması "Miorița"). Baladalarda var türlü fantastikalı annatmalar.

Gagauz literaturasında ayırı baladalar yazılmadı, ama balada elementleri var kimi gagauz yazılarında da. Deyelim, Mina Kösenin kimi şiirlerindä, Nikolay Baboglunun yazısında "Oglanın legendası" adında, olur demää "Oglanın baladası", neçinki taman bu yaratmada var hepsi balada elementleri. İlkin tema baalı tarihli olaylarlan, üzdä fantaziyalı kahramannık olayları halkın eski yaşamasından...

Giderim bän eni düzmä o yollardan,
Geldim karşı seninnän, bey gözäl Oglan.
Gidärdi düüş kannı hem pek cellat,
Köpüklän pak biyaz olmuştu kara at.

Dooru için azlıktınız siz pek azlık
Körklük için sä ne çoktular artık...

"Oglanın legendası" yaratmasından

Lirika – lirika yaratmaları göstererlär personajların, kahramannarın düşünmeklerini, can sıkletlerini, duygularını.

Lirikada var çok şiirlär sevda için (sevda yavklusuna, ana tarafına, naturaya) Lirikada şair çok kerä açıklêêr kendi can sıkletini, havezini, duygularını.

Örnek erinä okuyunuz taa bir kerä D. Kara Çobanın lirika şiirlerini "Oolum, oolum", "Betva", "Sabaa", "Eski Bucak" hem başka.

Proza – deniler o yaratmalara, o materiallara, statyalara, angılan yazılı düz yazıylan. O yaratmalarda rifmanın yada ritmanın önemlii yok. Düz yazıyalan, prozaylan yazılêr adetçä annatmalar, publiţistika materialları, romannar, bilim açıklamaları.

Epigraf – bu bir-iki sıracıklı uygun söz (bilmeycedän, şiirdän, bir üürenmiş adamın sözündän), angısı bulunêr (yazılêr) yaratmanın adından sora hem açıklêêr onun temasını yada öz fikirini, verer cuvap, açıklamak en önemli problemaya.

Örnek: D. Tanasoglunun "Uzun kervan" romanında var epigraf: "Yok millet istoriyasız, nasıl da yok istoriya milletsiz".

Nikolay Baboglunun poemasında "Oglanın legendası" var epigraf Çingiz Aytmatovdan bir sıra "Näända üzersin sän, Balık-karı?"

Kullanılmış literatura

1. Булгар С. Сторінки історії та літератури гагаузів XIX – поч. XX століття. – Кишинів: Pontos, 2005. – 320 с.

2. Покровська Л. А. Граматика гагаузької мови. – Кишинів: Lumina, 1990. – 61 с.

3. Правила орфографії та пунктуації гагаузької мови. Нова редакція / Науково-дослідницький центр Гагаузії імені М. В. Маруневич, Головне Управління освіти Гагаузії, Комратський державний університет. – Кишинів: Elan Poligraf, 2015. – 73 с.

4. Програма "Гагаузька мова для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання, рівень стандарту", авт. Мілков А. М., Кіор І. Ф., 2017 р. – 14 с.

İçindekilär

Paalı üürenicilär! ... 3
§ 1. Dilin rolü üürenicilerin terbietmesindä ... 4
§ 2. Derinnetmäk hem sistemalamak en önemli haberleri fonetikadan, leksikadan, frazeologiyadan, stilistikadan ... 6
§ 3. Dilin önemli payları: sözün sesleri, lafın morfemaları, laf, lafbirleşmeleri, cümlelär, tekst ... 8
§ 4. Temel normalar ana dilinin literatura sölemeklerindä ... 14
§ 5. Yazmak nışannarı ... 18
§ 6. Katlı olmaklar yazmak urgusuz vokallarda ... 21
§ 7. Stilistik formaları fonetikada ... 25
§ 8. Çok eskidän gagauz lafları ... 28
§ 9. Fonetikanın sinonim kolaylıkları ... 31
§ 10. Katlı olmaklar laf kullanmasında ... 32
§ 11. Frazeologizmaların rolü sözleşmektä ... 34
§ 12. Leksikologiyanın hem frazeologiyanın stilistik formaları ... 36
§ 13. Söz payların sisteması ... 39
§ 14. Stilistik formaları morfologiyada ... 40
§ 15. Katlı olmaklar söz payların dooru yazılmasında ... 42
§ 16. Tamannamak becermekleri dil analizin yapmasında, kullanmaküürenilmiş dilin formalarını aazdan hem yazmak sölemeklerdä ... 57
§ 17. Dooru sölemenin hem dooru yazılmanın bilgilerin edenmesi ... 59
§ 18. Praktik ritorikanın elementleri. Söz almanın tehnik hazırlanması. Material toplanması, onun fikirlenmesi, konspekt temel laflara ... 65
§ 19. Söz olmanın strukturası: tema, içindekisi, neet koyması, kulminaţiya, temel fikirlerin tekrarlaması, lakonizma, şakalaşmak, ironiya ... 68
§ 20. Konspekt ... 71
§ 21. Kontrol takrinin yazılması ... 73
§ 22. Çevirmäk ... 74
§ 23. Yaratmalı takriri eklentisinnän ... 76

Audirovaniye ... 78
Okumak sessiz ... 84
Okumak seslän ... 89
Literatura okumakları ... 95
Literatura terminnerim sözlüü ... 148
Kullanılmış literatura ... 150

Навчальне видання

ВЕЛІКСАР Людмила Георгіївна, КУРОГЛО Надія Іванівна,
КІОР Іван Федорович, МІЛКОВ Анатолій Миколайович

Гагаузька мова

(рівень стандарту)
підручник для 10 класу закладів загальної
середньої освіти з навчанням українською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

У підручнику використано ілюстративні матеріали з відкритих інтернет-джерел

Технічний редактор *Сергій Максимець*
Редактор *Анатолій Мілков*
Коректор *Іван Кіор*
Дизайн і верстка *Мирослави Токарюк*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 12, 31. Обл.-вид. арк. 9, 00. Наклад 164 прим. Зам. №1325.

Видавець і виготовлювач видавничий дім "Букрек",
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.
Тел./факс (0372)55-29-43. E-mail: info@bukrek.net
www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р